

borec
polec

I Z P R I H O D N J E Š T E V I L K E

Pavle Čelik

SLOVENSKI OROŽNIKI

Pavle Čelik odkrito kaže svoja socialna čustva in zanimanje za slovenskega orožnika, saj ga zanima njegov socialni in gmotni položaj v kraljevini treh narodov. Med številnimi in podkrepljenimi ugotovitvami, ki zadevajo orožnike in orožništvo, ugotavlja tudi, da si policijski nadstražnik s svojo plačo ni mogel privoščiti tekstila in prosi policijsko upravo v Ljubljani za odobritev posojila.

Orožnik je zanj državljan, ki ni izstopal s svojimi pooblastili, temveč je bil sestavni del neke države, sociale in pravnega reda. Vse, kar je veljalo na področju reda in miru za druge, je veljalo tudi zanj. In zanj so veljale tudi slabe plače, zato je lahko vsaj po človeški strani razumel delavske nemire, dogajanja na Zaloški cesti... Učinkovitost tega stanu je bila izjemna; res je, da je današnji svet socialno bolj zapleten in razslojen, vendar je dejavnost varnostnih organov po Čelikovih besedah odvisna od organizacije, sposobnosti, privrženosti in moralnega stanja njegovih pripadnikov.

hærec

NA NASLOVNICI: Jože Ciuha, VARIACIJE

Bogomir Magajna

TOVARIŠU POLKOVNIKU IGORJU ZA POROKO NA ROGU,
16. SEPTEMBRA 1944 ● 7

Jože Vokač

DNEVNIK (1941–1945) ● 9

Spremna beseda VOJNA KOT BOJ ZA PREŽIVETJE in opombe:
dr. Damijan Guštin

Janko Kostnapfel

SODNO IZVEDENSKO MNENJE O OSEBNOSTNIH PODOBAH DVEH
SLUČAJNOSTNO IZBRANIH INTERNIRANCIH DACHAUA ● 108

AVTORSKI IZVLEČKI ● 121

Barvna priloga

FAKSIMILE PISMA GENERALA RUDOLFA MAISTRA
JOŽETU VOKAČU, 11. MAJA 1933

B O R E C

Tovarisu polkovniku Igorju za poroko na Rogu 16. septembra 1944.

Moz znan po učenosti in globokem duhu
kakoj je nasel pot, ko narod poln trpljenja
pozval na boj je zveste za svoj dom in svojo kri.
Ni bil med takimi, da klonil bi napuhu
in mamonu. Da reševal junakom bi življenja,
napotil se na Rog je tiste strasne dni.

Minilo vec je zim, pomladi, poletij in jeseni,
nevtrudno stopal je po gozdih in po gajih
in zaustavljaj kri-o-tekla je obilo,
da rdeči so postali gozdi, prej zeleni.
Zavetja ranjenim pomagal je graditi v mnogih krajih,
preganjal smrt, junakom polnil srca z novo silo.

Sedaj svoboda zlata ze stoji pred nami-
dah roški se je spomnil nanj in za plačilo
ljubavi velike do te zemlje in teh gora
pričaral mu na vrhu je najvisjem mlado vilo.
Krik novega življenja in rasti in krik srca
v prirodi svobodni je zvezal dva pod soncem in zvezdami.

In treba bo naprej in vedno više, više,
graditi silni temelj, poln barv rdečih,
nov skupni dom, dom novega človeka.
Donel v njem krik bo živih duš, gorečih
po spoznanjih novega zlatega veka.
Takrat mu zgodovine nihče ne izbris'e.

Magajne Bogomirja

Faksimile pesmi Bogomirja Magajne TOVARIŠU POLKOVNIKU IGORJU ZA POROKO NA
ROGU, zapisane daljnega 16. SEPTEMBRA 1944.

P O R O Č N I L I S T.

Dne 16.septembra 1944 / šestnajstega septembra entisočdevesto-
štiridesetštiri/ sta pred pomočnikom politkomisarja XX.brigade NOV in
PO Slovenije - tov. Z a g o r c Jožetom - Dolski, v prisotnosti prič:
tov.dr.Bogdan B r a c e l j, zdravnik, podpolkovnik - namestnik načelnika
Sanitetnega oddelka GS NOV in PO Slovenije, in
tov.dr.Franjo N o v a k, zdravnik, podpolkovnik, načelnik Sanitetnega
oddelka GS NOV in PO Slovenije,

s k l e n i l a z a k o n

Ženin: tov.dr. L U N A Č E K Pavel - Igor, sin Aleksandra in
Marije roj.Tekavčič, rojen dne 31.januarja 1900 v St.Rupertu-Dolenjsko,
zdravnik, polkovnik, šef sekcije za bolnice Sanitetnega oddelka GS NOV
in PO Slovenije.

Nevesta: tov. P L A Z A R Anica, hčerka Martina in Marije roj.
Bredulja, roj.21.6.1919 v St.Jenžu na Dolenjskem, administratorka pri
Sanitetnem oddelku GS NOV in PO Slovenije.

Smrt fašizmu svoboda narodu !

Na položaju, dne 16.septembra 1944.

Pomočnik politkomisarja:

[Handwritten signature]

Mož znan po učenosti in globokem duhu
tako je našel pot, ko narod poln trpljenja
pozval na boj je zveste za svoj dom in svojo kri.
Ni bil med takimi, da klonil bi napuhu
in mamonu. Da reševal junakom bi življenja,
napotil se na Rog je tiste strašne dni.

Minilo več je zim, pomladi, poletij in jeseni,
nevtrudno stopal je po gozdih in po gajih
in zaustavljal kri-o-tekla je obilo,
da rdeči so postali gozdi, prej zeleni.
Zavetja ranjenim pomagal je graditi v mnogih krajih,
preganjal smrt, junakom polnil srca z novo silo.

Sedaj svoboda zlata že stoji pred nami –
duh roški se je spomnil nanj in za plačilo
ljubavi velike do te zemlje in teh gora
pričaral mu na vrhu je najvišjem mlado vilo.
Krik novega življenja in rasti in krik srca
v prirodi svobodni je zvezal dva pod soncem in zvezdami.

In treba bo naprej in vedno više, više,
graditi silni tempelj, poln barv rdečih,
nov skupni dom, dom novega človeka.
Donel v njem krik bo živih duš, gorečih
po spoznanjih novega zlatega veka.
Takrat mu zgodovine nihče ne izbriše.

Še ne objavljeni priložnostni verzi zdravnika psihiatra in pisatelja Bogomirja Magajne TOVARIŠU
POLKOVNIKU IGORJU ZA POROKO NA ROGU, 16. SEPTEMBRA 1944, katerih zapis hrani
Ana Lunaček, vdova dr. Pavla Lunačka-Igorja. Za prijazno posredovanje se zahvaljujemo tudi
dr. Janku Kostnapflu.

JOŽE VOKAČ

NOVA
Z
V
E
N
O

1941–1945

VOJNA KOT BOJ ZA PREŽIVETJE

Vojna, ki jo s splošno dogovorjenim izrazom imenujemo *druga svetovna*, ima veliko obrazov, celo veliko resnic. Pogosto se ustavljamo ob velikih temah, ki računajo z množicami, narodi, divizijami in korpusi; ob že kar socioloških kategorijah: revolucija, narodnoosvobodilni boj, okupacija...

A vendar, kolikokrat nas pritegnejo zgodbe, doživljaji in doživljanje vojne posameznikov, morda celo sorodnikov? Že od nekdaj so zanimive, zlasti za tiste z nekaj domišljije, posamične usode in avtentična premišljevanja človeka, pogled na dogajanje, ki odpira in problematizira stvarnost vojne, varno opredeljeno z utrjenimi pojmi, od spodaj navzgor, s stališča navadnega človeka.

Jože Vokač, višji železniški uradnik iz Maribora, je bil spomladi 1941, pred napadom sil trojnega pakta na Kraljevino Jugoslavijo, zaposlen v mariborski železniški kurilnici. S svojo družino, ki so jo sestavljali žena Adelheida, sin Danilo in hči Milena, je živel ustaljeno življenje v družinski hiši na Studencih, tedaj še pravemu predmestju Maribora. A vendar živo vpet v širše politično, kulturno in družabno življenje na Studencih. Bil je močno narodno zaveden, lahko bi rekli zmeren nacionalist uradne jugoslovenarske smeri, in kot tak zavzet pripadnik Sokola, celo starosta Sokola na Studencih.

Jože Vokač ima moravske in slovenske korenine. Njegov ded je sredi devetnajstega stoletja prišel z družino in bratom iz okolice Brna s trebuhom za kruhom v Auerspergovo železarno na Dvoru pri Žužemberku. Toda železarna je konec stoletja umrla in naslednja generacija se je morala ozreti po novem delu.

Oče Jože starejši je skupaj z bratom Karlom prišel v Maribor kot izučeni ključavničar in se takoj zaposlil v delavnicah Južne železnice na Studencih, kjer je prebil vso svojo delovno dobo. Ženo je pripeljal s seboj, bila je iz bogate gruntarske družine Šlogar (Žlogar) iz Žužemberka. Ko si je nekoliko opomogel, je bil med prvimi, ki je kupil svet v tedaj nastajajoči železničarski koloniji na Studencih pred Mariborom in si zgradil hišico ob prvi studenski ulici, imenovani Ciril-Metodova. Z ženo sta imela devet otrok, dva sta umrla že v zgodnji otroški dobi. Jože, avtor dnevnika, rojen 1894 v Mariboru, je imel dva brata in štiri sestre, od katerih je ena, Valerija, postala učiteljica.¹

V prvo svetovno morijo je bil vpoklican takoj na začetku vojne. Kot enoletni prostovoljec, kar pomeni, da je spričo končane srednješolske

izobrazbe služil skrajšani vojaški rok in imel možnost prijaviti se v šolo za rezervne oficirje, se je najprej šolal in dobil čin podporočnika v rezervi, nato pa je na frontah prebil vso vojno do njenega konca jeseni 1918. Na soški fronti je bil ranjen; krogla je prebila njegov nahrbtnik, nato pa ga – že male moči – zadela v vrat. Svojo vojaško kariero v vojski Avstro-Ogrske je stotnik Jože Vokač končal v Srbiji, kjer je bil poveljnik enega od ujetniških taborišč. Pred koncem vojne je dezertiral, prišel v srbsko vojsko in z njo sodeloval v zadnjih operacijah ob zasedanju državnega ozemlja. Po družinskem spominu je konec vojne dočakal v Skopju. Nova država mu je pozneje za te zasluge podelila »solunsko spomenico«, kar pomeni, da je spričo tega veljal za režimu zaslužnega in »nacionalno« ustreznega.

Toda zanj še ni bilo konec vojne. Izgleda, da je – za razliko od večine Slovencev prostovoljcev v srbski vojski – le-to zapustil že pred premirjem, najbrž preko Italije. V Mariboru ga je najti že konec oktobra 1918 med prostovoljci, ki so se pridružili Rudolfu Maistru. Najprej je s svojim stricem Srečkom prevzel občinski urad na Studencih, organiziral Narodne straže, nato je bil vojaški poveljnik na Koroškem kolodvoru v Mariboru. Prvega decembra 1918, prav na dan, ko sta se v Beogradu združili Država SHS in Kraljevina Srbija v novo Kraljestvo SHS, pa je kot eden od treh poročnikov odšel z oddelkom Benedikta Zeilhoferja, da zasedejo Radgono. Tam je služboval do februarja 1919, ko je bil na lastno željo demobiliziran.²

Jožetu Vokaču je bilo namenjeno učiteljevanje. Šolal se je na učiteljišču v Mariboru, opravil je, kot rečeno, maturo. Toda vojna je zamešala tudi njegovo poklicno pot. Po demobilizaciji se je 1920 zaposlil na Južni železnici, katere del od Šentilja do Planine je po dolgem postopanju 1924 postal jugoslovanska državna last. Njegova zaposlitev je bila dvakrat dobra: kot solunski in slovenski vojak je bil primeren za zaposlitev, poleg tega pa je tudi »nacionalizirana« Južna železnica potrebovala nacionalno ustrezne kadre, da bi vsaj malo omilila nezanesljivo nemško delavsko večino – zlasti v velikih železniških delavnicah v Mariboru. Najprej je bil uradnik v kurilnici, napredoval je v glavnega računovodjo, v tridesetih letih pa je bil višji kontrolor kurilnic Jugoslovanskih državnih železnic. Kot tak je bil mnogokrat na službenih poteh tja do Beograda.³

Kot enaintridesetleten je zasnubil in se 17. decembra 1925 poročil z Adelheido Mulez (Mulec), hčerjo soseda na Studencih, ki jo je poznal že od malih nog. Soseda, njegova bodoča tašča, je po moževi smrti še dalje vodila podjetje Prva parna pekarna. Šele leta 1938 je pekarno oddala v najem; v lastništvu jo je obdržala tudi med nemško okupacijo, po vojni pa je bila nacionalizirana. Naš avtor, uradnik z maturo, se je torej poročil v socialno nekaj višjo, »spodobno meščansko famijijo«, za predmestno okolje Studencev s prevladujočo delavsko železničarsko populacijo je bila torej »dobra partija«. Žena Adelheida je bila sicer precej šibkega

zdravja, tako da je po tedanjem običaju tudi zato ostala vseh šestnajst let do izbruha druge svetovne vojne gospodinja na družinskem domu.⁴

Tam sta se jima rodila dva otroka. Prvorojeni Danilo je zagledal luč sveta 13. julija 1926, slabi dve leti pozneje, 24. marca 1928, se je rodila hči Milena. Otroka sta se šolala na Studencih in nato v gimnaziji v mestu.

Jože Vokač ni bil le nekoliko po avstroogrsko pedanten uradnik in družinski poglavar. Njegova duša si je utrla pot v družabnem življenju, ki ni zajemalo le obiskovanja družabnih prostorov. V prepoznavnem predmestnem kraju je bila družabna aktivnost pomemben del družbene in tudi v tako majhni občini politične uveljavitve. Kaj je bolj razumljivega kot to, da je kot nacionalno čuteč bil član Sokola – ne le član, pač pa v njegovem starešinstvu na Studencih.

Njegova umetniška žilica se je izživila v slikanju akvarelov, risbe kažejo šolano pedantnost, a vendar občasne poteze, ki pritegnejo in prepričajo. Bil je navdušen fotograf, najprej je snemal še na plošče, nato na film. Vrsta albumov je preživela tudi drugo svetovno vojno, a v njegovih poznih letih so bili uničeni v nekem skladišču. Odlično je igral violino, žena pa, skladno običajem meščanske deklške vzgoje, kar dobro klavir. Otroka se spominjata, da sta starša po družinskih kosilih večkrat muzicirala.

Leta 1922 ali 1923 je bil Jože Vokač med pobudniki – povečini so to bili sosedi s Studencev – ustanovitve najprej pevskega društva, ki se je nato preoblikovalo v *Železničarsko glasbeno društvo Drava* s široko razvejano dejavnostjo. Okoli dvesto članov je vadilo v zboru, godbi na pihala, tamburaškem orkestru. Društvo je imelo tudi svojo glasbeno šolo s štirimi profesorji. Po vojni je bilo obnovljeno in nato preimenovano v KUD Angel Besednjak.

Med železničarskim uradništvom je s svojo zavzetostjo za organizacijsko delo postal član in nato vodilni član nerazrednega, liberalno usmerjenega, rahlo prorožimskega železničarskega sindikata (od 1933 edinega dovoljenega železničarskega sindikata) *Udruženje jugoslovenskih nacionalnih železničara i brodarar*. Odbor sindikalne podružnice se je dobival tedensko nekje v Mariboru in Vokač je menda kar mesečno odhajal na seje načelstva v Beograd.

Glede na že povedano se postavlja tudi vprašanje Vokačeve politične usmeritve. Njegovo politično liberalno-jugoslovenarsko-sokolsko usmeritev smo že predstavili. Ali je v »najmočnejši socialistični trdnjavi v Sloveniji«, kot so označevali občino Studenci, Vokač pripadal Jugoslovanski socialdemokratski stranki? Ta se je sicer krila v politično limitiranih tridesetih letih najprej v JNS z listo župana Alojza Kaloha, leta 1936 pa kot Lista delovnega ljudstva. Potrditve ne vidimo, tudi njegov odnos do prvaka Kaloha ni pozitiven.

V življenje te družine je, kakor v življenje mnogih podobnih v Sloveniji, treščila vojna: nemški napad na Jugoslavijo 6. aprila 1941. Jože Vokač je bil kot železničar seveda mobilizacijsko obvezen na železnici. Toda vojna

se je v obmejnem Mariboru hitro dotaknila tudi družine. Vpoklicanemu Vokaču se je zgodilo, kot mnogim Štajercem, da se iz sicer kratke vojne ni imel kam vrniti. Še med vračanjem je v Ljubljani izvedel, da bo njegova usoda kot Sokola in nacionalno zavednega trda, nanj naj bi bila razpisana tiralica z zastrašujočimi 10.000 markami nagrade. V krajevni skupini Kulturbunda z okoli 500 člani je imel dovolj sovražnikov. Kljub vsemu je prevladal družinski in domačijski čut, vrnil se je v Maribor, kjer pa ga je čakala le še aretacija, nato meljska vojašnica in izgon na jug v prvem valu. Prisilna pot ga je julija 1941 skupaj z družino vodila skozi še povsem svežo Nezavisno državo Hrvatsko v Srbijo. Družinsko izročilo pravi, da je družina, medtem ko je čakal na svojo usodo v meljski vojašnici, mrzlično preudarjala, kaj storiti. Ženo so nekateri menda nagovarjali, naj se loči in s tem obvaruje sebe in otroke pred izgonom iz Maribora. Toda iz vsega ni bilo nič, dan pred odhodom transporta je nemška policija privedla v meljsko vojašnico tudi preostale tri družinske člane in skupaj so se odpeljali v Srbijo. Končno so jih nastanili v primestni vasi Bivolje pri Kruševcu, mestu blizu sotočja obeh Morav. Na to okolje se je omejil Vokačev družinski prostor za naslednja tri leta in pol. V Slovenijo se je družina vrnila, glede na repatriacijske liste, julija 1945.⁵

Jože Vokač je umrl leta 1971, proti koncu precej zagrenjen.

Dnevnik ima dva vsebinsko različna dela. Prvi kaže – dovolj podrobno in tudi plastično – doživetje aprilske vojne, predvsem pa zaporniško življenje v meljski vojašnici. Čeprav je bilo to kratko obdobje dveh mesecev, obsega kar polovico besedila dnevnika. Drugi del dnevnika kaže, kako so bili izgnanci sprejeti in kako so se znašli v srbskem mikrookolju; v marsičem nam prav ta z novimi, konkretnimi podatki pojasnjuje dolgo negovano prijateljevanje med izgnanci in srbskim podeželjem, ki se je – tudi politično vsečno uradni politiki bratstva in enotnosti – kazalo v vsakoletnih *Vlakih prijateljstva*. Seveda Jože Vokač zarisuje medvojno srbsko družbo s svojega gledišča, ki je spričo le manjše vključenosti vanjo nujno zunanje, stališče opazovalca; opaža toliko elementov in take, kolikor prihaja z njimi v stik v okviru svojega, precej omejenega, začasnega življenja »izbeglice«. Vendar mu njegov zunanji položaj omogoča videti gibala in rezultate v jasnejši luči. Njegov pogled je tudi le utilitaren, saj je njegov izgnansko-begunski nagon naravnani najprej na preživetje in šele nato na vrnitev v lastno, domače okolje. Le izjemoma sega preko te omejitve – v primerih, ko se različna kulturna vzorca spajata v nekaj novega. Zanj, avstroogrsko vzgojenega meščana, je kultura srbskega podeželja nekaj težko doumljivega, »nekaj tujega je v značaju srbskega kmeta«, kot je sam označil svoje nedoumevanje silnic, a vendar v maniri dobronamernega »integralnega Jugoslovena« z zanimanjem opazuje prepletanje kulturnih vzorcev pregnancev, povečini mestnega prebivalstva, in srbskih kmetov. Le v primerih osebne prizadetosti zaupa dnevniku

nezadovoljstvo nad razlikujočimi se življenjskimi vzorci. Žal je dnevnik res pravi dnevnik le do konca leta 1942. Zapisi za leti 1943 in 1944 so očitno pisani povprek in pozneje – morda prav zato, da je dnevnik zaključil z družinsko in s svojo osebno tragedijo.

Zlasti zadnji del dnevnika kaže vpliv splošnih razmer na ton in vsebino Vokačevega razmišljanja. Ob boju za Srbijo jeseni 1944 se iz zapisa v zapis kaže njegovo približevanje novi ideologiji, začeniši z vzklikom, da se stare napake pri graditvi obnovljene države ne smejo ponoviti. Lahko pa bi to spremembo označili tudi kot navdušenje nad osvoboditvijo in postopen prehod patriota, trdnega nacionalista (v žlahtnem pomenu besede) na pozicije nove oblasti prav na podlagi njenih uspehov v boju za nacionalne vrednote – samostojnost, obnovljena država, osvoboditev. Vendar lahko ta proces spoznavamo vedno bolj le površno, saj iz dnevnika čutimo, kako ga je vedno bolj obsedala ženina bolezen. Iskanje rešitve tega življenjskega vozla, notranja negotovost ob slutnji mogoče izgube svoje življenjske družice, nekakšno zaklinjanje usode je prepletlo tudi širše družbeno dogajanje, ki ga je dotedaj živo zanimalo.

Ali je dnevnik Jožeta Vokača delo, ki kaže eksistencialne silnice posameznega človeka? Na tako vprašanje je težko odgovoriti s preprostim da ali ne. V primerjavi z bolečo globino kakega dnevnika Edvarda Kocbeka je njegov dnevnik površen, kar pa je spet oznaka, ki jo moramo razbremeniti slabšalnega tona. Gre preprosto zato, v kolikšni meri je dnevnik lahko beležka, opomba spominu, v kolikšni pa je »terapevtski«, osebni pripomoček, ali z drugimi besedami, v kolikšni meri kdo piše zaradi notranjega gona in v kolikšni zaradi poze oziroma želje, da ohrani spomin sebi in svojim bližnjim. Ugotoviti moramo, da so strukture osebnosti zelo različne, kar nam še zapleta odgovor na zastavljeno vprašanje. Kljub razmisleku, ki ga terja zadnji del dnevnika, ki se v marsičem kaže kot nagovor dnevnika, ne osebe, menim, da gre za drugo obliko. Jože Vokač je želel ohraniti spomin na izjemne dogodke, ki so se mu dogajali. Koliko zase, koliko za svoje bližnje, ne vemo. Zdaj ga izročamo javnosti. Na tej ravni je dnevniško branje lahko dovolj kvalitetno in zanimivo, da ga nikakor ne gre zametovati, ne s psihološke, antropološke plati, kot tudi ne iz faktografske, zgodovinarske plati.

Jože Vokač je žrtev druge svetovne vojne. Ni bil eden tistih nesrečnikov, ki jim je bilo dano izkusiti skrajnosti človeške nasilnosti in zlobe v koncentracijskih taboriščih. Ne, njegovo izgnanstvo je bilo po zunanjih znakih dovolj normalno, seveda sodeč po povprečju nenormalnega časa vojne. A kljub temu ga je opredelilo za povojni čas, zrušilo njegov mali svet, sestoječ iz družine, sorodstva, službe na železnici in sokolskih, gasilskih, glasbenih, železničarskih prijateljev in znancev. Ali pa je to razumel kot dragoceno življenjsko izkušnjo, ki je obogatila, razširila njegov sicer ne tako mali svet? Tega nam dnevnik ne pove. Predpostavimo pa lahko, da

je takšna pozitivna opredelitev, ki je sicer prevladujoči ton vsega dnevnika, utočila v ozadje ob osebni Vokačevi družinski tragediji. Pred koncem vojne je izgubil ženo, ki je umrla zaradi oslabelosti in končne slabe zdravstvene oskrbe.

Dnevnik Jožeta Vokača je le eden od že objavljenih zapisov iz slovenskega pregnanstva v Srbiji. Najambicioznejše delo, sestavljeno iz spominskih pričevanj in lastnih izkušenj, je izdal Franjo Roš; izšlo je že pred 27 leti.⁶ V omenjeni knjigi je najti tudi nekaj obrobni omemb Jožeta Vokača v spominskih zapisih svaka Reisnerja. Omeniti velja vsaj še memoarsko delo Mitje Hribovška, ki je nekonvencionalno opisal svoje pregnanstvo v Srbiji, tudi slabe izkušnje, kar se je tedaj, v okoliščinah še živih spominov na še zadnje redne medsebojne obiske, zdelo še nekoliko bogokletno.⁷ Bolj kompleksno, čeprav krajše, je življenje pregnancev v Srbiji opisal dr. Tone Ferenc, najboljši dosedanji poznavalec problematike izganjanja slovenskega prebivalstva leta 1941.⁸

Dnevnik hrani sin Danilo Vokač iz Maribora. Pisan je večinoma sproti, z nalivnim peresom, v zvezek B formata s trdimi platnicami. Med besedilo so uvedene ilustracije, izrisane deloma s svinčnikom in nato s peresom, pozneje pa je avtor risbe tudi obarval, kar jim daje prav poseben pečat, ki pa ga bralec spričo tiskovnih možnosti revije, ki objavlja ta dnevnik, ne bo mogel občudovati, vsaj v celoti ne. Po vojni je avtor nekatere risbe še povečal in izboljšal na listih formata razglednice.

Damijan Guštin

OPOMBE

¹ Danilo Vokač in Milena Vokač – Hribnik, ustna vira. Maribor, junija 2000.

² Prim. *Boj za Maribor 1918–1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*. (Ur. Janez J. Švajncar). Maribor 1988. Jože Vokač je svoj prispevek »To in ono iz prvih mesecev po prevratu« napisal že za zbornik, ki naj bi izšel leta 1958, a je bil njegov izid v zadnjem trenutku preprečen.

³ Glej opombo 1.

⁴ Prav tam.

⁵ ARS II.

⁶ Franjo Roš: *Slovenski izgnanci v Srbiji*. Maribor 1977.

⁷ Mitja Hribovšek: *Grenkoba srbske pogače*. Ljubljana 1993.

⁸ Tone Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968, str. 500–506; *Izgnanci*. Ljubljana 1993.

27. III. 1941.

Velika narodna proslava in manifestacija v Sokolskem domu Studenci povodom nepodpisanja pakta izmed Nemčije in Jugoslavije.¹ Sokolska dvorana je bila polna članov in drugih zavednih Studenčanov. Kot starosta sem imel navdušen in nacijski nagovor, ki je bil z velikim navdušenjem sprejet. Zvečer je bila ogromna povorka po Mariboru. Studenčani so se polnoštevilno udeležili. V povorki so bila vsa mariborska nacijska udruženja. V ogromnem številu so bili člani U.J.N.Ž in B² z godbo, zastavo ter člani narodnega godbenega železničarskega društva »Drava«. Take pavorke Maribor še ni videl.³ Vzklikanje kralju in vojske je bilo ogromno. Mesto je bilo praznično razsvetljeno, po oknih so gorele sveče in ulice so bile polne naroda. Po povorki smo se Studenčani skupno vračali domov. Pri Križevem dvoru je nastal incident. Jonasov Kurt⁴ je ustrelil iz samokresa. Te smrkoline sem razgnal. Drugi dan smo se sprli s studenškim županom Kalohom⁵ in tajnikom Koprivnikom, ker občinski urad ni hotel razobesiti državne zastave. Pokazalo se je, da nam občina ni naklonjena. Tudi je občina stalno škodovala Sokolskemu društvu in je mislila stalno vseliti vojsko v našem domu. Nadučitelj Kontler je bil na naši strani. Čudno je bilo ponašanje Kavčič Maksa.⁶ Imel sem vedno vtis, da ni naš.

30. III. 1941.

Skupna sv. maša v cerkvi sv. Jožefa. Po dolгих letih razkola med slovenskimi društvi v Studencih nas je modra razsodba našega mladega kralja Petra II. zopet združila.⁷ Pri slovesni službi Božji smo bili zbrani: Sokoli, Slovenski fantje, požarniki,⁸ četniki, narodna odbrana, šola, občina in požarniki. Vsi smo bili v krogih. Bil je krasen pogled. Na obrazih vseh je bilo zadovoljstvo, veselje in zadoščenje za vse one grehe, ki smo jih delali posamezni. Gospod župnik, pater Pristovnik, je imel krasen nacijski spodbudajoči nagovor. Vsi so imeli solzne oči. Po sv. maši se je narod zadovoljen razšel in slišalo se je: »Tako bi moralo vedno biti in ostati.«

Težki oblaki so se začeli zbirati nad našo drago in ljubo domovino. Nasprotnikom ta naša skupnost in odločenost nista bili všeč. Nemčurji in mlačneži so izzivalno hodili po ulicah. Sicer so bili prvi trenutek poparjeni, ali propaganda iz inozemstva je bila močnejša. Naše oblasti so bile jako

neodločne in preveč popustljive. Po raznih uradih so sedeli ljudje mlačnega značaja in plačani z judeževimi groši. S strahom smo gledali radi tega v bodočnost. Shajališča petokoloncev⁹ so bila pri gostilničarju Mrazu, Pecu, Hartbergerju. Pri »Mrazu« je prirejal »Kulturbund«¹⁰ veselice in igre, ki so jih posečali Nemci in nemčurji, celo iz Maribora, Slovenske Bistrice, Ptuja, Celja, Slovenj Gradca itd. Predsednik Kulturbunda je bil ing. Frankl.¹¹ Veliko vlogo so tudi igrali gospa Branitzerjeva, sin in hčerka. Hudi agitatorji so tudi bili Gladnigg – bivši tehnični uradnik državnih železnic, Ehrlich – lesni trgovec, Rusl – mizarski mojster, Treo – vpokojeni aktivni avstrijski kapetan, žena Hoferja, Matul, Rat, Jonas itd. Razširila se je novica, da bo Nemčija napadla našo državo. Vse je postalo nervozno in vsakdo, kdor je le mogel, spravil je družino v notrajnost države. Za ta korak sem se tudi jaz odločil. Naročil sem avtomobil.

5. IV. 1941.

Pripravljali smo se za odhod. Treba je bilo pripraviti perilo, obleko, posteljnino, razna jedila, posodo, čevlje. Čas je bil zelo kratek. Danilo je bil hud, jokalo je, brcal in je na vsak način hotel preprečiti odhod. Z veliko silo sem ga spravil na avtomobil. Branil se je z vsemi štirimi. Slovo od mame in mojih starišev je bilo težko. Ob 3. zjutraj je avto odbrnel v noč proti

Dolenjski, v Žužemberk, k mojim sorodnikom. Delno zadovoljen, da sem spravil družinico na varno, in delno žalosten, ker sem ostal sam v nesigurnosti za bodočnost, sem se vrnil v stanovanje. Vse je bilo razmetano, omare odprte, v kuhinji velik nered. Sedel sem na posteljo in v duhu spremljal avto, v katerem je bilo moje najdražje – družina!

7. in 8. IV. 1941.

Od doma smo poslali moko, riž, marmelado in sladkor v Žužemberk. V Žužemberk so tudi odšli oče, mama, Valčka, sestra Ančka, Mara in Slava. S Štefko in Pogačnikom smo pospravljali na mojem in očetovem domu.¹² Obleke in posteljnino ter perilo smo znosili v našo klet. Tašča¹³ je bila močno poparjena – nervozna in žalostna. Dva dni sem bil še v službi. V kurilnici je vladala velika nervoznost. V magacinu se je ves material smešchal v zaboje. Pomožne stroje se je onesposabljalo, lokomotive pa

odpravljalo v Beograd in Bosno. Tehnično stran evakuacije je vodil ing. Peteršič. Za nas je bil nezanesljiv. Dogodil se je incident med šefom ing. Završnikom, ing. Peteršičem in Novakom.¹⁴ Delavstvo je bilo zbegano – mnogi se niso mogli odločiti, ali bi šli ali ostali. Čudno vlogo je igral poslovodja Kocijančič. To je bil »baba«. Dvakrat sem še pogledal domov. Ulice so bile žive. Družine so se odpravljale na varnejša mesta. Po ulicah so stražili naši četniki. V Sokolskem domu je bil naš vojaški odred. Nad Urbanom je začela streljati naša artilerija. Nemci so se pojavljali po okoliških hribih. Začeli so se boji. Nad Mariborom so krožila nemška letala. Obstreljevali so glavni kolodvor in našo kurilnico ter naše vlake, ki so vozili proti Pragerskemu. Bilo je nekaj žrtev med našim strojnim obojem.

9. IV. 1941.

Dopoldan sem bil še doma na kosilu in se poslovil od tašče in sestre Valčke ter Polovičevih.¹⁵ Popoldan so se že vršili boji v okolici mesta Maribor, in to na levem bregu Drave. Opazovali smo boje na Kalvariji in Urbanu. V kurilnici je vladala skoraj panika. Uničevalo se je še, kar se je moglo. Naše vojaške oblasti so razstrelile dravsko tovarno, veliki državni most in veliki železniški most. Velikanski ognjeni zubelj, visoko dvigajoči se rdeč ter črn dim je označil, da je porušena vsa veza z desnim in levim delom Maribora.¹⁶ Zvečer smo dobili povelje, da zapustimo Maribor. Vse, kar je bilo dobro, je ostalo v vlaku, dočim so se strahopetci in nezanesljivi elementi vrnili domov. Ko se je stemnilo, sem bil že na Koroškem kolodvoru, tam je došlo do sprave med menoj in Ogrizek Dolfom. Delavnica Maribor je bila tudi pripravljena, da odpotuje v Sarajevo. Dan je bil znak za odhod. Dva strojna mojstra sta ostala v kurilnici, da jo predasta celo nemškim vlastem. Čudni občutki so me obdajali, ko smo zapuščali Maribor in krenili v negotovost. Veliki vojaški magacini ob železniški progi so bili v plamenu. Od tega ognja je žarelo nebo nad vso mariborsko kotlino. Skozi okno smo videli, kako množice bežijo in vlačijo za seboj, kar so mogli v ognju trenutno rešiti. V Pragerskem nas ni čakal ing. Peteršič, nesti¹⁷ naših železničarjev. Dospeli smo v Sevnico. Deževalo je in snežilo. Ena skupina z ing. Peteršičem je ostala v Sevnici. Mi smo pot nadaljevali – Jelovec, Mokronog, Mirna, Trebnje, Novo mesto. Po postajah so že funkcionirale kolodvorske vojaške komande. V Novem mestu sem obiskal strojevodjo Požarja in se pri njem informiral o naših, ki so potovali v Žužemberk. O njih niso ničesar vedeli. Govoril sem tudi s postajenačelnikom Maierjem. V noči smo nadaljevali vožnjo proti Semiču. Močno je snežilo in bil je hud mraz. V Semiču smo večerjali in bili v družbi z ljubljanskimi učiteljicami in učitelji ter zapeli lepe naše domorodne pesmi. Po dveh urah smo nadaljevali pot proti Črnomlju in Metliki. Bila je velika

briga za denar. Delavci niso hoteli nadaljevati potovanja. Ing. Završniku je uspelo, da je prejel denar pri sreskem načelstvu¹⁸ v Metliki. Dobili smo izplačano akontacijo. Zjutraj smo dospeli v Bubnjevece.¹⁹ Tu bi morale biti skladišče za ljubljansko in mariborsko kurilnico. Pripravljeno ni bilo nič in tudi nismo mogli več dobiti telefonske zveze z direkcijo državnih železnic. (...)

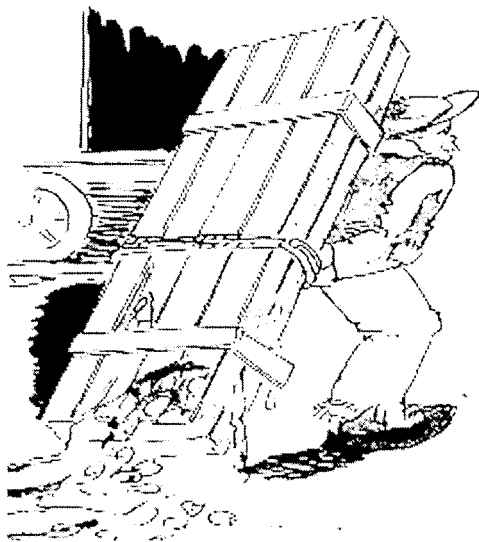
10. IV. 1941.

Ob reki Kolpi mimo Ozalj gradu smo prispeli popoldan v Karlovac. Hrvati so zaustavili vlak. Ing. Završnik je imel mnogo posla, predno mu je uspelo, da so Hrvati dopustili vlak na stanico.²⁰ Tu je že čakal transport železničarjev iz Mariborskega glavnega kolodvora in obe sekciji. Postaje dolgo nismo smeli zapustiti. Po posredovanju g. šefa se nam je dovolilo, da smo šli v mesto. Tu in tam so visele hrvatske zastave. Mesto je imelo čudno sliko. Vse je bilo nervozno in razburjeno. Nekateri gostilničarji so odklonili, da nam dajo večerjo in pijačo. V nekem hotelu, kjer je bil lastnik jugoslovensko orijentiran, smo dobili večerjo. Klobase s kislim zeljem in dobro vino. Tu smo se slučajno sestali s sodnikom Mihaličem, ki je bil redov,²¹ z ravnateljem Gincem, ki je bil v civilu, in dr. Drnovškom, ki je bil štabni zdravnik. Razpravljali smo o dogodkih. Hrvati so zajeli v Karlovcu naše dijake dobrovoljce, 500 po številu, in jih hoteli postreliti.²² Vse je bilo že pripravljeno in v zadnjem trenutku so bili po posredovanju neke visoke osebe (ime je ostalo tajno) izpuščeni in poslani v Slovenijo. Spali smo v vagonu. Zjutraj sem videl na postaji četo naše vojske. Komandant te čete je bil Kavčič Nantek, podstarosta studentskega Sokola. Vabil sem ga, naj gre z menoj in njegovim zetom Kristanom domov. Rekel je: »To vojsko sem spremljal do sem, ne grem nikamor. Raje častno smrt ali ujetništvo, kakor da zapustim zastavo, kateri sem prisegel!« V Karlovcu sem tudi dobil mojega svaka Poloviča, ki je vozil kot strojevodja neki naš vojaški transport.

11. IV. 1941.

Jaz, Novak in Kolšek smo se peljali nazaj v Bubnjevece. Na postaji Ozalj grad je že visela hrvatska zastava, postajenačelnik je bil Hrvat, a vendar jugoslovansko orijentiran. Opozoril nas je, da naj čim preje zapustimo hrvatsko ozemlje. Češ, pripravljajo Hrvati ustaške čete, ki bodo vse Srbe in Slovence zaklali. Srečno smo se pripeljali v Metliko. Bil je veliki četrtek. Obiskali smo pokopališče in občen spomenik »Kristus večni popotnik«, delo akademskega kiparja Ganglma,²³ ki živi v Pragi. Metlika, prijazno mestece. Prebivalstvo je bilo preplašeno in je pričakovalo nemške in italijanske čete. Popoldan so se vsule z bližnjih hribov mase naše »žalostne

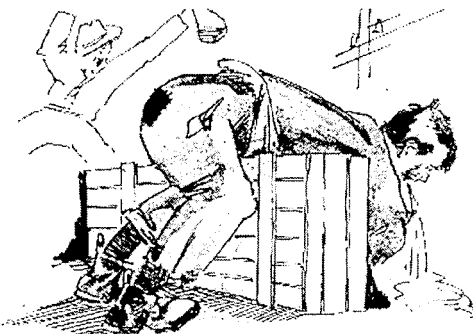
vojske« – peš, na kolesih, na konjih, vozovih je brezglavo bežala vojska. V rokah so nosili bele krpe platna, hajkače,²⁴ obrnjene ali obvezane z belimi trakovi. Pripadniki Hrvatske bili so brez hajkače. Žalosten je bil pogled na te mase, te brezpravne begunce, ki so begali proti domu ali pa iskali železniške postaje. Hrvati so jo mahnili proti Ozalj gradu. Popoldan se je začelo ropanje in pretepanje. Hrvati so prišli na postajo in ropali naše vagonne. Premetali so vse, kar je bilo v vagonih. Odnegli so pisalni stroj kurilnice Maribor. Vsi akti so bili razmetani.

Postaja je bila polna razoglavih, bosih, raztrganih vojakov beguncev. Situacija je postajala nevarna. Povečerjali smo v gostilni, čiji lastnik je bil svojčas posestnik Majhnove hiše v Studencih. Zvečer smo radi varnosti plegli v zapuščeni čuvajnici in čakali, da nas pokliče postajenačelnik za odhod. Vladal je hud mraz. Okoli enih ponoči nas je postajni delavec zbudil. Ob 2h zjutraj smo se peljali proti Novemu mestu.

12. IV. 1941.

Novo mesto. Dospeli smo zgodaj zjutraj. Čakali smo v kurilnici, dokler se ni zdanilo. Šef kurilnice je bil g. Pretnar. Postaje skoraj nismo spoznali. Vsi tiri so bili natrpani. Krasno, solčno jutro je bilo. Velika sobota. Narod je begal med vagoni in kradel. Po tleh je bilo žita, koruze, krompirja do kolena. Vagoni odprti. Narod klel, vpil, razsajal. Vlekel vreče, zaboje, usnje, blago, šotorska krila, vino, pivo, vojaško uniformo, sploh vse, kar je bilo v vagonih. Jajc je bilo na milijone, zapakovanih v dolgih lesenih zabojih. Smejali smo se od srca. To so bile slike. Žene, deca, možje – vse teka sem in tja. Eni nakladajo na ramena, na kolice, na samokolnice, vlačijo po tleh. Strašno, kadar zavlada narodna strast. Še nikoli nisem videl toliko in tako pijanih ljudi. Pokozlani, poscani, podelani so ležali med vagoni, na cestah, ob jarkih, na postajnem peronu, pomešani s cigani. Nekateri so bili krvavi od pretepa. Videl sem tudi dete, staro

6–7 let, ki je ležalo ob cesti, vso pokozlano in v veliki in strašni nezavesti. Civilna oblast je bila brez moči. Cele kolone voznikov z naropanim blagom so se pomikale na cesti proti Žužemberku. Videl sem skupine ciganov, ki so izgledali kakor zverine. Teh slik nikoli ne bom pozabil. Pomislil sem na svojce v Žužemberku. Rano zjutraj sem se oglasil pri strojevodji Požarju. Vsi so še spali. Vstala je gospa in mi takoj skuhala kavo ter rekla, da moram danes, na veliko soboto, biti pri njih na kosilu. Polovič je bil tudi pri njih. Poizvedoval sem po kolesu, da se bi peljal v Žužemberk in kar tam ostal. Kolo bi dobil, ali zvedel sem, da je polna cesta naših vojakov beguncev, ki ropajo in napadajo, in da se pomika italijanska vojska po cesti iz Stične proti Novemu mestu. Odločil sem se, da se ne vozim v Žužemberk. Novak, Kolšek in jaz jo mahnemo v mesto. Cesta natrpana, polna razbitih jajc, rumenjaki je tekel curkoma. V noči so napadli nemški bombniki meščansko šolo in jo popolnoma razdejali. Bilo je mnogo mrtvih. Okoli šole so še ležali mrtvi konji in požarna bramba je gasila. Daleč naokoli so ležale granate in kosi kamenja. Mesto samo je nudilo žalostno sliko. Ljudstvo je begalo poparjeno po ulicah, na obrazih si videl sama vprašanja. Raz hiš so visele bele zastave, z oken bele rjuhe. Vse je čakalo na italijansko vojsko. Poprej tako ponosno in narodno zavedno Novo mesto – sedaj v belih zastavah in čaka na predajo tujcem! Šli smo v cerkev – božji grob – cerkev prazna. Pred kapitelnom so se

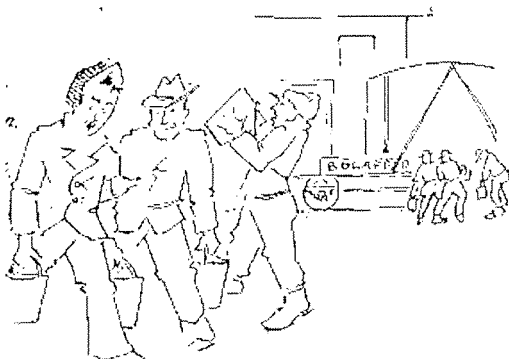
zbirali duhovniki, praznično oblečeni, in odšli pred magistrat, da z drugimi ugledniki pričakajo Italijane. Zvonjenje je bilo prepovedano. Tudi velikonočne procesije oblasti niso dovolile. Bili smo v kavarni zraven magistrata. Jugoslovanski visoki oficirji so preplašeno čakali na usodo in se posvetovali, proti kateri strani (italijanski ali nemški) bi krenili. Žalosten je bil pogled na njih. Po ulicah smo videli Kočeverje, preoblečene v nemške uniforme s kljukastimi križi na levih rokavih. Kosilo sem imel pri Požarjevih in tudi »žegen« namesto na veliko-nočno nedeljo. Popoldan sem bil s Polovičem. Ogledala sva si okolico in se razgovarjala o domu in družinah. Italijanov ta dan še ni bilo v Novo mesto. Zvečer

sem se poslovil od Poloviča in Požarjevih, pisal ženi. Dospel je tudi naš evakuacijski vlak. Skupno smo se odpeljali proti Ljubljani.

13. IV. 1941.

Ljubljana. Okoli 1 ure ponoči je naš transport prispel na ljubljansko postajo. Pričakali so nas Italijani. Čudni so bili naši občutki. V beli, slovenski Ljubljani – Italijani! Iz vlaka nismo smeli. Dovoljenje smo dobili v jutru. Velikonočna nedelja! Zvonjenje zabranjeno! Šli smo pred postajo. Po ulicah italijanski vojaki, fašisti in fašistinke, italijanski avtomobili. Na gradu italijanska zastava! Prvo srečanje. Pride mi nasproti mali mož, neobrit, na glavi star, potlačen klobuk. Suknjič kratki, povaljan. Hlače polne krp, zmečkane in so se gale do gležnjev. Čevlji veliki in slabo vezani. Pod pazduho v časopisnem papirju zavit oмот. Ni sem ga takoj poznal. On me kliče

po imenu. Spoznal sem ga po glasu. Bil je ravnatelj mariborske posojilnice g. Bratuš. Pravil mi je, kako je pobegnil iz vojske pred Hrvati. V postajnem poslopju smo se še videli: Škilan Joško v civilu, Miloš Ledinek, Malenšek, Luknar itd. Vsi so bili vojaški begunci in so ugibali, kam sedaj?! Šel sem tudi v cerkev. Vstajenje so italijanske oblasti prepovedale. Zvedel sem tudi, da so Italijani 60 kilometrov bežali od naše meje in čakali, da se vdajo. Namesto tega jim je pa šel ban dr. Natlačen z belo zastavo naproti.²⁵ Po Ljubljani so tudi bili letaki »Narodna slovenska odbrana«. V Ljubljani smo ostali 3 dni. Bil sem na direkciji. Tu sem zvedel, da je na mojo glavo razpisanih 10.000 mark. Antrater mi je svetoval, naj ostanem v Ljubljani. Bil sem pri ing. Fincu in ravnatelju. Oba sta mi obljubila mesto v Ljubljani ali v Novem mestu. Omenim naj še, da nam

je Nabavna zadruga državnih železnic dala brezplačna kosila in večerjo pa tudi pijačo. Naši delavci so odkrili vinski vagon italijanske lastnine in ga pridno izkoristili. Vino se je nosilo v vedrih, loncih, steklenicah.

Vse je pilo in bilo pijano. Borba za denar. Delavci so postajali nemirni. Vršile so se konference na dir. Končno je uspelo, da se je izplačevalo. Jaz sem zmozel denar za radno strojno osobje mariborske kurilnice. Šef, ing. Završnik, se je odločil, da ostane v Ljubljani in da ing. Jagodič vodi osobje v Maribor. Gospa Vidičeva je bila v velikih skrbah radi moža. Delavniško osobje se še ni vrnilo iz Sarajeva.

16. IV. 1941.

Konferenca naših in nemške vojaške oblasti. Od strani Nemcev se je zagotovilo, da lahko mirno odpotujemo v Maribor in da se železničarjem ni treba ničesar bati. Po tem zagotovitvi smo dopoldan krenili proti Mariboru. Deževalo je močno. V Trbovljah in Hrastniku smo videli prve zastave s kljukastim križem. V Celju smo morali dolgo čakati. Tu smo zvedeli, da je predor pri Slovenski Bistrici porušen. Po triurnem čakanju so nas pustile nemške vojaške oblasti, da nadaljujemo pot. Levo in desno od proge smo videli naše slovenske kmetske domove, okinčane z nemškimi zastavami.²⁶ Kako nam je bilo pri srcu, si lahko mislite! Pred predorom Slovenska Bistrica vlak obstoji. Dež pada curkoma. Predor je skoraj v celoti porušen. Morali smo peš preko hriba na drugo stran

predora. Iznenaden sem bil, ko zagledam sestro Štefko. Kratek in pri srčen je bil pozdrav. Na njenem licu vidim preplašenost. Vprašam, kaj da je. »Vrni se takoj v Ljubljano! Na tvojo glavo je razpisanih 10.000 D.M.« V prvem trenutku sem bil preplašen. Kolšek, Novak, ing. Jagodič in drugi so mi prigovarjali, naj grem v Maribor, češ, saj so Nemci v Ljubljani izjavili, da se nobenemu ni treba bati. Končno sem se odločil, da grem. V Pragerskem pa sva se s Štefko pomenila, da v Račju Fram – ostanem pri Lutmanovi Mimi, Štefka da gre domov in mi pride drugi dan povedat, kakšna je situacija v Studenčih. V vlaku sem si še preoblekel čevlje. Omenim naj še, da je Štefka prišla z gospo Vivodovo peš iz Stu-

dencev v Slovensko Bistrico, in to v močnem dežju. Na postaji Račje Fram sem izstopil. Pseničnik, ki je stal na postaji, mi je zaupno isto povedal kakor Štefka. »Beži in zgini!« mi je rekel in boječe odšel. Takoj sem šel k Lutmanovim. Tu so mi tudi nujno priporočali, da se skrijem in takoj vrnem v Ljubljano. Tudi za njih je bilo nevarno in tudi oni čakajo aretacijo. Popil sem čaj, pojedel klobaso, se zavil v mantel, vzel kovčke in se napotil peš, v dežju po progi proti Pragerskemu. Težko mi je bilo! Begunec na domači zemlji. S strahom sem jo mahnil ob progi. V čuvajnici sem se malo odpočil in ogrel. Potil sem se močno. Od tu naprej mi je pomagal deček čuvaja nositi kovček. Pred postajo Pragersko sem jo zavil v stran, da sem se izognil Nemcem. Na postaji sem zvedel, da vlaka proti Ljubljani ni, da je peš hoja po cesti radi nemške žandarmerije nevarna. Kaj sem hotel? Nekaj časa sem taval brez cilja in se končno domislil Vivoda. Šel sem k njemu. Bil sem gostoljubno sprejet. Tu so me skrili v majhno sobico. Vivodov fant pa je šel v Maribor. Pri Vivodovih sem se dobro osušil in spočil.

17. IV. 1941.

Zjutraj sta prišli Štefka in gospa Vivodova in smo vsi odločili, da se vrnemo v Studence. Na postaji Pragersko je čakal vlak za Maribor. V njem so bili kurilniški delavci, ki so delali v predoru. Vsi so bili okinčani s kljukastim križem. Izogibali so se mi. Razven Karnekarja ni hotel nihče z menoj občevati. Bil sem osamljen in iznenaden. Čim bolj smo se približali Mariboru, tem bolj se mi je krčilo srce. Maribor, Koroški kolodvor. Izstopimo. Na postaji Hren (Brecelj), Merc, Kokot. Takoj jo krenem z Vivodom v kurilnico. Videl sem, kako se mi delavci izogiblajo. Grem v pisarno. Ing. Dolinšek me je hladno odpravil in rekel, naj se drugi dan javim. Šla sva s Štefko domov. Studenci vsi v nemških zastavah. Pri šoli naju opazi Stauber s puško, bivši član Sokola. Takoj je šel v občinsko pisarno in prijavil moj prihod. Šla sva na dom. Z mojega okna visi nemška zastava, ravno tako iz naše hiše. Svidenje s taščo je bilo prisrčno. Po petih minutah razgovora s taščo in gospo Ferenc pridejo v sobo oboroženi Studenčani, pet po številu, in mi napovedo aretacijo. Bili so sami domači in trije celo člani Sokola. Zravnal sem se in rekel: »Fantje, Vas ni sram, Vi me ne boste aretirali, od Vas se ne bom pustil voditi na žandarmerijo!« Po kratkem prerekanju so odšli. Sedel sem in čakal na večerjo. Kmalu nato pridejo drugi in uniformirana »Hilfspolizei«²⁷ ter mi napovedo ponovno aretacijo. Pride tudi sestra Štefka in skupno so me odpeljali v Sokolski dom. Pred domom je bilo polno Studenčanov, ki so se rogali in smejali. Posebno so se odlikovali Haberlovi in Ratovi ter Matul. Dovedli so me v otroški vrtec pred sodnika. Pogledal me je in izpraševal, potegnil z mize neki papir in rekel: »Gegen Ihnen haben wir nichts, Sie können gehen!« [Nič nimamo proti vam, lahko greste.] Šla sva s sestro

Štefko zopet domov. Komaj sem začel večerjati, pridejo ponovno oboroženci in me odpeljejo na žandarmerijo. Vzeti sem smel s seboj odejo, mali zglavnik in mantel. Sestra Štefka me je junaško spremljala in se trudila pri ing. Franklu, da me oslobodi. Videla naju je tudi Braunitzerjeva, ki se je škodaželjno smejala in rekla: »Mit denn habe ich nichts zu tuhen!« [S tem nimam nič.] Na žandarmerijski stanici so me zaničevali in se posmehovali Rat, Haberl in drugi. Dovedli so tudi železničarja Cnajmerja in mladega oskrbnika cerkvenega posestva iz Limbuša. Čakali smo na komandirja stanice. Ker ga ni bilo, so nas vtaknili v zapor. Oskrbnika so še do krvavega pretepli. V zaporu smo legli po tleh in čakali. O kakem spanju seveda ni bilo govora. Zgodaj zjutraj me je obiskala Štefka in me tolažila, da ne bo nič hudega in da je sam Frankl rekel, da bom izpuščen. Tudi Ervin je proti jutru prišel in me tolažil. Občudoval sem sestro, ki se je postavila junaško v bran in se sama izpostavila nesreči. Okoli 9. ure so me poklicali »zum Herrn Wachtmeister«. [H gospodu stražmojstru.] Straža me je peljala v prvo nadstropje. Tam sem čakal in čakal. Prišli so župan Kaloh, ki me ni hotel poznati, stari Frankl, Braunitzerjeva in Brondek. Od kraja nisem vedel, kaj pomeni vse to. Dunajski žandar mi je pomolil cigarete. Tudi stari Haberl me ni hotel poznati. Pod oknom so pa stali Koritnikovi in Haberlovi. Okoli 11h sem bil sprejet pri Wachtmeistru. Oddati sem moral vse, kar sem imel po žepih – legitimacije, nož itd. Omenim naj še, da sem dal na protokol, da sem prinesel iz Ljubljane denar za žrtve strojevodje in da moram ta denar oddati v kurilnici. Ko je bila moja legitimacija popisana, so me zopet odvedli v zapor. Štefka mi je prinesla čaj, svinjsko meso in kruha. Teknilo mi ni. Mladi Rusl, mizar, nekdanji član Sokola, je stal pred zaporom in rekel: »Fürchten's Ihnen nichts, bekommens eine kleine Strafe und dann sinds wieder zu Hause. Wissens Herr Vokač ich kann nicht dafür, warum waren's so national!« [Ne bojte se, malo boste kaznovani in potem boste spet doma. Veste, gospod Vokač, jaz ne morem nič zato, zakaj pa ste bili tako nacionalni.] Rekel sem mu: »Herr Rusl, auch Sie waren Sokol, haben Sie keine Schande!« [Gospod Rusl, tudi vi ste bili sokol, ne sramujte se!] Do dveh popoldan je bila Štefka pri meni.

18. IV. 1941.

Okoli druge ure je prišlo 6 oboroženih »Hilfspolizeijev«. Oskrbnika so uklenili. Meni in železničarju Cnajmu so zapovedali, da vzameva najine stvari in da vstopiva v vrsto. Štefka še vpraša Wachtmeistra, kaj da bo z menoj, in ta pogleda akte, pomaja z glavo in reče: »Schlimme Geschichte.« [Huda reč.] Odšli smo. V sredini zvezan oskrbnik brez klobuka, levo jaz in desno Cnajmer. Spredaj Wachtmeister, na levi in desni strani po dva »Hilfspolizeija« in zadaj še eden. Razven Wachtmeistra so imeli vsi na

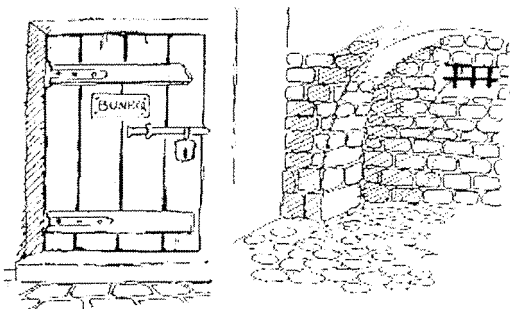
puški bajonet. Na cesti polno ljudi. Ervin je stal ob strani in jokalo. Poslovil sem se od Štefke. Tako so nas gnali čez Studence v Maribor. Bivša sokolska deca me je plaho pozdravljala. Na mostu je od pasantov izstopil mož, se smejal, kazal s prstom in rekel: »Do schaut's ohn, jetzt hobus den rich-

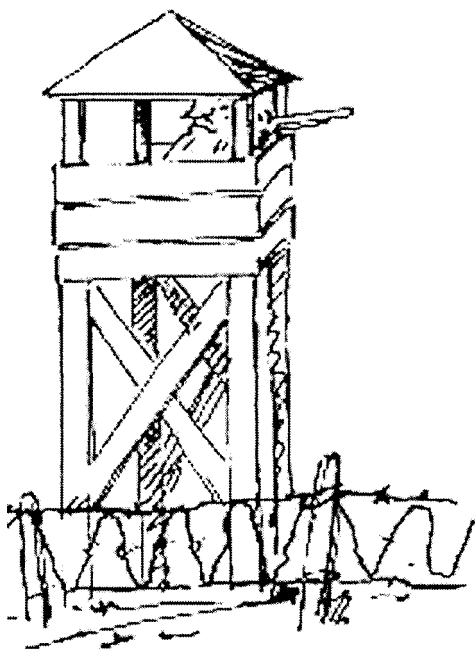

tigen Vogel, den Vokač dasbischt.« [Na, glej ga, zdaj so prijeli tapravega tiča, Vokača.] Srečali sta nas ženi Živka Albina in Vinka. Jokali sta se in mi rekli, da je Vinko Živko tudi že zaprt. V Viktrinjski ulici²⁸ se je pridružil kolesar in kazal Wachtmeistru pot do komande. Kakor nalašč komande »niso mogli najti«. Po vseh glavnih ulicah Maribora so nas peljali in končno ob 5. uri dovedli na Gestapo. Tu je bilo zopet čakanje. Oskrbnik in Cnajmer sta bila zaslišana. Jaz ne. V sobo so pripeljali kakih 30 viničarjev, ki so jih polovili na domu. Vsi so morali držati roke v zrak in gledati v steno. Mladi SS so imeli polno važnega posla. Ob 7. uri zvečer so nas tri odpeljali z osebnim avtomobilom. Oskrbnika so »odložili« v sodniške zapore,²⁹ dočim so mene in Cnajmerja peljali v domobransko vojašnico,³⁰ in sicer v poslopje nekdanje komande mesta. Najhujše je bilo to, ker nisem vedel, kaj da hočejo z menoj. Na hodniku sva čakala s Cnajmerjem kako uro. Potem so naju poklicali v pisarno. Gospodična pri pisalnem stroju je popisala kartoteko, dočim nam je odvzel SS Rosmann še vse stvari razven odeje in zglavnika. S stražo sem bil odpeljan v sobo številka 59.

Zapor

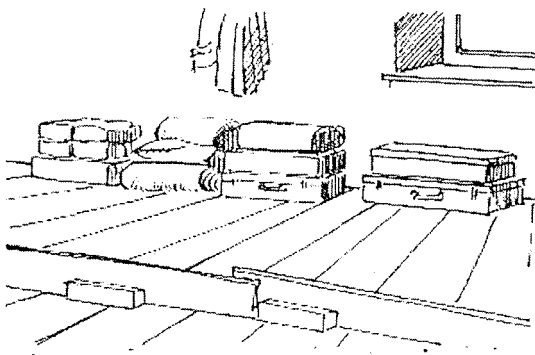
Cela bivša domobranska vojašnica za časa Jugoslavije, vojašnica 45. pešpolka v Melju, je bila logor vojnih ujetnikov in političnih kaznjencev – »Schutzhäftlinge«,³¹ kakor so nas Nemci imenovali. Poslopje komande mesta in bivša oficirska menza ter del dvorišča so bili z žično ograjo ločeni od drugega dela objektov in obširnega kasarniškega prostora. Na eni strani so bili vojni ujetniki bivše naše vojske. Večinoma Srbi in nekaj Slovencev. Ujeti oficirji so bili v obcestnem poslopju. Mi, politični ujetniki, pa v poslopju na južni strani, v katerem sta bili nekdanj kazina podoficirjev in vojaška kantina. Klet-

je to komanda dovolila. V štirih velikih sobah so bili pozneje nameščeni duhovniki in frančiškani. V prvem in drugem nadstropju: bolniške sobe, zdravniška soba, pisarna »Aufnahmekanzlei«, [Sprejemna pisarna] sobe za moške in ženske kaznjence ter za »vlačuge«. Torej v enem poslopju: »Zivilisten, Werker, Pfaffen und anderes Gesindel«, [Civilisti, delavci, farji in ostala sodrga] kakor so pravili Nemci.

Celo poslopje je bilo močno zastraženo, obdano s plotom in žično ograjo. Na vsakem oglu je stal lesen stolp, visok kakih pet metrov. Na tem stolpu je stala straža s strojnico in pazila na vsako kretnjo, ki bi jo napravili stanovalci tega temnega in nesrečnega mesta. Stranišča so bila v poslopju. Vsa pokvarjena in močno zanemarjena. Vsaka stran je imela oddaljeno stranišče. Le vlačuge in druge ženske ujetnice so imele skupno stranišče. Vsaka soba je imela svojo številko. Na vratih je moral biti listek »Zimmerliste«.³² Na njem:

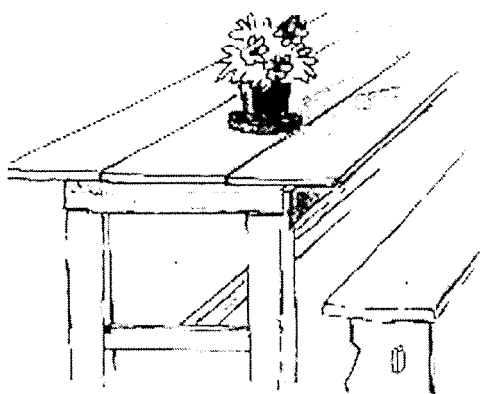

ni prostori so bili razven dveh vsi polni kadi in druge ropotije. Dva manjša prostora sta bila le za silo izpraznjena. Na tleh je bilo položeno kamenje, stene vlažne, polno podgan in miši. Svetlosti le malo. Močna vrata in velika ključavnica. Ta dva prostora so upotrebovali za zapor ali bunker, kakor so ga imenovali Nemci in ujetniki sami. Gorje tistemu, ki je bil obsojen da prestane nekaj ur v bunkerju. En bunker je bil za moške, drugi za ženske. Drugi prostori v kletih so bili skladišča za razne potrebščine in razen drugi material. V pritličju so bile shrambe za kruh, pisarne, lokali za stražo, v katerih so se lahko sestajali ujetniki s svojci, če

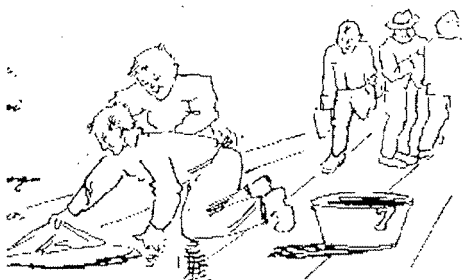
številka sobe, sobni starešina – »Zimmerälteste«,³³ imena prebivalcev in stanje. Nekatere sobe so bile slabe. Za ležišče smo imeli slamo, in to od začetka staro še od naše bivše vojske. Večji del ujetnikov je slamo zavrnil, in to zaradi velikega prahu. Ležali so kar po tleh. Pri opremi teh sob so nekateri pokazali veliko umetnost. Privlekli so iz kleti deske, stare

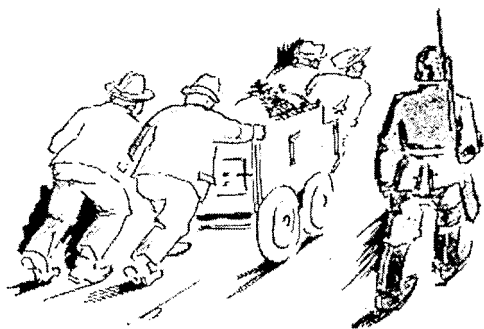
mize, klopi, kako staro posteljo, police itd. ter napravili prav idilične kotičke. Sploh je iznajdljivost igrala veliko vlogo. Rekel bi, da je bilo tekmovanje, katera soba bo lepša. Vrtinar Jemec je skrbel, da smo dobili kako cvetje in okinčali mizo ali okno. Vsaka soba je morala imeti metlo, smetišnico, cunje in škafo. Vse to so si morali ujetniki sami nabaviti. Kuhinje v poslopju ni bilo. Kuhinja je bila v Sokolskem domu bivše Union dvorane. Komandant je stanoval v bivši oficirski menzi.

To je bil kratek opis zloglasnega logora.

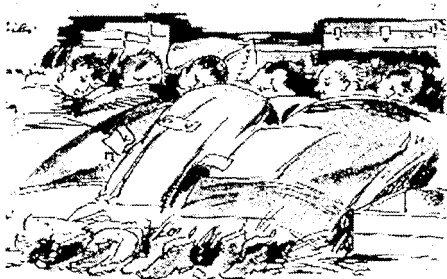
DNEVNI RED. Ob 5. uri zjutraj se je razlegalo po poslopju »Auf, auf, auf!« [Pokonci, pokonci.] Od sobe do sobe je hodila straža in pregledovala, če so vsi vstali. Začelo se je oblačenje, umivanje. Pri enem koritu se je umivalo po 150 do 200 ljudi. Najprej so se umivale ženske. Straža je pazila, da ni izšel moški. Ko so se moški umivali, so kadilci izrabili priliko in pokadili kako cigareto. Drugi so skrbeli, da so odstranjevali skozi okno dim, tretji so stali na straži, in če se je bližal stražnik, zaklicali: »Artič.« To je bil varnostni klic. Po umivanju se je moralo vsaki dan poribati sobo, očistiti okna, poribati dolgi hodnik, očistiti stranišče. To so bili prizori. Kljub tugi je bilo dovolj smeha. Saj je bilo med ujetniki mnogo profesorjev, advokatov, zdravnikov, ki še nikoli niso imeli metle v rokah. Ribanje in čiščenje se je vršilo po starostnem vrstnem redu. Bilo je dosti prerekanja. Mnogo je bilo tudi takih, ki so se znali skrivati in izogibati vsakemu delu. Ena partija je šla po kruh, druga da pospravi pisarne in stražnico, tretja je čistila Nemcem škornje, obleke, becikelne, četrti so pa šli v kuhinjo

Zwei Mann auf Arbeit, 1 Mann krank!« [Pozor! Soba 59, 76 mož. Dva na delu, en bolan.]

Ko je inspekcija odšla, zopet: »Achtung! Ruht euch!« [Pozor, mirovanje.] Po tej ceremoniji je vsaka soba postavila stražo, ki je skozi luknjico v vratih pazila, da zopet straža ne pride. Imeli so namreč navado, da so večkrat iznenada prišli. Ob 12. uri se je morala vsaka soba postaviti v red in na znamenje v dvorišče po kosilo. Po kosilu se je izmenjavala straža. To je bil najhujši del dneva. Tega smo se vsi bali. Ko je namreč nova straža prišla, je pregledovala sobe in nas sekirala, kar je mogla. Marsikatera brca in klopota je padla. Vstajanje in »zajebavanje« je šlo nam vsem močno na živce. Posamezne slučaje bom kasneje omenil. Tu pa tam se je komu posrečilo, da je po kosilu

malo zaspal. Do večerje se je kvartalo, čitalo in gledalo skozi okno na svojce. Ob 6. uri je bila večerja. Potem umivanje posode. Ob 7. ali 9. uri zopet raport. Potem spanje. Pripravljanje ležišča je dalo tudi dosti smeha. Eni so legli kar oblečeni, drugi so se slačili. Nekateri so bili celi umetniki pri pripravljanju ležišča. Videlo se je, kaj da človek zmore, če je sila. Tako je mineval dan za dnem. Seveda je bilo tudi dosti sprememb. Vse je bilo odvisno od straže, ki je imela tisti dan službo.

Posamezni dogodki v logoru

SOBA 59. Starešina je bil Artič Franjo, računovodja kurilnice Maribor. Prebivalci: 28 duhovnikov, profesorji, sodniki, učitelji, drugi državni uradniki, delavci, kmetje, trgovci in drugi. Nekega večera nas je posetil g. Überreiter.³⁴ Artič je tako glasno raportiral, da smo se vsi ustrašili. Na vso moč se je zadržal. Izprašan je bil, kaj da je, od kod da je in če je bil rezervni oficir. Po mišljenju nas vseh ga je ta »junaški« drugi dan oslobodil zapor. G. Überreiter je posamezne pustil predse in ugotavljal po obliki glave, kakšne rase da so. Ko je Artič zapustil logor, sem po prošnji vseh jaz

prevzel starešinstvo sobe. Artič je postal tako popularen, da je poleg znaka »metla« njegovo ime bilo za znak vsake nevarnosti, ki je pretila od strani straže. Od starešine je mnogo zaviselo. Evo nekaj slučajev. Bolj se je starešina zadržal pri raportiranju, bolje je bilo za »sobo«. Starešina je tudi odločal, kdo da gre na delo in kakšno delo da opravlja. Za ribanje sem določeval – razven prav starih – vse po redu. Za čiščenje stranišč sem po možnosti izločeval duhovnike, profesorje in zdravnike. Najhujše delo je bilo čiščenje stranišč. Vsako jutro so bila vsa stranišča zadelana s papirjem, odpadki cigaret in ostanki hrane. V veliko veselje in škodaželjnost je bilo

mladim stražarjem, če so mogli na ta opravke zapoditi duhovnike ali profesorje. Tako se je na primer zgodilo, da so baš na telovo morali vsi duhovniki iz moje sobe čistiti stranišča, in to z golimi rokami. Pobirati so tudi morali po dvorišču konjske fige in vse to nositi preko ceste na polje. Na cesti je bilo mnogo civilnega prebivalstva. Pri tem delu so morali duhovniki izgovarjati, in to v koru: »Wir wollen arbeiten und das Volk nicht mehr betrügen!« [Hočemo delati in ne več varati ljudstva.]

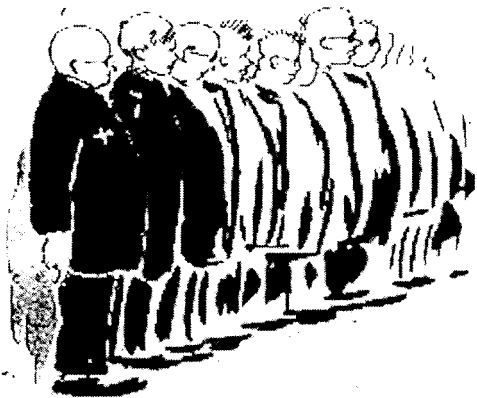
Nekega dne pride mlad SS akademik iz Gradca. »Lassen Sie die Pfaffen antreten!« [Farji naj se postrojijo.] Ko so bili vsi v vrsti, mi je dal v roke kredo in moral sem vsakemu na hrbet napisati »Pfaffe«. Ker najstarejšemu nisem hotel, sem dobil brco, da sem daleč odletel. »In 15 Minuten komme ich wieder, die Pfaffen müssen antreten und gekonnt gezeichnet sein! Verstanden?« [Po 15 minutah se vrnem, takrat se morajo farji postrojiti in biti dobro označeni. Razumeli?] »Jawohl,« [Razumem.] sem odgovoril. Na zunajno stran vrat je napisal s kredo »Pfaffenzimmer« [Soba farjev.] Hočeš, nočeš – opravil sem to gnusno delo. Točno po 15 minutah so stali vsi duhovniki, dekani, župniki, profesorji bogoslovja in kaplani v vrsti in z napisi na hrbtih. SS mož je prišel, se razkoračil in rekel: »So, man habe ich euch, ihr Gesindel, Volksverführer, was soll ich mit euch machen?« [Na, pa sem vas, vi sodrga, zapeljevalci ljudstva. Kaj naj počnem z vami?] Smejal se je satanski. Vsi so morali na hodnik in začela se je peklenska telovadba do onemoglosti. Nekateri so popadali v nezavest. V sobi je vladala tišina in preplah. Po dveh urah mučenja so se duhovniki vrnili in plegli po ležiščih. Preplašenost, izmučenost – nihče ni upal, da bi zinil besedo.

Zopet drug slučaj. »Alle antreten lassen!« [Vsi naj se postrojijo.] Pride straža. Poznalo se je, da so pili. »Ha ha, den dicksten Pfaffen heraus. Den da, den da!« [Ha, ha, semkaj z najdebelejšim farjem! Tistim, ja!] Bil je profesor dr. Mirk. Zasmilil se mi je in se ojunačim in rečem odločno: »Das ist kein Pfaffe, er ist Zimmermeister!« [Tale ni far, on je tesar.] »Sein Glück, sonst würde er wippen, dass ihm die Zunge bis zum Brusseng herunterhängen würde!« [Njegova sreča, sicer bi počepal, da bi mu jezik visel do prsi!] reče komandant straže in odide. Profesor Mirk me je objel in se zahvaljeval. Vsi so občudovali mojo iznajdljivost in določnost v tem slučaju.

Slučaj brivca Tkalčiča: 14 dni se nihče ni smel briti in ostriči. Izgledali smo ko pravi robovi. Komanda je po tem odredila Tkalčiča, da brije in striže. Nabavil si je lastni brijaški pribor in delal. Posamezni so mu dajali po nekaj dinarjev. Brivec je imel mnogo posla. V pritličje so ga klicali. Obril je nekega in ta ga je zatožil SS Rosmannu. Pridrvel je z žandarjem v našo sobo 59 in pozval Tkalčiča. (*Da, popravil Tekavec in ne Tkalčič.*)?? Žandar je bil orjak, po poklicu sportaš – atlet, iz Berlina. Rosmann je Tekavca okloftal in osuval, da je bil ves moder in krvav. Bil je grozen prizor – vsi smo bili kakor okameneli. Po tem činu ga je vzel žandar na dvorišče. Deževalo je. Eno uro je z njim satansko telovadil. »Auf – nieder, auf – nieder – laufen, laufen.« [Vstani, lezi, vstani, lezi, teci, teci.] Potem pa v bunker. Zvečer so Tekavca pripeljali v sobo. Lice razsekano, pod očmi podplutbe, ves krvav, prsti ranjeni, obleka premočena in blatna. Grozen pogled. Tako »izdelanega« človeka še nisem v mojem življenju videl. Prepričan sem, da tega nihče od nas ne bi prestal. Slekli smo ga in položili na ležišče. Dali mu odeje in čaj. Videlo se je, da je bil tudi žandar radi tega slučaja nervozen. Zvečer mu je prinesel večerjo in pecivo in se živo zanimal za njegovo stanje. Drugi dan mu je vrnil denar, ki mu je bil odvzet. Tekavec je grozno izgledal. V toku časa se mu je lice barvalo v vseh niansah, od rdečega na modro, potem v vijoličasto, nato zeleno in rumeno. Sočutje do njega je bilo veliko. Ko je nekega dne odhajal žandar, se je prišel v sobo poslovit. Opravičil se je pri Tekavcu. Rekel je: »Ich gehe nur, wir sind nach vollbrachter Strafe wieder Freunde und Kameraden, behalten Sie mich im guten Andenken!« [Zdaj grem, midva pa sva po prestani kazni spet prijatelja in kamerada, obdržite me v dobrem spominu!] A jaz odgovorim: »Viel Glück, Herr Oberwachtmeister, besonders dieser Fall wird für uns ein gutes Andenken an Sie sein!« [Srečno, gospod nadstražnik, posebej ta primer bo za nas dober spomin na vas.] Razumel je, grdo me je pogledal in odšel.

Drugi slučaj. V naši sobi je tudi bil narodno zavedni trgovec A. Novak z glavnega trga. Duševno je strašno trpel. Vsakdajno plašenje in strašenje, da bomo šli na sodišče in potem v Dachau, ga je zlomilo. Nekega dne, ko je vstopila zopet v sobo straža, se je revež tako preplašil, da je planil skozi okno prvega nadstropja in obležal na cesti. Nekaj dni po tem dogodku

smo imeli precej miru od strani st-
raž. Po časopisu, ki smo ga na sk-
rivaj prejeli v logor, smo zvedeli, da
so trgovca Novaka pokopali. Prva
žrtev!

DUHOVNIKI. V moji sobi jih je bilo
28. Na desni strani sobe so bili ve-
činoma iz mariborske stolne župa-
nije. Na moji strani pa župnik Mun-
da iz Kamnice. Bivši magdalenski
kaplan Cafuta, župnik Breznik iz

Brezna in njegov kaplan. Poseben tip je bil župnik Breznik. Najraje je
kvartal in se – če je le mogel – odtegoval od dela, in to z izgovorom, da
ima revmo in da ga boli želodec. Dobival je obilno hrano od svoje sestre.
Pojedel je porcijo iz logora in tisto, kar so mu nosili v logor. Do svojega
kaplana ni imel srca. Nekega dne so zalotili kaplana, ko je na stranišču
kadir. Dobil je 8 ur »bunkerja«. Ko se je vračal iz bunkerja, je bil močno
»zdelan« in imel je visoko temperaturo. Siromak ni imel nikake posteljnine.
Dočim je imel župnik Breznik 6 odej in zglavnikov ter še razna druga
pokrivala. Kaplana se ni usmilil. Drugi civilni ujetniki so mu dali ležišče in
odejo ter ga preskrbovali s čajem. Železniški uradnik Ferk je zvečer
izmislił pripovedko o kravi in kmetu, jo tako zaokrožil, da smo vsi vedeli,
da cika na župnika Breznika. Cela soba je začela »mu – mu – mu!« Župnik
še ni hotel razumeti. Nato je učitelj
Spanger zapisal na košaro, v kateri
je Breznik prejemal hrano: »Für den
Herrn Pfarrer und den Herrn Kap-
lan!« [Za gospoda župnika in kaplana.] Od
tedaj naprej mu je župnik dajal juho
ali kaki čaj. Tudi drugim siroma-
kom, ki niso nič imeli od doma, ni
privoščil priboljška. Dočim je sam
od drugih jemal.

Značajna in pravična ter social-
na sta bila župnik Munda in kaplan
Cafuta. Spoštovali smo ta dva vsi.
Posebno je kaplan Cafuta jako po-
mirjevalno vplival na celo sobo. Tip
svoje vrste je bil tudi dekan iz Maren-
berga, g. Messner. Veliki egoist in
odrival je vse od okna – samo da je
svojo kuharico videl. Smisel za so-

čutje mu je bil popolnoma neznan. Kaplan Smole je bil tudi svojevrsten človek. Celi dan je ždel na zglavniku in čital brevir. Bil je tih in zakrknjen. Gledal je mrko in vedno v tla. Izpregovoril včasih ni po celi dan. Delati ni hotel nikoli. Vedno se je branil in izmikal. Mesto nje-ga je opravljal vsa dela večinoma kaplan Cafuta. Končno je pa bilo zadosti tudi njemu. Prisilila ga je cela soba k delu. Nekoč mu je odvzel SS brevir, ga vrgel v kot in rekel: »So einen Dreck liest man bei uns nicht mehr.« [Takega sranja se pri nas ne bere več.] Izvlekel je iz žepa ilustrirano knjigo Beichtspiegel.³⁵ Slikana je bila v scenah spovedi mlade, lepe ženske. To knjigo je pod nos porinil g. kaplanu Smoletu in rekel: »Sie, Pfaffe, das ist Lektüre für Sie! Verstanden? Wenn ich wieder komme, wehre den Pfaffen, bei dem ich

noch ein Brevier vorfinden werde.« [Vi, far, to je čtivo za vas. Razumete? Ko se spet vrnem, čuvajte farja, pri katerem bi še našel brevir.] Duhovniki so vse brevire poskrili in od slej naprej na skrivnem opravljali njih dolžnosti.

Dr. Cukala je SS pustil telovaditi in snažiti kolo. Ko je bil z delom gotov, se je postavil pred njega, mu potrkal na trebuh in rekel: »Was haben Sie da?« [Kaj imate tu?] Ker mu dr. Cukalo ni odgovoril, mu reče: »Ein Backhendelfriedhof! Verstanden? Sagen Sie mir, wieviel betrügenes Gut war schon in Ihrem Dickbauch? Das gibt es bei uns nicht mehr! Verschwinden Sie!« [(...) Razumete? Povejte mi, koliko prigoljufanih dobrin je že bilo v vašem debelem trebuhu? Tega pri nas ni več! Izginite!] Posamezne skupine straž so imele posebno oko na gg. duhovnike. Opravljati so morali vsa najhujša in najgršja dela. Končno so se začeli duhovniki preoblačiti v civilne obleke, da tako ne bi bili takoj po zunajnosti spoznani. To so bile slike! Sami so si suknje skračili in obšivali. Kolarji so izginili. Lasje so jim zrasli in so si jih česali po civilni obliki. Od zunaj so dobivali civilne obleke. Suknjiči so bili predolgi ali prekratki. Za redovnike je bilo hujše. Posebno so trpeli očetje frančiškani. Ko strašila so tekali po poslopju. Njih so imeli v posebni sobi. Studenškemu jezuitu, očetu Rebernjaku, so porezali brado. Dolgo ga nisem spoznal. Omenim naj še, da so gg. duhovniki bili s časom od

»zunaj« prav dobro založeni z odejami, zglavniki, suknjami, posebno pa z dobro in izdatno hrano. Edina izjema je bil župnik Kolšek iz Slovenj Gradca. Ta ni hotel ničesar sprejemati. Bil je jako socialno čuteč človek in zaveden nacijonalist. Po 5 tednih so vse duhovnike in redovnike spravili v posebne sobe pritličja. Tam so bili še nekaj tednov. Nekega dne so jih spravili v tovarne avtomobile in jih prepeljali v samostan Rajhenburg.³⁶

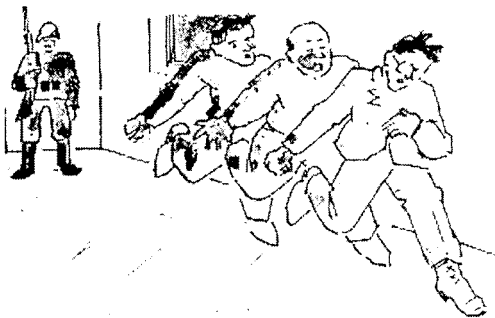
ODVETNIKI. Ti so bili po vseh sobah razpodeljeni. Dr. Stajnko iz Ljutomera je bil v moji sobi, njegova žena pa v sosednji, pri ženskah. Stalno sta se sestajala pri koritu za umivanje. Dr. Leskovar mlajši je bil starešina sobe številka 49. Hudo je pešal dr. Lipold, bil je mnogo bolan. Tudi njegova žena je bila z njim zaprta. Posebnost je bil dr. Fanonger. Ta je bil stalno v bolniški sobi in maskiral bolezen. Sovražili so ga vsi. Dela se ni pritaknil. Držal je roke na hrbtu in svoj debeli trebuh molel v svet ter se stalno šetal po hodniku. Od doma je vsaki dan dobival dijetno hrano, ki pa je bila vse drugo kakor dijetna. Mislim, da toliko in tako dobro nihče ni jedel.

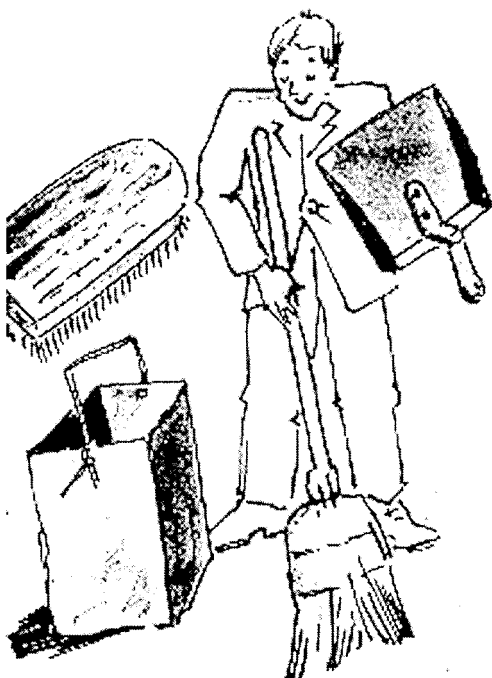
ŽENSKE. Imele so posebne sobe v prvem in drugem nadstropju. Med njimi so bile profesorice, učiteljice, privatne uradnice, kmetice in žene nekaterih zaprtih mož. Tudi v teh sobah so postavili starešine iz njih vrst. Žene so se posebno odlikovale po odločnosti. Nekaj je pa tudi takih bilo, ki so se spajdašile z nemško stražo. Posebno nekateri mlajši SS so prav radi iskali veze med ženskim svetom. Prednjačili sta v tem oziru židinja iz Ljutomera in vdova po lesnem trgovcu iz Savinjske doline. Žena sokolskega delavca iz Ruš ni bila boljša.³⁷ Ženske ujetnice so imele včasih poseben privilegij. Večkrat so bile na dvorišču.

VLAČUGE. Iz Maribora in okolice so pobrali vse ničvredne ženske in jih zaprli v naš logor, kjer smo bili le politični ujetniki. Imele so sicer posebne sobe, ali po zajtrk, kosilo in večerjo so šle z nami. V tem oziru ni bilo nobene razlike med poštenimi ženami in njimi. Obnašanje teh žensk je bilo grozno.

Ves protest naših žena ni pomagal. Vse je moralo na jedno stranišče. Posamezne teh nesrečnic so bile mnogokrat v bunkerju. To je bilo vika in jokanja. Mnogo jih je odšlo po zdravniškem pregledu v bolnico. Končno so vse skupaj spravili s transportom v Srbijo.

DISCIPLINIRANJE. To je bil poseben kapitel. Prve dni zapora nihče ni smel iz sob. Kadar je bila sila, so se morali po trije postaviti v vrsto in na komando »Laufen, rasch, ra-

slame, je moral biti stalno dežurni, ki je držal metlo in sproti vsako slamico ali smet počistil. Tej službi smo pravili »Metla Dienst«. [Služba z metlo.] Po 20 minut je moral posameznik držati to službo. V eni roki metla, v drugi roki smetnišnica ali cunja.

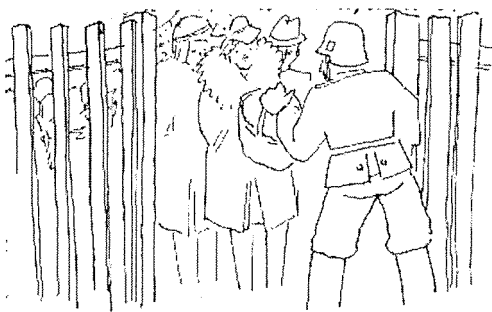
sch!» [Tecite, hitro, hitro!] teči po hodniku do stranišča. Ko je bila sila odpravljena, zopet »laufen« v sobo. Po sobah je moral biti poseben mir. Kajenje, čitanje, kartanje je bilo najstrožje prepovedano. Stalno so hodile straže po sobah. Pri vsakem vstopu: »Achtung!« [Pozor!] Vse je moralo stati in Bog ne daj, da bi se kdo le malo premaknil ali pomigal z glavo ali roko. Gorje tistemu. Klofuta je bila mila kazen. Čučkanje – wippen³⁸ – do onemoglosti na dnevnem redu. Po sobah je morala vladati čistoča. Slamica na podu po sredini sobe je izzvala celo burjo. Ker je bila soba sicer velika, ampak obljudena z do 80 in še več ujetnikov in prostora za šetanje le par m², po straneh pa polno razsekljane

Druga služba je bila polivanje prašnih tal. Tla smo morali stalno polivati, in to radi velike prašine. Tretja služba je bila »špijon«. Tudi ta je trajala le 20 minut. Naloga njegova je bila, da gleda skozi malo luknjico v vratih in pazi, da takoj javi, ako se bliža straža ali druga logorska službena osebnost. Od tega »špijona« je mnogo zaviselo. Ako je bil dober in pažljiv, se je lahko kadilo, čitalo in kvartalo. Nervoznost po sobah je bila velika. Vsi smo bili preplašeni in v stalnem strahu. Še govoriti si nismo upali na glas. Po hodniku so kričale straže, da je bilo grozno. Po 20 do 30 krat na dan smo vstajali in poslušali psovke. Vsaki dan smo

morali sobo in hodnike poribati. Vsa okna polizati, in to je bila velika umetnost, ker cunj nismo imeli. Vso to delo smo opravljali s časopisnim papirjem. Tudi za brisanje tal ni bilo cunj. Vodo smo z metlami odpravljali. Po kletih smo stikali po cunjah in posodah za vodo. Metle smo kradli po sobah. Kupovali smo jih sami. Večkrat je morala cela soba na hodnik in tu so nas mučili s telovadbo. Prihajale so skupine straže, ki so kar uživale, če so koga pustile čučkati ali plaziti po tleh kakor kača. Sina šolskega nadzornika so do onemoglosti na ta način mučili. Taka stroga disciplina je trajala po 2 do 3 in tudi 7 dni. Kakor bi preokrenil, se je zopet vse izpremenilo. Lahko smo kadili, kvartali, tudi peli. Na stranišče smo šli, kadar smo hoteli. Straže so prihajale v sobe in se z nami prijazno razgovarjale. Pripovedovale so nam o nemški fronti in nas tolažile, da bomo kmalu rešeni. Tudi cigarete so nam ponujali. Zopet smo se oddahnili in pozabili na vse zlo. Strogost in popustljivost sta se mnogokrat menjali, tako da nikoli nismo vedeli, pri čem da smo. Od začetka so nas stražili SS oddelki. Sami mladi ljudje, študentje domačini ali Gradčani. Pozneje so dospeli žandarji. Pravi Nemci in resnejši možje. Oni iz rajha so bili sicer strogi, ali resni in uvidevni, dočim je bila SS mladina razposajena, neresna in nepravilna, ki niti visoke starosti ni upoštevala.

KAZNI. Razni načini kazni so se izvajali. Branje, klofute, plazenje po tleh, čučkanje, trčanje po sobah, hodnikih, stajanje ob zidu – nos na zid, to so bile lahke kazni. Najhujši je bil »bunker«. Tega smo se vsi bali. Bunker je bil v kleti. Kamenita tla, vlažno in temno. Skoraj vsak, ki se je vrnil iz njega, je postal bolan in drhtel po celem telesu. Kazen je bila tudi premestitev iz ene v drugo sobo. Tako premeščanje se je večkrat zgodilo. Od začetka smo ugibali na vse strani, kaj neki ta stalna selitev pomeni. Imenovali smo selitev »sortiranje grešnih duš«. Zgodilo se je tudi, da se je morala cela soba pripraviti za selitev. Čakali in čakali smo in na koncu nič ni bilo. Posamezni so tudi dobili rdeče znake na suknjo, tudi bele in zelene. Tudi to vse je bila šola, kakor je izgledalo. Ustvarjali so posebne sobe, kakor Kroaten, Volksdeutsche,³⁹ sobe E in sobe B. Nadalje sobe v drugem nadstropju in sobe v pritličju. Namen vsega tega je bil vznemirjanje in spraviti nas v negotovost in premišljanje. Kakor smo potem na koncu dognali, so to le bila sredstva za discipliniranje.

PREHRANA. Zjutraj črna kava, grenka od želoda, »kaokau«,⁴⁰ bela voda, ki je imela baje okus po kaokauvu, prežgana juha in slično. Kosilo: krompirjeva juha, kislo zelje, zelenjadna juha, fižol, meso v konzervah, največkrat pa prašičje kože in odpadki nog. Večerja: črna kava, čaj, krompirjeva juha, riž z mlekom. Prehrane je pač bilo toliko, da nismo postradali. Od začetka smo še dobili dober kruh in zadostni košček. Kasneje pa je bilo le malo kruha. Ako ne bi bilo hrane od svojcev, bi

marsikateri resnično stradal. Dovoljeno je bilo, da se nosi posameznim dietna hrana. To so drugi izrabili in tudi donašali za druge hrano. Nosile so jo Mariborčanke, kmetice iz cele mariborske okolice. Organizirali smo svoj odbor, ki je hrano prevzemal in raznašal po sobah. V tem odboru so bili: Fratik Drago, Roglič Drago, učitelj Bratuš, ing. Pe-

teršič, 2 železničarja in tu in tam tudi jaz. Hrana se je nosila dnevno. To je bilo čakanje. Žene pred kasarno a mi na oknih. Večkrat se je nudila prilika, da je posamezni lahko govoril s svojci. Odvisno je bilo seveda od straž. Včasih je bila zelo dobra partija in je dopuščala sestanke z ženo ali sorodniki. To so bile prilike, da smo prejeli ali oddajali pisma, ki niso bila cenzurirana. Tudi denar se je pri tej priliki donašal. Pisma smo skrivali v košare, jedilno posodo, največkrat v termos steklenice. Od zunaj so se tudi pisma donašala v kruhu, siru, zobni pasti itd. O načinu prinašanja in odnašanja pisem bi lahko napisal celo knjigo. To je bil edini in zanesljivi način obveščanja in le na ta način smo imeli z zunajnim svetom vezo in zvedeli, kaj se v svetu godi. Nekajkrat so prišli na sled našemu početu in za nekaj časa zabranili razven dietne hrane nositi drugo. Pa vse ni pomagalo. Smo pač z dietno dobivali pošto in eden ali drugi tudi privatno hrano. Po par dneh so zopet pustili nositi. Žene so bile cele junakinje in mojstri v iznajdljivosti. Čakale so in prosile ter bile nasilne pred logorom tako dolgo, da so jih pustili v logor. Omenim naj, da so bili nekateri stražniki tako dobri, da so sami prevzemali pakete, košare in nam jih nosili v posamezne sobe. Bili so pa tudi taki, ki niso pustili ničesar v logor, ki so celo z orožjem razgnali žene. Ali pa pobrali prehrano in jo rekvirirali za Volksküche, [Ljudsko kuhinjo.] kakor so rekli. Odlikoval v tem oziru se je posebno komandant Lebins.⁴¹ Ta je večkrat osebno vse pobral tudi otrokom. Naropane stvari je shranjeval v zdravniški sobi. Tu so potem bile cele pojedine. Major sam je pil in jedel stvari, ki so nam jih prinesli naši. Ob takih prilikah je vladala velika razburjenost. Mnogo termos steklenic je izginilo. Hrana od svojcev je marsikaterega rešila.

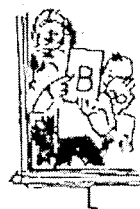
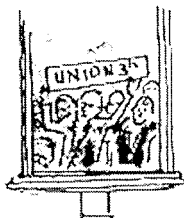
Pred logorom in v logoru

Logor je izgledal kakor norišnica. Prve dni smo bili odrezani od zunajnega sveta. Veze nismo mogli nobene dobiti. Oken nismo smeli odpreti. Po hodnikih je bilo vse polno straž, in to mladi ljudje, ki so nas v dno duše sovražili. Stalno je kdo pogledoval v sobo in nas razburjal. Poslopje je tudi

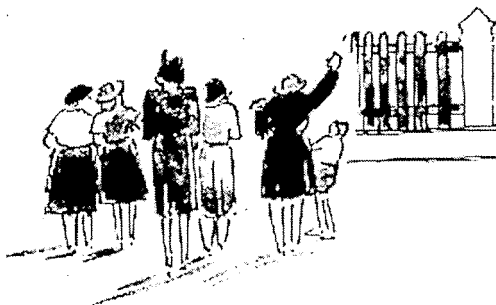
bilo vse naokoli močno zastraženo. Na skrivaj smo se menjaje postavljali k oknu in gledali od daleč »naše«, ki so stajali pred poslopjem. Tudi te mase so stražarji pozivali sem in tja, jih nadlegovali in podili. Srečen je bil vsakdo, če je le z očmi mogel ujeti ženo ali druge znance in sorodnike. Ščasoma smo prešli na razne načine obveščevanja.

Odprli smo malo okno in jaz sem glasno pozval prizadetega, naj se javi tam ali tam ali da pojde v Union po kavo. Dajali smo razne znake z rokami, ovijali kamen v papir s popisano željo in ga ob ugodni priliki vrgli skozi okno. Ako je komu bila potrebna posteljnina, hrana, obleka, smo dotični predmet pokazali skozi okno. Imeli smo razne komade lepenke ali deske in veliko reči napisali ter to pokazali skozi okno. Napravili smo si tudi velik zvezek in narisali s tušem celo abecedo. Skozi okno smo pokazali posamezne črke. Na cesti so »naši« sestavljali črke in tako čitali, kar smo s to abecedo pisali. Neka dne je ravno s to abecedo dr. Pestal dajal znake svoji ženi. Na cesti je stal pečar Heričko. Opazil je to in takoj javil straži. Ta je javila zadevo naprej. Takoj smo sumili, kaj se dogaja. Abecedo smo skrili v sosednjo sobo in čakali, kaj da bo.

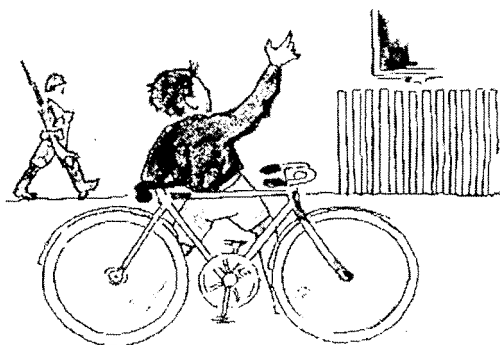
V sobo prihrumi Wachtmeister in zahteva od mene, da v roku 10 minut pokažem to, kar se je kazalo skozi okno, ako ne, grem v bunker. Kaj početi. Pogledali smo se in nismo vedeli kaj. Ako abecedo pokažemo, jo nam vzamejo in obveščevalna služba je pri kraju. Vsi so bili preplašeni in v strahu, kako se bom izmazal. Po 10 minutah pride Wachtmeister. Pokazal sem mu lepenko, na kateri je bilo napisano Union, in mu »odkrito« priznal, da smo to lepenko kazali skozi okno z namenom, da pride v »Union« neka kmetica, ki je 6 ur hodila, da vidi moža. »Da Sie es ehrlich gestanden haben, sind Sie frei. Riesen Pappdeckel verzichten Sie aber!« [Ker ste iskreno priznali, ste prosti. Toda znebite se te gromozanske lepenke!] »Jawohl!« sem mu odgovoril in je odšel. Ko je bil zrak čist, so mi vsi čestitali in bili smo polni smeha. Ob oknih smo imeli stalno postav-

ljene straže. Od sobe do sobe smo obveščali o dogodkih na cesti in okoli poslopja. Služba stražarska na cesti je dobila nalog, da na vsakega ustrelji, ki bi se prikazal na oknu. Tudi tu smo si znali pomagati. Uporabljali smo ogledala ali čakali moment, da je straža šla okoli ogla, in potem hitro dajali znake. Tudi naše ženske so bile iznajdljive. Stopile so okoli stražarja, ga izpraševale ali zamotile z govorom in med tem smo mi obveščevali skozi okno. Če eno ali drugo ni bilo mogoče, je pa stopil »službojoči« v stranišče in tam skozi okno obveščal »naše« izven logora. Pisma na listkih smo tudi dajali onim ženam, ki so nosile v logor dietno hrano. Tudi skupine, ki so hodile zjutraj, opoldan in zvečer po

hrano iz logora, so vršile obveščevalno službo. Bilo je med njimi mnogo idealistov, nekaj pa tudi takih, ki so opravljali ta posel za denar, na primer trgovec Stok – njega so imenovali »Dolga roka«, ker je rad kradel. Doma je bil iz Kamnice pri Mariboru. Dosti uslug v tem oziru je napravil gostilničar Senica, ravnatelj Cirilove tiskarne Hrovatin, mizarski mojster Munda, učitelj Španger, Zorn, Kuhec, sodnik Škarabot in tudi mene še omenim. To, kar smo trpeli v tem pogledu, je nepopisno. Več kakor mi pa naše žene, deca in drugi svojci. Sirote so stale pred logorom po cele dneve, v soncu in dežju. Iz ene v drugo ulico so jih podili. Nekatero so po par dni ostajale v Mariboru, predno se jim je posrečilo, da so dobile vezo z možem, če drugače ne, vsaj skozi okno. Sestanki so se vršili tudi v unionski dvorani ali v klavnici, in to takrat, če se je komu posrečilo, da je

lahko šel na delo izven logora. Koli-kokrat smo žalostno gledali skozi okno, kako so jih stražarji zafrkavali, zaničevali in jih z bajoneti gonili kakor živino. Včasih so bile premočene do kože. Danilo, moj sin-ko, je večkrat prišel s Hočevarjevim Zoranom na kolesu. Srečen sem bil, če sem ga le videl. Moja žena je skoraj vsaki dan prišla, ali sama ali z Mileno in Danilom. Posrečilo

se ji je parkrat, da je dobila dovoljenje in prišla v sprejemno sobo ali na hodnik. To so bili najlepši in najsrečnejši trenutki v logoru. Mnogo smo se lahko pomenili in marsikatero dobroto za želodec mi je porinila na skrivaj v žep. Tudi tašča se je enkrat pripeljala s fijakerjem, ali videla sva se le skozi okno. Od mojih so me obiskali vsi Polovičevi, Pogačnikovi,⁴² moj brat, moje sestre. Posebno sestra Štefka. Do smrti ji ne bom pozabil. Koliko dobrot sem prejel od žene in Štefke. Tega nikoli ne bom mogel poplačati ali vrniti. Prvi paket sem pa prijel od Slokanove Pepce, moje sestrične. Obiskala sta me tudi Schwab Reni in njegova žena Albina. Schwab se je radi mene mnogo trudil, da me reši ječe. A bilo je vse zaman. Tudi njemu bom vedno hvaležen.

Poseben kapitel so pa bili moji bivši tovariši od Udruženja narodnih železničarjev in glasbenega društva Drave. Da mi bodo moj trud tako poplačali, ne bi nikoli verjel. Razven Živko Albina, Cukrata, Molana in dvakrat Obersnela nihče niti blizu ni prišel. Bali so se me kakor garjave ovce. Hudo mi je bilo, ko sem videl, kaki »junaki« da so. Nisem iskal tolažbe, ali vsaj rad bi videl, da bi le enkrat kdo prišel pred okno in s tem pokazal, da je še to, kar je bil. Da so taki »figovci«, nisem nikoli verjel. Tisti, ki so imeli največ od mene in se stalno okoli mene sukali in stalno govorili o tovarštvu, so me ravno tokrat, ko sem najbolj trpel in potreboval tolažbe, popolnoma zapustili. Mnogo sem radi tega trpel in se zaobljubil, če se vrnem, da se nikoli več ne bom za druge briga. Žena je tudi radi tega trpela. Izogibali so se je. Sram jih je bilo, da je Vokačeva. Edino Živko, Volavšek, Druškovič, Molan, Novak so včasih povpraševali po meni. Menih, ki je bil v Udruženju najbolj borben, je le rekel, ko jo je srečal, »Was ist mit dem Joško, armer Teufel?« [Kaj je z Joškom, uboga para!] in odšel brez tolažilne besede.

Kadar je bilo slabo vreme ali pa da je bilo nošenje prehrane določeno na drugo uro, so Novakovi in Černovikovi dali ženi streho, hrano in tolažbo. Hočevanje družina je bila najbolj zvesta. S temi je žena občevala. Tudi šolski nadzornik Alt z ženo in nadučitelj Kontler so bili ljudje, ki se niso bali, da bi s svojimi govorili in jih v tej žalosti tolažili. Omeniti moram tudi Blažičeve. Dočim akademski slikar Kavčič – bil je kukavica. Fant na mestu je bil tudi sokolski brat Zupan. Tudi gostilničar Kramer je ostal mož. Velika sprememba se je izvršila z ženinim bratom Ervinom. Poprej ves v nemških vodah se je izpremenil za 100 odstotkov. Kadar je prišel k logoru, je bil ves objokan. Sprevidel je, da ni imel prav in da se nam godi velika in nečuvena krivica, in to le zato, ker smo odločni in zavedni Slovenci in ker smo le napravili svojo dolžnost napram domovini, ki nam je dala vse!

Nekega dne so pripeljali v logor mariborske študente, ki so tank upalili z bencinom.⁴³ Natlačili so jih v bunkerje in pretepali. V bunkerju je vladala tema. Udarci so padali kar povprek. Ti reveži so bili nekaj dni skoraj brez hrane. Marsikom so izbili zobe ali ga pa ranili na drugem

delu telesa. Ali kljub temu jih niso mogli ugnati.

Zdravniki ujetniki so mnogo pomagali našim revežem. Bilo jih je pa nekaj prav čudaških. Imeli so svojo sobo in se delali, kakor da ne spadajo med nas. Tudi k našemu bolniku ga nisi mogel doklicati. Nekateri je celo zasedel bolniško sobo, ki je bila namenjena za naše bolnike. Dobrosrčni so bili Manči, dr. Marušič, dr. Furlan,

dr. Korenčan, dr. Turnšek, dr. Pertl itd. Dr. Korenčan je ostal v sobi 43 z drugimi, nikakor ni hotel iti v zdravniško sobo. Mnogo je pretrpel.

V logoru so se pojavile uši. Vse so nas premestili v poslopje na Meljski cesti. Tu smo ležali na mokrih golih tleh. Okopali smo se in preoblekli, kdor je imel kaj perila. Staro poslopje so s plinom razkužili. V novem poslopju je nekega jutra, ko smo že vsi vstali in bili oblečeni, pridrvel Wachtmeister Bolha. »Achtung!« sem zavpil. Vsi smo stali kakor pribiti. »Warum muss man aufstehen?« [Zakaj je treba vstati?] »Um 5 Uhr,« [Ob petih, mu rečem.] »Nein!« se name zadere. »Warum muss man aufstehen?« se zopet divje zadere. »Um 5 Uhr,« mu zopet odgovorim. »Nein!!« »Wenn ich ins Zimmer komme! Verstanden?« [Ne! Ko pridem v sobo! Razumete?] »Jawohl!« [Da.] zavpijem na ves glas. »Ausziehen und niederlegen!« [Slecite se in ležite!] je komandiral. Vsi smo se slekli in legli ter čakali, da se zopet pojavi Bolha. Po kratkem presledku pride in močan »Auf!« nas je vrgel z ležišča. Ko je odšel, smo se smejali.

Korošci so bili na straži. Opoldan po kosilu pregledujejo sobe. Pridejo k nam. »Achtung! Zimmer No. 59« itd., se zaderem. »Das ist nichts! Lauter!« [To ni nič! Glasnej!] Ponovim glasno, kar sem mogel. »Das ist noch nichts! Noch lauter!« [To še vedno ni nič! Še glasnej!] Zopet na ves glas ponovim. »Gengan's zum Fenster und komandirus noch mal! Was sind's in Zivil? Habns bei im Militär gedient?« [Pojdite k oknu in pokomandirajte še malo! Kaj ste v civilu? Ste služili v vojski?] »Jawohl!« [Da.] »Was für schon habis gehobt?« [Kaj ste bili po činu?] »Hauptmann war ich bei dem 87JR.« [Stotnik sem bil pri 87. pehotnem polku.] (Polk z nabornim okrajem Celje) »Pri moj kršen duš, main Voter bor auch 87!« »No, Herr Hauptmann, komandirus noch mal!« [Pri moj krščen duš, moj oče je tudi bil pri 87-em! No, gospod stotnik, pokomandirajte še malo!] Zakričal sem, kar sem mogel. »So, jezt kumans her! Wippen! Vorzeigen! Tiefer! Noch tiefer! Alle mitmachen!« [Tako, zdaj pridite sem! Počepajte! Pokażite! Nižje! Še nižje! Vsi sodelujte!] Ko smo do neizmoglosti čučkali, se je zarežal in rekel: »Das ist Sühne für das Jahr 1919. Kärntner Plebiszit. Verstanden?«^{43a} [To je pokora za leto 1919. Koroški plebiscit. Razumete?] »Jawohl!« [Da.] mu odgovorim.

Železničarjev je bilo v logoru precej, moji znanci so bili sledeči: ing. Vidic Nace, ing. Jagodič, Artič, Vonda, Roks, Lutnar, Varl, Lah, Boseglav, Verhovšek, ing. Peteršič. Za poslednjega smo se vsi čudili. Saj je bil znani ptujski Nemčur. Tudi v kurilnici je bil znan kot jako nezanesljiv. V Sevnici pa je bil celo zaprt od naše žandarmerije, in to ob priliki, ko smo se evakuirali.

Učitelj Sekula »Pec« iz Celja si je zmislił pevski zbor. Zbor je štel nad 150 glasov, in to po večini dobre in stare izkušene pevce. Komandant logora mu je šel jako na roko. Dupuščal je vaje v posebni sobi in nastopali smo celo na dvorišču. Zapeti pa smo tudi morali »In der Heimat – ich hatte einen Kameraden... die Vöglein im Walde!«⁴⁴ Nekoč smo tudi zapeli pred visoko logorsko inspekcijo. Ceste okoli logora so bile polne poslušalcev. Radi in radostno so poslušali slovensko petje. Nemci so se pri komandantu pritožili, češ da pojemo nacionalne in sokolske pesmi. Zbor se je razpusłil, čim so začeli transporti.

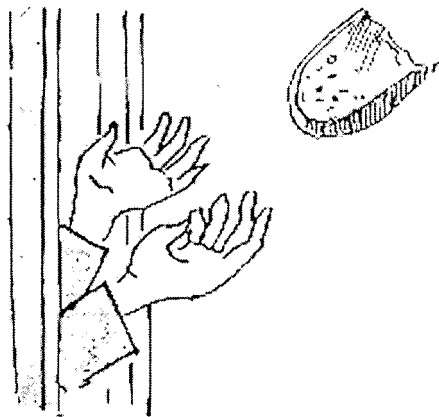
Telovadba se je vršila dnevno, včasih celo po dvakrat. Vodila sta jo ing. Stepišnik in učitelj Ciril Hočevlar. Tudi to gibanje ni bilo prav Nemcem. Zatožili so, da vadita dva Sokola. Komandant na take obsodbe ni nič dal. Telovadba se je tudi vršila, dokler niso začeli transporti.

Mene so večkrat uporabljali, da sem jim moral delati razne napise za pisarne, logor in magacine. Nazivali so me »Wo ist der Maler?« ali »Der Maler sofort zum Kommandanten«. [Kje je slikar? Slikar, takoj h komandantu!]

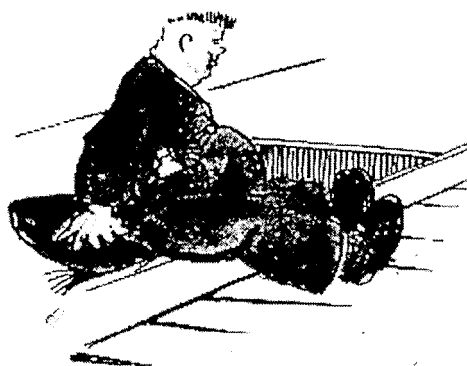
Posebno vlogo je igrala tipkarica pri komandantu. Bila je lepo, močno dekle. Ali brezobzirno in brutalno je bilo njeno ponašanje. Pri komandantu je navadno sedela na mizi in razkazovala močne in vabljive noge. Z ujetniki je ravnala grdo, histerija in sovraštvo sta ji sijali iz zlobnih uči. Kadar je prišla v sobo, smo morali ravno tako raportirati, kakor če bi prišel sam komandant. Enkrat je prišla, se postavila v izzivalno pozo in nam čitala kartoteko. Smejali smo se ji. A ona pokonci, zardi, zakolne in izgine iz sobe. Tudi ona je užila marsikatero dobroto, ki je bila od naših namenjena nam. Zaljubila se je v lepega, močnega ing. Stepišnika. Pri neki orgiji je prevzetno na pol gola sela na okno, razposajena in vinjena je pala iz prvega nadstropja in se ubila.

Omenim naj še enkrat naše uboge ujetniške vojake.⁴⁵ Pretepali so jih. Bili so lačni. Naši

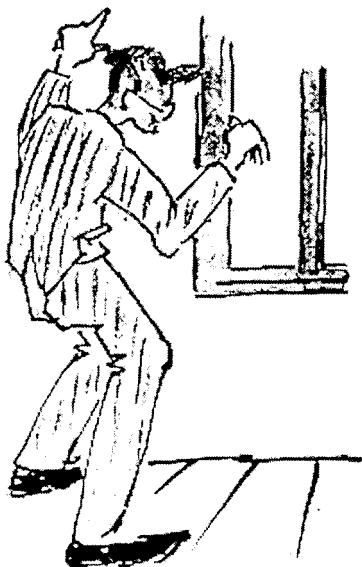

povedala. V komandi sta tudi videla vse moje velike slike, ki sem jih narisal

celo noč. Mnogo je trpel. Zaprt je bil radi tega, ker je bil občinski odbornik J.R.Z.⁴⁶ in ker je imel premoženje. Bil pa je zaveden Slovenec.

so jim donašali kruha. Žalostna slika je bila ob plotu. Same roke so molele in prosile kruha, kruha in zopet kruha. Nemci so potem prepovedali, da bi jim civilisti donašali hrano. Potem smo jim jo mi skozi okno metali. Kar nam je ostajalo. Žalostna je bila slika in žalosten pogled na te izstradane re-veže. Učitelj Zorn, Lukec Škarobot sta morala vsako jutro snažiti pisarno komandanta. Tu sta pregledovala kartoteko in nam marsikaj zanimivega za 20 letnico U.J.N.Ž. in B ter za glasbeno društvo »Drava«.

Razni tipi: mizarski mojster Munda. Mali človek z velikim trebuhom in astmatik. Celi dan je sedel in pljuval v vojaško steklenico. Žena mu je donášala obilno in dobro hrano ter dobrega vina. Čevljev si ni mogel sezuti. Pomagal mu je železničar Dernovšek in na ta konto dobro živel. Najtežja je bila za njega noč. Hrščal in kašljal je

Magistratni uradnik Žabkar. Poseben tip. Dolgin in skozi in skozi trma! Mučil je ženo na vse načine. Celi dan je preživil ob oknu in čakal, da vidi ženo. Dajal ji je z rokami znamenja in se zvijal, da je bila soba polna smeha. Delo je sovražil in se skrival, kadar se je le mogel. Z njim sem imel mnogo posla in mnogokrat sva se skregala. Nikdar ni bil na mestu. Stalno je hodil. Od kod mu je bilo toliko tobaka in cigaret, nismo mogli nikoli zvedeti. Posebno ga je sovražil Sturmführer Rosmann. Večkrat ga je okloftal in presedel je tudi bunker. Bil je drzen in s svojo trmo je skoraj vse dosegel. Da je lahko prišel k ženi na

dvorišče, je vrgel očala skozi okno. To se mu je ponesrečilo in dobil je primerno kazen. Vsaka soba se ga je branila. Jaz sem bil ta srečni, da sem ga imel stalno v moji sobi. Malo je bil tudi »udarjen«. Snovali smo orkester, in sicer sami taki, ki o muziki pojma niso imeli. Njega smo izvolili za predsednika in dirigenta. Par dni smo se radi tega smejali. On seveda ni na to prišel, da ga imamo za norca. Vstopal je zadnji in tudi zadnji legel spat. Najraje je posedal v stranišču in kadil.

Trančeskin Albin: tekstilni mojster – ni vedel, zakaj so ga zaprli. Čokat človek, svetlih, visoko stoječih las. Stal je po cele dneve v kotu sobe. Roke je imel v hlačnih žepih in bulil predse ko blaznež. Malo je govoril. Maskiral je z operiranim slepičem. Delo mu je smrdelo. Ako je prijel za metlo, se je cela soba čudila. Nazvali smo ga »Marabu!«

Kukec Ladislav: absolvirani učitelj, mlad fant, poln življenja. Stalno je hodil s kuhinjo v Union in nam prinašal pošto, cigarete, vino, klobase. Drzen in prefrigan. Vedno dobre volje. Več je bilo prav posebnih tipov, pa bi bilo preobširno pisanje, radi tega le navajam po imenih one, katere se še spominjam in jih v tem spisu še nisem navedel: Brgles Franc, ing. Čuček Ivan, geometer Didak Rudolf, prof. Gantar Kajetan, učitelj Grafenauer Ludvik, Grašer Josip, dr. Jančič Ivan, ravnatelj rudarske šole Košutnik Franjo, učitelj Kristan Zmago, Lazar Anton – učitelj, sodnik Levstek Andrej, Lipovec Ivan, Makuc Karol, učitelj telovadbe Matelič Ivan, Metlika Anton, ing. Mlekuž Andrej, profesor Mlinar Andrej, prof. Ostrovškar Jože, dr. Pestel Emanuel, ing. Prebevšek Lojze, učitelj Regoršek Bogomir, Rot Mirko – študent, Rupnik Jože, Ruprecht Jože, Rustja Karol, študent Smerdu Mirko, dr. Stajnko Marko, učitelj Šafarič Franjo, učitelj Šalda Leopold, sodnik Škarabot Kasimir, učitelj Španger Lojze, Vajdetič Jože, višji kontrolor železnic Veskovšek Edalbert, Zapečnik Ivan, Zdolšek Bogomir, učitelj Zorn Jože, dr. Milavec Vladimir, Doblekar Urban, Hočevnar Ciril – učitelj, ing. Vidic upravnik delavcev itd.

V našem logoru nas je bilo okoli 1400. Zastopani so bili vsi sloji obeh spolov.

Zadnji dnevi v logoru in transporti

Mnogo se je govorilo, da bo okoli 500 oseb izpuščenih na svobodo. Posamezni so bili klicani na zasliševanje, drugi zopet pred posebno komisijo, ki je odločala nadaljnjo usodo. Jaz sam sem bil dvakrat zaslišan. Na lastne oči sem videl ovadbe proti meni, in to eno, da sem pred Božičem leta 1939 v avtobusu, ki vozi iz Maribora v Studence, baje rekel, da je treba vsem Nemcem na Dunaju poslati strihnin namesto masti in mesa – podpisala jo je Fani Braunitzer, posestnica v Studencih; drugo, da sem pod mojim oknom rekel prof. Kavčič Nandetu, da bom vse Nemce zaklal – podpisan je bil posestnik Brondek Hrvat iz Studencev; tretjo, da sem po preobratu leta 1918 preganjal izdelovalca verig iz Studencev, Frankl Ferdinanda, in da se je

moral 14 dni skrivati po Pohorju – podpisal Frankl starejši. Seveda je bilo vse to izmišljeno. Pri zaslišanju sem vse ovrigel, ali ni nič pomagalo. Uradnik, ki me je zasliševal, me je mnogokrat nagovarjal, češ: »Warum waren Sie Sokol, haben Sie nicht gewusst, dass Bessonndorf mit Umgebung deutsche ist?« [Zakaj ste bili sokol, a niste vedeli, da je Bessonndorf z okolico nemški?]^{46a} Pri drugem zaslišanju sem isto povedal kakor pri prvem. Na komisiji sem na vsa vprašanja trdno in odločno povedal, da sem Slovenec, komisar se je trikrat zmrdnil in rekel: »Also immer Slowene und bleiben Sie auch Slowene, gehen Sie.« [Torej vedno Slovenec in ostali boste Slovenec, pojdite.]

Posamezne so spuščali domov. Gledali smo skozi okna in čakali, kedaj da pride vrsta na nas. Dogajalo se je tudi, da so se že izpuščeni takoj ali po nekaj dnevih zopet vračali v logor. Slučaj: Verhovšek, Vorl, Hochmüller, Roglič, Senica, dr. Korenčan itd. Nada, da nas bo okoli 500 izpuščenih, se ni uresničila. V logoru je vedno bolj trdna postala vera, da nas bodo razposlali. In res začeli so seliti. Najprej so bili na vrsti vsi duhovniki. Z avtobusi so jih prepeljali v preurejeni samostan Rajhenburg. Naenkrat je zavladala večja svoboda. Žene so lahko prinašale živila. Izpuščeni smo bili na dvorišče in lahko smo preko ograje govorili s svojci in kar direktno prijemali, kar so nam donašali.

Začeli so se prvi transporti. To je bilo živo. Spogledali smo se in vedeli, da ni več rešitve in da bomo morali vsi v izgnanstvo. Ponoči so polovili žene, deco in tudi sorodnike, ponoči so jih pripeljali v logor in jih namestili kar po kleteh in jih podnevi istega ali drugega dne odpeljali neznano kam. Nekaj dni pred mojim odhodom sem ženo na vse pripravil. V nedeljo popoldan so me še obiskali, a drugi dan se je zgodilo to, kar že drugim.

15. VI. 1941.

Nedelja. Razpoloženje odlično. Vsi smo čakali na svojce, da jih pripeljejo z avtobusi in da se rešimo logora. V posameznih sobah se je pospravljalo in pripravljalo. Bil je lep sončnat dan. Za kosilo smo dobili priboljšek. Sploh pa smo se lahko precej prosto gibal. Večina nas je bila na dvorišču. Stražarji so bili skoraj sami Dunajčani. Dobri ljudje. Popoldan so me obiskali žena, Danilo, Milena, Novakovi, Črnovškovi, Blažičevi, Mlač in še drugi. Pomenili smo se o vsem. Ženi sem naročil, kaj vse naj pripravi za odhod. Bila je korajžna, ravno tako oba otroka. Komaj so čakali, da se rešimo muk v logoru in muk doma. S ponosom so šli domov in čakali na končno usodo.

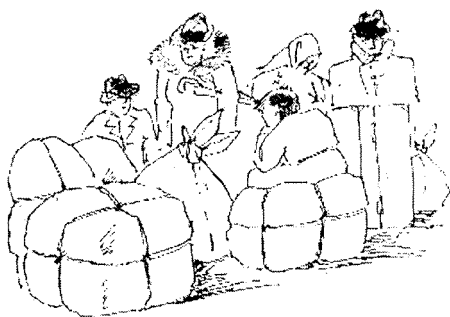
Zvečer sem tudi jaz pripravil svoje »imetje«. Spal seveda nisem. Ker sem vedno čakal, kedaj da prifrči avtobus. Celo noč so privažali nove.

16. VI. 1941.

Zgodaj smo vstali in gledali skozi okna na skupine v dvorišču. Pripelje avtobus in iz njega izstopijo žena, Danilo – Milena. To so bili občutki.

Tekel sem, kar sem mogel po hodniku, stopnicah na dvorišče. Med kupom prtljage sem zagledal in objel ženo, sina in hčer. To je bilo svidenje in združenje. Hitro sem prinesel še moje stvari in tako smo stali z našim celim premoženjem pred odločitvijo za bodočo usodo. Vsi smo bili nasmejani.

Na hitro mi je žena povedala, kako je bilo doma. Ob 6. uri zjutraj so prišli, potrkali in jim napovedali, da morajo napustiti dom. Vrata jim je odprla Milena. Vojaki so bili prav prijazni in pomagali so spravljati prtljago. Še povedali so jim, kaj da naj vse vzamejo s seboj. Mileni so dali oranžo. Poslovali so se od matere in naših, vstopili v avtobus in se odpeljali. Bila nas je velika grupa. Žene, moški, deca. Čakali smo na revizijo in pregled prtljage. Na oni strani žične ograje so nas gledali naši vojni ujetniki. Med enim in nekim nemškim vojakom je prišlo do prerekanja. Vsi smo gledali prizor. Naenkrat počí strel in mladi srbski podnarednik pade na tla. Kri mu bruhne iz ust. Ustrelil ga je Nemec. Ženske so zajokale, ravno tako deca. Bil je strašen in žalosten prizor. Bledi kot zid smo stiskali zobe in gledali to strahoto. Po nekaj minutah so nesrečneža vzdignili in ga odnesli. Od strahu in sočutja dolgo nismo mogli spregovoriti. Pokličejo nas na pregled. Kuček nam je pomagal, da smo prenesli vso prtljago v hodnik. Pregledali niso ničesar, le vprašali, če imamo kaj denarja. Dobili smo po popisu listek in bili odvedeni v klet. Tu je bilo že polno beguncev izgnancev. Poiskal sem nekaj desk in pripravil ležišče. Poleg nas je ležala dr. Pertlova in železniška Birkerjeva družina. Iz kleti nihče ni smel. K oknu smo prislonili lestev in tako imeli vezo z zunajnim svetom. Štefka nam je prinesla dobro kosilo in tri termovke čaja. Vse to nam je bilo po komandantu odvzeto, le prazne košare so nam vrnili. Štefka je šla ponovno v Studence in prinesla drugo kosilo. Tega smo prejeli. Bila je pečenka z rižibižijem, solata in dobra juha. Ervin je prinesel hlebec kruha in mnogo oranž. Skozi okno smo se še poslavljali z našimi. Tudi Švabova Albina je prišla po slovo. V klet je prišla hrvatska komisija, neki admiral v uniformi, in iskala Hrvate.⁴⁷ Za Hrvata se je javil bivši studenški žandar Tkalič z ženo. Tega prizora nas je bilo sram. Po prostorih v kletih je grozno izgledalo. Stranišča so bila preplavljena, povsod polno nesnage in vlage. V enem oddelku so bili Lutmanovi iz Račja Fram. Za kosilo smo dobili pokvarjeno kislo zelje. Ponoči je bila nevihta.

17. VI. 1941.

Zgodaj smo vstali in zopet iskali stike z našimi, ki so že čakali pred logorom. Bila sta Ervin in Štefka. Posrečilo se je, da smo zopet od »zunaj«

prejeli hrano. Opoldan smo zopet dobili pokvarjeno zelje. Nato smo morali vsi s prtljago na dvorišče. Hočevar Ciril nam je pomagal. Bil je žalosten, ker niso pripeljali njegove družine. Tudi nam je bilo hudo. Prečitela so se imena onih, ki so bili določeni za ta transport. Določenci so morali v vrsto. Drugi pa zopet nazaj v klet. Na dvorišče so pripeljali avtobuse in nanje naložili večje komade prtljage, dočim je morala vsaka družina manjše komade sama nositi.

Kratka komanda! Prtljago na ramo, glavo ali pod roko. Po štirje v eno vrsto in začel se je pomikati žalosten in zločinski sprevod proti kolodvoru. To vam je bila tužna slika. Izgnanci! Kam? Zakaj? Čemu? Kostni so pokale pod težo tovara. Deca so se držala materam za krila, očetom za hlače. Težki so bili koraki v negotovost. Močna eskorta z nasajenimi puškami nas je spremljala. Spomnil sem se Sibirije. Levo in desno na cesti nas je gledala množica ljudi in sočustvovala, saj niso vedeli, ali tudi njih čaka ista usoda. Na Meljski cesti je stal Ervin in jokal. Hudo mu je bilo. Ravno tako so nas spremljali Ančka, Slava, Mara, Štefka, Valči. Peljali so nas na tovorni kolodvor in nas spravili v osebne vagone. Imeli smo srečo in zasedli II. razred. V oddelku je bila Regovškova družina, mož, žena in bolna hčerkica, ter Štefanc Joža z bolno ženo. Polno naših se je nabralo, da nam še enkrat pomahnejo v slovo. Nemški vojaki so jih razganjali, ali niso imeli mnogo uspeha. Vlak se je začel pomikati proti jugu. Gledali smo skozi okno. Z Bogom rojstni kraj, z Bogom Maribor, z Bogom lepa naša domovina! Še en pogled. Studenci! Cerkev svetega Jožefa, naša hiša – z Bogom mama, z Bogom ata, z Bogom tašča, z Bogom vsi in zdravi ostanite. V srcih vseh pa trdna vera na svidenje! Ko se je vlak pomikal preko meljskega prelaza, je bila Meljska cesta polna naših. Robci so vihrali, roke pozdravljale in slišali so se le glasovi Zdravo! Z Bogom! Na svidenje! Na celi progi do Zidanega mostu je stal naš narod in mahal z robci, obrisačami in rjuhami. Tega nikdar ne bomo pozabili. Na celjski postaji so nemške oblasti izpraznile peron. Narod se je zbral pred postajo in bil tako navdušen, da smo se bali incidentov. Zdravo! Z Bogom! Na skorajšnje svidenje! Odgovarjali smo na isti način. V Zidanem mostu smo krenili proti

Zagrebu. Omenim naj še Poljčane. Bivši studenški žandarmerijski komandir g. Regoršek nas je počastil z vinom. Noč je že bila, ko smo dospeli v Zagreb. Na postaji so nas počastili z belo kavo, mlekom, slaščicami, cigaretami in čokolado. Pripravil je vse to hrvatski rdeči križ. Stregle so Slovenke. Tudi Hrvati so bili jako gostoljubni. Za nas je bila olajšava, saj smo bili med svojimi. Vožnja se je nadaljevala. Deca in ženske so zadremali, moški smo pa stali po hodnikih in gledali v noč. V enem vagonu je umirala stara gospa Rozenbergarjeva iz Maribora, v drugem pa so prijeli porodični krči gospe Stefanejevo in Frančeškinovo.

18. VI. 1941.

Zjutraj smo dospeli izmučeni v Slavonski brod. Dež je po malem padal. Tu se je zopet začela križeva pot. Vse je moralo iz vagona. Prtljaga je bila ogromna. Žene izmučene, deca neprespana. Okolica brez srca. Hrvatsko vojaštvo je natovorilo prtljago na avtomobile. Kar smo mogli s seboj nositi, smo nosili. Nam je pomagal Čížek iz Maribora. Naloženi kakor tovarna živina, obdani od bajonetov, je žalosten sprevod krenil proti pristanišču na Savi. Poprej smo že dobili od hrvatskega rdečega križa črno kavo in kos kruha. Kupil sem prve črešnje. Žena je bila naložena, da je kar stokala, ravno tako Danilo, Milena in jaz. To je usoda izgnancev brezdomcev. Šli smo tudi skozi kasarno, kjer so ravno hrvatski vojaki vežbali. Sočutno so nas pogledovali in stiskali pesti ter dejali, »skoro se boste vrnili!« To nas je tolažilo. V pristanu smo čakali brod, ki nas je kmalu prepeljal preko Save v Bosanski brod. Mostovi so bili namreč porušeni. Od Save do postaje smo zopet »vlekli« prtljago. Postaja Bosanski brod je lepa zgradba v mavričnem slogu – to so vrata v zlato Bosno. Ozkotirni vlak nas je že čakal. Vsak si je poiskal svoj prostor. To je bilo letanja, prerivanja in puljenja za sedeže. Imeli smo srečo in dobili dovolj mesta za sedenje. Z nami je bila družina ing. Tržana iz Ruš. Opoldan je krenil vlak. Danilo in Milena sta komaj čakala, da zagledata prve Bosance in prvo mošejo. Dež je ponehal in prikazalo se je zlato solnce. Družini ing. Ažmana se je izgubila prtljaga s prehrano. Pomagal sem jim s kruhom in me-

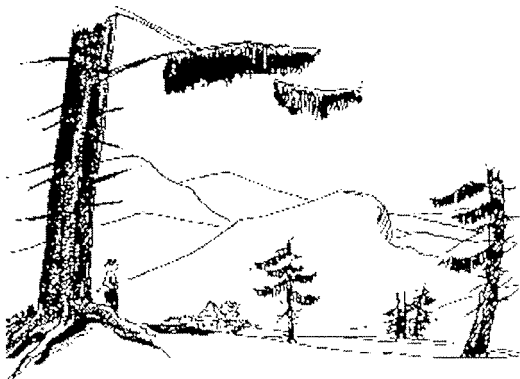
som. Vožnja po Bosni je bila za one izgnance zanimiva, ki je še niso videli. Vas za vasico je šinila mimo nas. Polja ravna, lepe doline in krasen gozd. Videli smo prve Bosanke, ki so delale na polju. Od daleč so izgledale kakor belo-sive pošasti. Moških na polju ni bilo videti, saj vsa poljska dela opravljajo le žene. Po travnikih je bilo polno ovac, tu in tam kakšna kravica, osel ali konj. Po cestah so korakali moški v slikoviti narodni nošnji. Zanimive so tudi hiše. Je to poseben slog. Zagledali smo prvo mošejo in tudi pravoslavne cerkve. Na postajah je bilo polno ljudi, ki so povpraševali: Od kod? Kam? In zakaj? Iz vagonov nismo smeli, nam vaške straže niso dopustile. Sami pa so se napili in najedli na vsaki večji postaji. Hudo je bilo za vodo. Nekateri so bili tudi brez hra-

ne. Drug drugemu smo pomagali. V Mariboru nam je dala nemška vlast čaja, sladkorja, kruha in konzerve. Ta zaloga se pa ni za nas porabila. Od vsega tega nismo ničesar dobili. Kam je ta zaloga izginila, nihče ni vedel.

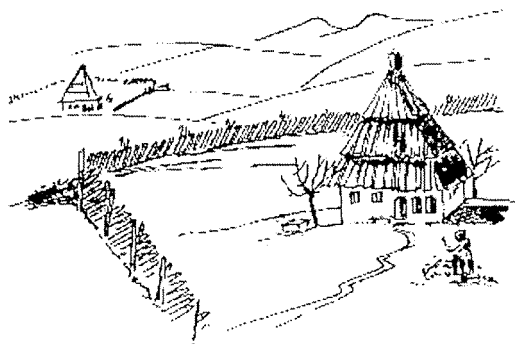
Na postajah Derventa, Doboj, Zavidovići, Zenica, Samizovac je imel vlak dalj časa postanek. Kdor je imel srečo in denar, si je lahko nakupil črešnje, rakijo ali kruha. Povsod nas je narod s sočutjem ogledoval. Marsikatera tolažba je bila izrečena. V Zavidovičih je Bosanac prodajal juho, vkuhano z rezanci, zajemalka po 3 din. Drugi je prodajal gulaš konzerve, in sicer naše vojaške, komad po 5 din. Teh dobrot se je precej nakupilo. Od Zavidovičev do Sarajeva so po vlaku prodajali konzerve naši begunci. Enega se spominjam, ta je bil ključavničar Čergolj. Od kod so jim bile konzerve, nihče ni mogel zvedeti.

Pozno zvečer smo prispeli v Sarajevo. Postaja je bila slabo razsvetljena. Zagledali smo bosansko vojsko. Sami mladi, veliki fantje v bivši jugoslovanski uniformi in s fesom na glavi. Zastržili so vlak. Bili so z nami zelo prijazni in polni sočutja. O tem, kar se dogaja v Sloveniji, niso bili informirani. Mnogo smo z njimi govorili in ene in druge so obdajali slovansko bratski občutki. Sarajevo nas je presenetilo. Od članov rdečega križa smo bili povabljeni v kolodvorsko restavracijo. Na belo pogrnjenih mizah so bili krožniki, čaše, žlice, noži in vilice. Po kratkem in bratskem nagovoru smo

posedeli. Serviral se je gulaš, in sicer velike porcije. Gulaš! Vsaki član družine je še dobil 1 kg težko belo štruco kruha in vrečico črešenj. To je bilo presenečenje! Gospe so pa po vagonih delile otrokom slaščice in črešnje. V odboru rdečega križa je bilo tudi lepo število Slovencev – poštarjev, železničarjev in profesorjev. Oči so bile solzne. V nesreči človek čuti, kaj sta mu brat in gostoljubje. Popili smo tudi čašo piva in si nakupili sira, klobas in še drugih dobrot. Milena je v vagonu spala in na žalost vsega tega ni videla. Žena ji je prinesla belo štruco in črešnje, jaz pa bonbončke. Pogostitev je trajala nad dve uri. Slovo je bilo prisrčno. Zahvalili smo se s solzami v očeh. Zdravo! Z Bogom! In »do vidjenja!«

Počasi je vlak krenil s postaje in zavil okoli mesta Sarajevo. Na vagonih, ob ploteh, na železniških prelazih, povsod so stali domačini, delavci in nas pozdravljali in nam vlivali upanja na skorajšnje svidenje. Vsi smo bili na oknih. Krasan pogled na mesto, ki je bilo v tisočih in tisočih lučkah. Evo, pred nami reka Miljačka, sarajevski magistrat, čaršija, vitki minareti, oko se ni moglo nagledati. Zavijemo desno ob reki Miljački – noč. Pripravljali smo se na spanje – kajti dolga je pot v Srbijo preko bosanskih planin. Dolga vožnja je vse močno utrudila. Pripravili smo ležišča. Po hodniku, na klopeh in po tleh med klopami smo razgrnili žaklje, odeje, površnike. Deca in žene so plegli, a moški smo dremali ali pa kadili. Vlak se je vzpel že visoko v planine. Temna noč. Vse tiho, le kolesa so ropotala in javkala od zavore. Okoli 3. ure zjutraj se je začelo daniti. Žena in jaz sva sedela pri oknu in gledala v bosansko planinsko pokrajino. Postaje Pale, Stambulčić, Renovica, Rogatica so bile za nami. Težko je hropla lokomotiva. Sama planina, gole planote. Tu in tam velikani ostalih dreves, ki so samevali in pričali, da je bila tu nekdanj prašuma in da so razni mogočni lesni trgovci, po večini židje, neusmiljeno sekali in sekali. Mali bosanski domovi so oživeli. Ovce so se pasle, žene predle. Domovi so ograjeni s posebnim plotom. Tu in tam so še ostanki iz turških bojev. Močne utrdbe še pričajo o nekdanji avstrijski okupaciji. Vidijo se še stare vojašnice. Vrsti se predor za predorom. Vlak se vije kakor

kača. Globoko pod nami doline, potoki, hudourniki. Iz ene luknje v drugo šine vlak. Pod nami se vije proga. Res mojstrovina tehnike. Tako lepe proge še nisem videl. Šargan–Vitasi, krasno ležeča postaja. Nad postajo lepa vojašnica, zidana v bosanskem slogu. Zopet druga pokrajina. Vsaka kmetija za sebe. Nizke lične hiše, koničasta streha. Vse lepo ograjeno. Sočnata trava in bistri potočki. Kako krasen je svet! In mi se mučimo in vozimo v novo domovino. Kakšni občutki! Vlak se spušča v dolino. Imaš občutek, da bo zdaj in zdaj odpovedala zavora in da ves vlak v bliskoviti naglici zdrkne v globino. Res drska izpeljava železnice. Prešli smo mejo izmed Bosne in sedaj na Srbijo. Zopet druge slike. Divja pokrajina, lična našemu Vintgarju. Globoko zarezana kotlina. Močan in bistri potok s šumom hiti v dolino. Srbija!

19. VI. 1941.

Užice! Postaja, natrpana domačinov. Kmetje, delavci, pop, učitelji, profesorji, trgovci in mladina. Prisrčen bratski sprejem. Jokali smo od veselja in bratske ljubezni. Domačini so nam prinesli mleka, sira in kruha. Pogostitev je bila kraljevska. Le brat brata mora tako ljubeznivo sprejeti in pogostiti. Dobili smo tudi prvi srbski časopis »Novo vreme«. ⁴⁸ V polnem zaupanju in v veri, da se zopet vrnemo v ljubljeno domovino, smo nadaljevali potovanje. Požega, lepa postaja. Krasna pokrajina. Ljubeznivi ljudje. Čačak, ista slika. Gornji Milanovac–Lajkovac itd.

19. VI. 1941.

Arandjelovac. Popoldan smo dospeli. Krasan sončni dan. Vsi smo izstopili. Mesto je poslalo svoje zastopstvo. Krasan in pomenljiv nagovor. Prtljago smo pustili na postaji. Postrojili smo se v četverorede in odkorakali v mesto. Narod nas je tiho pozdravljaj. Nemške straže so nas zapustile. Oddahnili smo se! Peljali so nas v kopališče. Krasan park in krasno poslopje. Tu so nas razmestili po hotelskih sobah. Mi smo se vselili v prvo nadstropje kopališkega poslopja. Elegantna, moderno urejena soba. Električna, vodovod. Udobne postelje. Takoj smo se umili, obrili in preoblekli. Srečni in veseli smo bili. Saj smo po dolgem in mučnem potovanju zopet prosto zadihali.

V krasni kopališki dvorani nam je bil pripravljen obred. Izdatna rižibizijeva juha s telečjim mesom in kruha v izobilju. To vam je bil pogled na to maso, ki je hlastno uživala in se zopet sprostila težkih verig. Po kosilu smo si ogledali kopališče. V sprejemnem odboru so bili dr. Lipoldovi in Hrovatinovi.

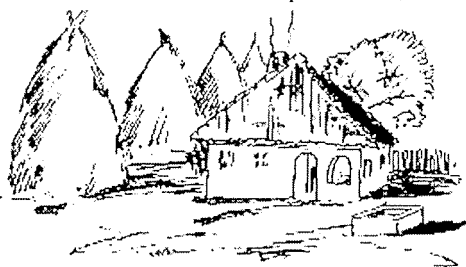
Kopališče in letovišče sta krasna. Vse moderno urejeno. Lepi so posebno posamezni paviljoni. Diven je park. Ali poznale so se posledice vojske. V muzičkem paviljonu so bili grdi sledovi konjske štale. Lega kopališča je naravnost idealna in očarljiva. Sliči na naše Slovenske gorice.

Samo nizko in služno gričevje. V ozadju se dviga ponosna Topola.⁴⁹ Naše svetišče! Naš simbol in naša nada.

Radi velike utrujenosti smo kmalu legli in si odpočili trudne ude. Spanje je bilo nebeško. Saj že 11 tednov nisem spal v postelji. Vstali smo okoli 8. ure, se umili in šli zopet v naravo. Vse se nam je zdelo kakor sanje. Posedali smo po parku, si ogledali pridobivanje kisle mineralne vode, izmenjali denar in pogledali tudi malo v mesto. Popili in pojedli smo v slovenski gostilni. Zvečer je bilo treba vse pripraviti za odhod. Legli smo zgodaj, saj smo bili potrebni.

20. VI. 1941.

Dopoldan so našo prtljago prepeljali na postajo. Po kratkem pozdravu in želeč nam mnogo sreče in skorajšnjo vrnitev, smo se poslovili in krenili na postajo. Pripravljen bil je vlak – tovorni vagoni. Vstopili smo in se odpeljali proti Mladenovcu. Nepozabljiva je bila vožnja. Gričevje in zopet gričevje, kakor naše Slovenske gorice. Lepe njive, sadonosniki, krasno urejena gospodarska poslopja. Lepo pobeljene šumadinske hiše. Lepi gozdovi, bele ceste, to je srce Srbije, Sumadija. Železna cesta se vije v velikih vijugah. Oplenac v daljavi se vidi od vsake strani. Kakor mogočen vitez gleda na nas. Oči vseh nas so bile obrnjene tja, kjer počiva naš močni vladar.⁵⁰ Dospeli smo v Mladenovac. V nekdanji dvorski čakalnici so bili Nemci s svojo komando. Tu smo čakali štiri ure. Šel sem na trg in kupil črešnje. Tako velikih, sladkih in sočnih še nisem videl v mojem življenju. Kupil sem tudi kajmak, popil nekaj glažkov vina in flašo piva ter si nabavil cigaret. Kmalu nato smo krenili na glavno progo. Naš končni cilj je bil Kruševac. Železnica je peljala do Stalaća. Postaje ob glavni progi so bile natrpene. Sami transporti Nemcev in transporti naših vojnih ujetnikov. Na postaji Lapovo smo stali. Nam nasproti je bil transport slovenskih vojnih ujetnikov. Sami mladi, močni fantje. Radovednost jim je sijala iz oči. Saj siromaki niso vedeli, kaj se dogaja v naši ljubi Sloveniji. Vse smo jim pripovedovali. Prebledeli so, stiskali zobe in pesti. Njih usoda je bila – robstvo v nemškem logoru. Nadaljevali smo pot proti Stalaću. Stalać. Rano popoldan. Sonce je močno pripekalo. Vlak je obstal na stranskem tiru izven postaje. Ker je bil most čez Moravo porušen, smo morali vsi izstopiti. Pred postajo so čakali kmetje z vozovi. Na te vozove se je natovorila naša prtljaga. Tudi žene in deca so se z vozovi prepeljali na drugo stran Morave. Most za pešce in vozove je bil nepoškodovan, le železniški je bil porušen. Ob nasipu se je nabralo polno domačinov, ki

desno se vije reka Morava. Na Moravi mlini, postavljeni na čolnih. Postaje Mrzenica, Dedinje – Kruševac. Na cilju!

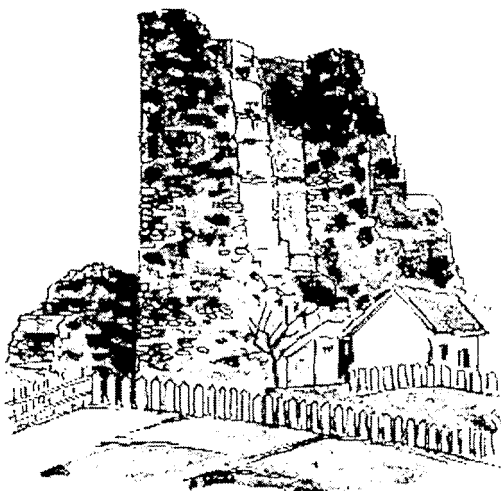
21. VI. 1941.

Kruševac. Mesto srbskega kralja Lazarja. Zgodovina tega mesta mi je šinila po možganih. Nikoli sanjal nisem, da bom v taki situaciji v tem zgodovinskem mestu. Na postaji nas je pričakal mestni odbor. Kratek in prisrčen pozdrav. Žene z deco so naložili v fijakerje, drugi smo stopili v četverorede in cela povorka se je začela pomikati skozi vse mesto. Ceste so bile polne naroda. Ni bilo očesa brez solz. Pred spomenikom »Kosovskim junacima« je stala masa naroda. Mahali so nam v pozdrav. Slišal sem sledeče: »Evo bre, to su najbolji Srbi! Bolji nego mi sami!« Dolga je bila vrsta izgnancev. Pripeljali so nas na prostor bivše komande mesta. Obširen travnik. Tu je bila že vsa naša prtljaga na kopicah. Vsak si je svoje stvari izbral in jih držal pri sebi. Deca so bila lačna. Izvlekli smo

so z nami sočustvovali. Žene, deca in stari ljudje so šli takoj v vagon, dočim smo moški ostali pod nasipom in čakali na prtljago. Vozovi so pripeljali prtljago. Treba je bilo to prtljago spraviti s ceste v vagon. Vagoni so bili najmanj 8 metrov na nasipu nad cesto. Namestili smo se po dva in dva, eni nad drugimi in si podajali zavoje, kovčke, vozičke, zaboje in omote. Ni dolgo trajalo in vsa naša prtljaga je bila v vagonih. Domačini so gledali in se čudili, da smo to delo tako hitro odpravili. Pridružil se nam je domači pop in nas izpraševal, od kod smo in kako so nas izgnali. Tolažil nas je in rekel: »Nema slobode bez žrtava! Braća Slovenci, dobro nam došli! Naš hlebac jest Vaš hlebac! To što imamo mi, to ćete imati i Vi! Nama i Vama je crni petak ali sunce slobode opet će doći!« Deček nam je stregel s steklenico rakije. Okrepčali smo se dobro. Vlak se je začel pomikati. Levo – mali hribčki, čedne vasice,

kruh, sir, meso in drugo. Hlastno so jedli. Žene so posedle na prtljago in počivale. Moški smo se pa namestili okoli mize, kjer je sedel odbor in dodeljeval stanovanja. Vsaka družina je dobila stanovanje ali v mestu Kruševac ali pa v bližni okolici. Župani okoliških občin so bili navzoči.

Mi smo dobili nakazilo za vas Bivolje, ki leži četrto ure iz mesta. Vstopili smo v pripravljen fijaker, spravili tudi vso našo prtljago in se odpeljali. Stanovanje nam je bilo nakazano pri kmetu Antiću. Izstopili smo in se javili. Ali iznenadenje je bilo veliko. Kmet Antić nas je prav

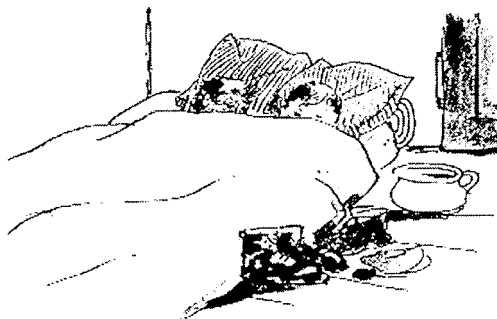

hladno sprejel, odkazal na dvorišču malo, staro hišo in pozval deklo, da pripravi stanovanje. Ena soba. Polno poljskega orodja. Ilovната tla. Vse zaprašeno in ponesnaženo od kokošk. Spogledali smo se in rekli, eno noč bomo že potrpeali. Prosili smo za malo slame. Kmet se izgovarja, češ da nima ni slamice, da so mu Nemci vse pobrali, da sta žena in hčer tuberkulozni, da je sam siromak itd. Žena, Milena in Danilo so bili solzni, tudi meni je pogum padel in od začetka nisem vedel, kaj da naj počnem.

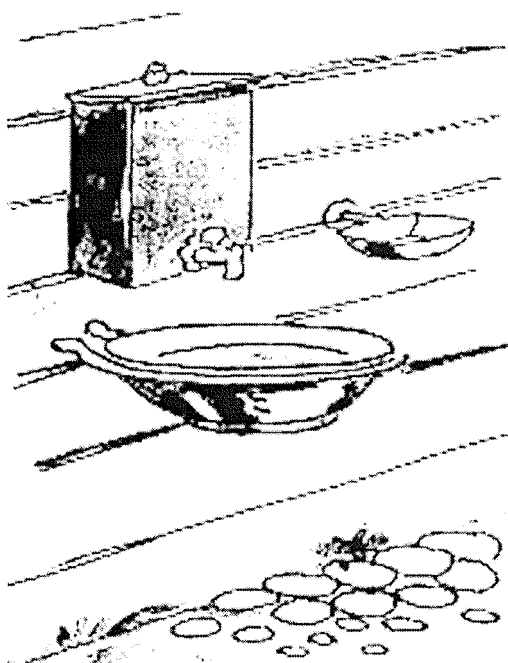

Torej tudi med Srbi so brezsrčni in brezčutni ljudje! Pogledam malo naokoli in vidim, da kar je kmet trdil, ni resnično. Imel je vsega v izobilju. Brani se nas! Ne pozna nesreče! Ne ve, kaj je izgnanec!

Pozval sem fijaker, naložili smo stvari in odšel sem k županu Mladenoviću. Dobil sem ga na križišču ceste z drugimi občinskimi odborniki. Povedal sem mu celo zadevo in prosil, da mi nakaže drugo stanovanje. Župan se je čudil početju kmeta Antića in me tolažil ter prosil, naj ne zamerim, češ, tudi mi imamo ljudi, ki imajo namesto srca – kamen.

Pridruži se nam star, simpatični kmet. Župan ga vpraša, če bi nas

kakor še nikoli. Med razgovorom z domačimi smo se jim tako prikupili, da nismo dobili one ene sobe, marveč dve in kuhinjo.

V eni sobi smo namestili kovčke, obleko in druge zavoje, v drugi sobi nam je postavil gospodar široko posteljo za ženo in Mileno, na tla pa slamnjačo zame in za Danila. Spala sva prav dobro.

V kuhinji smo pa namestili nekaj oblek, čevlje in živež, ki smo ga še imeli s seboj. Za kuho nismo uporabljali kuhinje. Prva noč je bila sijajna. Spali smo dolgo in sladko, saj smo bili zelo izmučeni. Čizičeva družina je bila gostoljubna, prijazna in zelo dobra. Te družine nikoli ne bomo pozabili. Prehrana brezplačna in zelo izdatna. Celih 10 dni smo tu stanovali. Mleka je bilo dovolj. Zajtrk, kosilo in večerjo so nam pripravljali na lični klopi pod murvo. Zjutraj mleko, žganci ali pržena jajca. Opoldan fižol, zapržen

grah, paprika, grah z mesom, močnate jedi, polnjene paprike, kolači, zvečer pržena jajca, pečen mlad krompir, grahek, proja in mleka, kolikor ga je mogel kdo popiti.

Prehrana je bila zelo mastna in izdatna. Dolgo smo poležavali, saj drugega dela ni bilo. Umivali smo se kar na dvorišču. Pripravljen je bil na leseni steni mali kotliček s skledo. Po vodo smo hodili k sosedu.

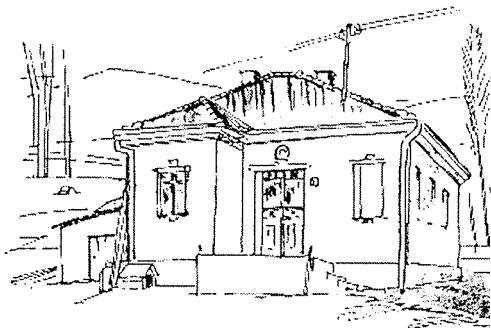

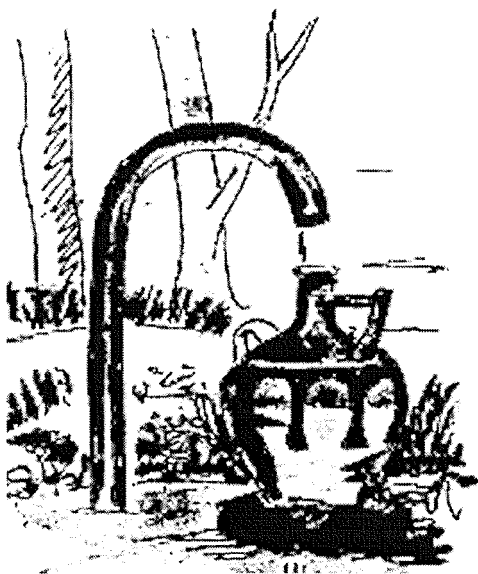
Čizičeva hiša je poznana po gostoljubnosti. Gospodar, tipičen Srbin – bela brada, šubara, vedno čista, bela srajca. Žena stara in prijazna in je govorila v bolgarskem narečju. Mlada dva prijazna in lepa. Imela sta dva otroka, fanta in punco. On je znal krasna ženska ročna dela. Razkazali so nam vsa ta dela. Marsikatera ženska se lahko skrije. Tudi mnogo domačega platna ter volnenega blaga, doma izdelanega, so imeli na zalogi. Vsa ta zaloga je bala za hčer. Pri Čizičevih smo stanovali do 29. VI.

Bila je nedelja. Žena in otroci so bili doma, jaz sem si pa malo ogledal vas Bivolje. Povsod prijazni obrazi. Grem mimo gostilne »Moskvar«. Pred gostilno sedijo domačini. Povabili so me, da ž njimi popijem čašo rakije. Sedem in začelo se je izpraševanje. Mali črni človek z očali me vpraša, če imam stanovanje. Rekel je tudi, da ima Slovenko za ženo in da je električar v elektro centrali. Povabil me je, naj grem z njim, da si ogledam stanovanje, in da moram na vsak način pri njem stanovati. Šla sva. Na pragu naju je pozdravila njegova žena. Mož ji je razložil zadevo. Stanovanje ena lepa svetla soba, angleško stranišče, shramba, vodovod in električna luč. Res idealno. Vprašal sem, kaj da stane. »Brate, dok hočeš si moj gost. Pare ne primam!« Gospa me je pogostila z dobro govejo juho in mesom. Zahvalil sem se in šel domov. Povedal sem ženi in deci. Odločili smo se, da se selimo. Čizičevim je bilo težko. S konjem nam je prepeljal vse naše imetje.

29. VI. 1941.

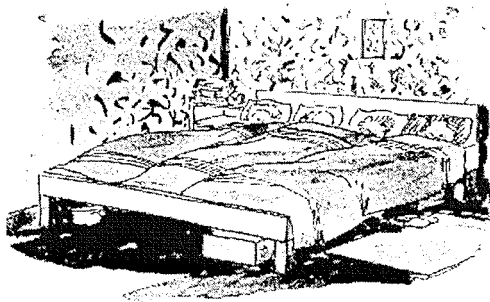
NA NOVEM DOMU. Kakih 250 metrov levo od glavne ceste, ki vodi iz Kruševca v Stalač, ob reki Rasini stoji električna centrala. Poleg centrale stoji hiša. V tej hiši stanuje elektromonter Jovo Popović, moj »gazda«. Kakor sem že omenil, nakazal mi je eno sobo, shrambo in angleško stranišče. Ravno stranišče je v teh krajih najvažnejše vprašanje. V tem oziru so tukaj zelo nazadnjaški. Poštenega stranišča niti ne najdeš v novo zidanih hišah. Hiša je bila lično zidana, imela je vodovod, drvena tla in dvojna okna. Okoli hiše lep travnik, polje in mali vrtič. Stanovanje suho in zdravo. Cel prostor je obdan z akacijevjo živo mejo. Par korakov pred hišo teče reka Rasina. Med Rasino in hišo pa železniška proga. Hiša stoji na samem, za bivoljsko vasjo. V bližini hiše je dobra pitna voda. Cev je bila ob gradnji centrale udarjena 26 metrov v zemljo. V celi okolici take vode ni. Teče le počasi, tako je potrebno točno pol ure za 12 litrov. Dvesto metrov od hiše

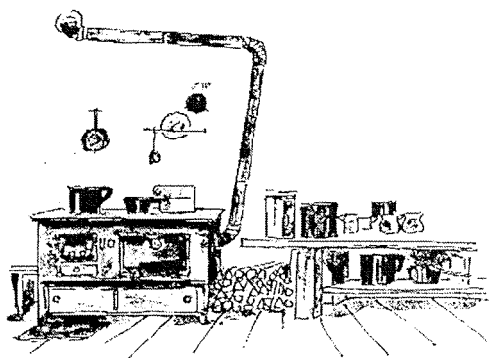
sta mestna klavnica in črevarna. Od klavnice smo dobivali, ko so Nemci klali, cele goveje glave in dobre kosti za juho. Stanovanje je bilo prazno. Mi brez mize, klopi, postelje, omar itd. Vse to je bilo treba napraviti. Pa kako, ko ni nobenega orodja in nobenega lesa. Žago, sekiro, kladivo in svedre sem kupil, ravno tako vijake, žblje in drugo. Nekaj desk mi je prodal Stok, in to po pretirani ceni, kar za nas izgnance nikakor ni bilo lepo in tovariško. Vzel sem dopust in z Danilom sva začela z izdelavo, kar nam je bilo najnujnejšega. Začasno so nam gospodinja in Čizičevi posodili nožare in slamnjačo. Napravil sem široko »posteljo za štiri osebe«. Koruznico smo si nalomili na njivi okoli hiše. Izdelal sem tudi lepo mizo s predalom. Kupili smo voščeno platno in prevlekli ploščo mize. Dve klopi okoli mize, police za posodo, stojalo za obleke, obešalnik za na steno, vse to smo lepo namestili. Na ta način smo si sobo lepo uredili in stanovanje v njej je bilo prav prijetno. Kupil sem tudi mali štedilnik za 650 din, na katerem smo kuhali in s katerim smo tudi celo zimo ogrevali sobo. V shrambi, nekdamni kopalnici, smo spravili živež, to je mast, krompir, kisló zelje, čebulo, moko, marmelado itd. Iz zaboja smo napravili lično nočno omarico. Gospod Nachvatol nam je dal prazne žaklje za slamnjače in preproge. Zaboje od sladkorja nam je služil za malo omarico, v katero smo namestili živež za »železno rezervo«.

PREHRANA. Prvih deset dni smo jedli pri Čiričevih. Dobro in mastno, pristno srbsko. Nekaj dni smo kuhali pri gospe Popovičevi. Gospa nam je mnogo pomagala. Otrokoma je vedno dajala. Te dobrote nikoli ne bomo pozabili.

Slovenci, ki smo bili porazdeljeni po vasi Bivolje, smo si ustanovili lastno menzo. Občina nam je dala na razpolago šolsko sobo, peč, drva in 7 din dnevno na vsakega člana. Živež smo s tem denarjem sami kupovali. Vpeljali smo dežurno službo. Dnevno dve žene in en moški. Žene so kuhale, moški pa sekali drva, nosili vodo in

opravljali razna druga težja dela. Hrana je bila dosti dobra. Seveda velike izbire v vrsti jedilnega lista ni bilo. Zjutraj se je vsaka družina sama preskrbovala. Krompir, fižol, ohrod, zelje, paprika, paradajz so tvorili glavni del, tu in tam smo si tudi privoščili goveje, svinjsko, po največ pa ovčje meso. V začetku je vodil menzo kamniški trgovec Stok. Jedli smo slabo. Prišli smo na sled

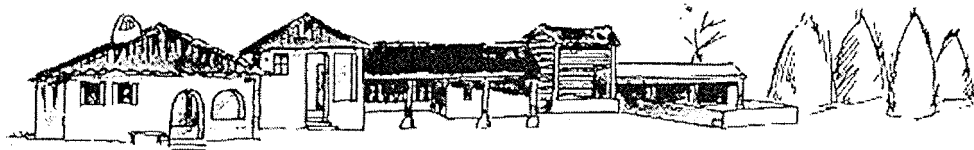
raznim nepoštenim dejanjem. Tako na primer je ukradel pri gospodarju čevlje, jih za 20 kg koruzne moke v mlinu prodal in to moko potem menzi zaračunal. Računov za kupljeno robo sploh ni predlagal. Jemal je od naše zaloge za sebe, izrabljaj živilske kupone v lastne trgovske svrhe. Kadar je delil sol ali sladkor, je za sebe več odvzel. Koliko da je trošil za menzo, nismo mogli nikoli zvedeti. Temu početju smo napravili konec in izvolili učitelja Zorn Jožeta. Od tu naprej je v menzi vse bilo v redu. Glede trgovca Stoka naj še omenim, da je potem vstopil v službo zloglasnega razpopa⁵¹ (ubil je lastno ženo, bil robijaš in napravil nešteto drugih sleparij), ki je trgoval za nemško vojsko. Temu popu je kradel iz magacina življenjske potrebščine in ga je razpop radi tega odpustil. Prišlo bi do pravde, ali so dale oblasti razpopa ustreliti. Radi te Stokove službe smo se vsi Slovenci zgražali. Ko je bil Zorn nastavljen v Veliko Gradišče ob Donavi, smo izvolili penzioniranega žandarskega komandirja Sivca. Tudi pod vodstvom tega poštenjaka je menza prav dobro funkcionirala, kljub temu, da so cene močno poskočile in da je občina dajala še vedno le po 7 din na glavo. Mnogo je menzi pomagal socijalni odbor mesta Kruševac. Dal nam je marsikateri tisočak. Tudi slovenski rdeči križ v Beogradu je daroval naši menzi 10.000 din. Člani bivolske menze so bile družine: dr. Turnšek 5 oseb, Vokač 4 osebe, Zorn 5 oseb, Stok 4 osebe, Sivec 3 osebe, Čuk 3 osebe, Turk 3 osebe, Nehvatal 2 osebi, Nardin 5 oseb, Frančeskin 4 osebe, Furlan 8 oseb. Za novo leto 1942 sem z družino izstopil iz menze in si postavil lastno gospodinjstvo.

MOJA SLUŽBA. Po nekaj dneh bivanja v Bivolju sem se odpeljal v Beograd. Z menoj je bil prometni uradnik iz Trbovelj Paternost. Javila sva se na železniški direkciji. Ljubeznivo sva bila sprejeta. Jaz sem bil pri svetniku Prici, pri višjem svetniku Bakiću. Tovariš Joža Simončič mi je šel zelo na roko, ravno tako tovariš Pumčuh. Bil sem sprejet »kao povremeni radnik«, dnevnicja je iznesla 45 din. Službeno mesto ložionica Kruševac. Po 4 mesecih se je dnevnicja povišala na 75 din. Oktobra meseca 1941. leta sem bil definitivno sprejet s starim zvanjem.⁵² Razlika

na plačo okoli 12.000 din se mi je v redu izplačala. Posebnega dela v kurilnici nisem imel. Tu in tam sem prestavljal akte iz nemščine v srbsčino ali obratno. Večinoma sem pa presedel in čital knjige ali pa pravilnike. Ekonom skladišča je bil zvaničnik⁵³ Mladenović, knjigovodja zvaničnik Dušan Nasandžić, izgnanec iz Like, rukovalec materiala zvaničnik Pero in rukovalec inventarja Hrvat Mišković. V ekonomatu je bil tudi izgnanec Kobilica Franjo iz Maribora. Razmere so kaj čudne bile. Znanje teh ljudi pod vsako kritiko. Šef kurilnice je bil svojevrsten človek. Imel je le nekaj ljudi okoli sebe, na katere je vse zidal. Ako bi bile take razmere v kurilnici Maribor, bi vsi prišli v disciplinsko. Premog je vse nosilo, in to od računovodje do delavca.⁵⁴ Med službenim časom se je hodilo v mesto, v gostilne itd. Sicer pa ni bilo čuda, saj so razmere vsakega prisilile, da si pomagajo, kolikor si pač more.

BIVOLJE, OKOLICA IN LJUDJE. Bivolje je dolga vas, ki leži na mali višini vzhodno od mesta Kruševac. Skozi vas drži državna cesta iz Kraljeva do Stalaća. Državno cesto križa glavna ulica Bivolja. Levo in desno ob tej, skoraj 2 kilometra dolgi cesti ležijo kmetije. Sistem vasi ni tak kakor pri nas. Vsak kmet ima ozko, ali dolgo parcelo. Na tem prostoru je gospodarjeva hiša. Ob cesti je stanovanjska hiša, za hčer ali sina se prizida zopet hišica, potem je šupa za vozove, hlevi za živino, koš za koruzo, svinjaki, za vsem tem kupice slame ali koruznice, potem pa košček njive. Glavne njive so v okolici vasi. Pri hišah je nekaj dreves, večina kutinetine, slive, breskve in marelice. Dvorišča, kakor ga imajo naše kmetije, tukaj ne poznajo. Stranišče je na zadnjem koncu posestva in zelo primitivno. V vseh dvoriščih je mnogo blata. Glavna hiša je lično razdeljena. Mali hodnik, kuhinja levo, desno pa ena soba. Stanovanja so čista in preprosta. Vsa posteljnina je domače ročno delo. Vidiš lahko krasna dela, zglavnike, preproge, odeje, stenske ščitnike, prte in razno blago za ženske in moške obleke. Blago je iz ovčje volne ali domačega lanenega in konopljenega platna. Posebnost tvorijo preproge. Vzorci so sestavljeni v najlepših barvah. Narod nosi še vedno svojo tradicionalno narodno nošnjo. Šubare, šajkače, posebno vezane ženske rute, opanke, nanule, pisane nogavice, krasno okrašeni moški suknjiči, lepo nabrana krila, vse to daje posebnost tega kraja. Evo nekaj skic. Narisal bi jih lahko na stotine in vsaka bi bila druga.

Posamezni kmetje so zelo bogati. Po obleki sodeč ali pa po kmetiji, tega nihče ne bi prisodil. Posamezniki posedujejo 100.000 in 100.000,

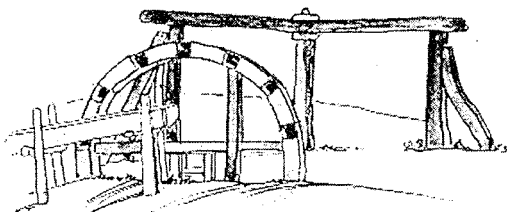

tudi milijone. Živijo pa jako skromno. Večina je zelo udarjena na denar. Za denar dobiš vse in skoraj vsakega. Če le more, te priškrne pri denarju ali pa pri vagi. Tudi kradejo radi. Evo, slučaj kmeta Stanoježa. Bogataš. Pase sam prašiče in če le more, na drugi njivi ali drugem travniku. Ima več hiš in trguje z živino, čebulo, limonami, ribami, volno, sploh z vsem, kar mu pride pod roko. Ima tudi luksuzen avto, ki so mu ga pa zaplenili četniki. Pred leti je bil v Rimu. Prodajal je živino. Oblečen je bil v najslabši seljački obleki. V Rimu je bil ravno veliki praznik. Vse glavne ulice so bile polne šetalačev. Tudi Stanoje se sprehaja. Ustavi ga fino oblečen gospod, bil je namreč naš konzul, in ga posvari, češ naj ne dela sramote našemu narodu s to raztrgano obleko. Stanoje mu potoži, da nima denarja, da bi si drugo obleko kupil, in da je siromak, ki si ne more pomagati. Konzul mu da 2000 Lir in mu reče: »Evo zemljače, kupi si odelo i ne napravi više sramote!« Stanoje vtakne denar v žep, izgine iz glavne ulice in se smeje, da je tako lepo nalagal našega konzula. Obleke si seveda ni kupil. Nekoč je potoval v Grčijo. Mnogo denarja je imel s seboj. Denar je imel v starem, raztrganem kovčku. Na kovček sploh ni pazil. Rekel je, da je trdno prepričan, da takega umazanega in raztrganega kovčka nihče ne bo ukradel. Imel je prav. V Stalaču vstopi v vlak. Kupe je bil poln, le en prostor je bil še prazen. Usede se. Vse ga gleda, ker je bil raztrgan. Začne se praskati po glavi, po prsih, po nogah in maskira, da ubija uši. Eden za drugim odidejo sopotniki. Ostalo je le še nekaj korajžnih. Stanoje sodi, da nima še dovolj mesta za spanje. Kaj sedaj? Opanke dol, nogavice dol. Leto je bilo, noge smrdijo! Vse beži iz vagona. On se pa zasmee, uleže na klop in zaspi. Spal je do grške meje. Ta dva dogodka je sam pripovedoval.

Jako je razvito vrtnarstvo, »vočarstvo«, kakor tu pravijo. Ob reki Rasini so krasni vrtovi. Zalivanje

se vrši potem tako zvanih »dolapov«, to so kolesa, ki zajemajo vodo iz jam. Kolo žene živina. Vrtovi so strokovnjaško obdelani. Goji se vse vrste zelenjave. Uspeva prav krasno in v izobilju. Paprika, paradajz, patlidžan,⁵⁵ zelena, kumare, peteršiljček, zelje, ohrod, repa, pesa, lubenice itd. V mirni dobi je bilo življenje jako poceni.

LETNA DOBA. Stanovanje prijetno in dovolj hladno. Okoli hiše zelena trata, v bližini Rasina. Vsak popoldan sem bil na kopanju, ravno tako Danilo in Milena. Žena je bila doma in se grela na soncu. Nekajkrat smo tudi šli v Moravo. Morava je bila bolj čista kakor Rasina. Kopanje je bilo jako prijetno. Morava, kakor Rasina, bogati na ribah. Ob Moravi je mnogo mlinov na čolnih. Vročina je bila taka, da nisi mogel stopiti na pesek. Kmetje iz okolice so bili po cele dneve na Moravi in pomakali konopljo. V okolico nismo mogli, ker je bila nevarnost prevelika.

Obiskali smo tudi Kraljevo. Pri Steinbücherjevih smo bili Rotar, Veronek in Hübl. Kraljevo je lepo mesto, ima trg v obliki kroga in krasen vojaški spomenik. Katoliško župno cerkev, veliko moderno delavnico, državno železnico ter avijonsko tovarno. Okolica Kraljeva je hribovita in krasna. Reka Ibar se steka v Moravo.

Nekajkrat sem bil v Beogradu, enkrat v Nišu, šel sem po stvari, ki jih je tovariš Santal prinesel iz Maribora. V Nišu sem bil v družbi z našimi železničarji. Muransa oba, Bezjak z ženo, Belšak Janko, Gaberc in Hanžuraj z ženama, Cilenšek z ženo, Jaroš z ženo itd. Spal sem pri Belšaku. Bil sem tudi pri sv. maši. Slovenci so peli. Popoldan sem se sestal v župnišču. Navzoči so bili skoraj vsi Slovenci železničarji. Zvečer smo bili v slovenski gostilni, in sicer dr. Stajnko in žena, Gaberc in žena, Hanžuraj in žena, Bezjak in žena, Belšak, Murans starejši in še nekateri drugi. Omenim naj še, da so bile pred spomenikom na najlepšem trgu Niša postavljena vešala. Nad vešali pa velika plošča z zemljevidom iztočne fronte. Drugo jutro mi je pomagal tovariš Belšak, da sem spravil stvari na kolodvor. Močno je deževalo. Tu sem tudi videl prve bolgarske vojake.

NAPAD NA KRUŠEVAC 22. IX. 1941.

Mnogo se je govorilo, da se bo napad izvršil od strani šumskih.⁵⁶ Imel sem dežurno službo v kurilnici. Dan je bil mrk. Okoli 4. ure popoldan so padli prvi streli, in to iz smeri Bagdada. V kurilnici smo poiskali sklonišče. Kaj se prav za prav dogaja, nihče ni zvedel. Streljanje je trajalo cel popoldan, večer in celo noč. Domov nisem mogel. Noč sem prebil v stanovanju ključavničarja in na mizi v računski pisarni. Radi moje družine sem bil v velikih skrbih. Razširila se je tudi vest, da so napadli elektro centralo, torej stanovanje moje družine. Postal sem nervozen. Poizvedoval sem, pa k sreči ni bilo na tem resnice. Drugi dan dopoldan pripelje v kurilnico nemški oklopni voz. Moral sem za tolmača in s tem vozom proti tovarni

»plavi kamen«,⁵⁷ kjer so se vršile borbe. Na postaji smo čakali nekaj ur. Potem pa hajd naprej v nesigurnost. Ko se počasi pomikamo proti elektro centrali, zagledam pred hišo Mileno, na oknu pa Danila in ženo. Ojunačil sem se in prosil komandanta, da me pusti k družini, češ, saj je drugi tu, neki Ferdo, ki zna nemški. Bil je dober, mi dal nemškega vojaka, zaustavil oklopni voz in smuk sem bil pri svojih dragih, ki so bili močno preplašeni in zaskrbljeni. To je bilo veselja in objemanja. Borba je trajala dalje. Oklopni voz je bil napaden in je takoj začel streljati. Vse se je treslo. Borba okoli Kruševca je trajala cel teden, skoraj 10 dni. Spali nismo nič, vse smo opravljali v hiši in v temi. Skrivali smo se po tleh v kopalnici, v stranišču in predsobi. Krogle so švigale preko hiše in okoli centrale. Dopoldan so nas tudi obiskali šumski. Hranili smo se od zaloge. Kuriti si nismo upali. Korajžen je bil Danilo. Gospa Popović je skrila moža v sodu. Bilo je poleg straha tudi malo smeha. Četrto noč je bil napaden monopol.⁵⁸ To je bilo streljanje – kakor v peklu. Nekaj oseb je bilo mrtvih, med njimi tudi mlado dekle. Nemci so porušili nekaj hiš, bivoljsko zadruho. Najhujše so šumski napadali Obiličevo. Prileteli so nemški bombniki in bombardirali vas Obiličevo. Vse to smo gledali na 1000 metrov. Strah, ki smo ga prestali, je nepopisen. Ob priliki bombardiranja je bil iz letala ustreljen naš begunec Frančeškin. Turk mu je napravil rakev in pogreb se je vršil med borbo. Iz hiše nihče ni mogel. Frančeškinov grob smo obiskali vsi Slovenci na dan vseh svetnikov. Položili smo lep venec in mnogo svečk je gorelo za dušo nesrečneža. Omenim naj še, da se je rodilo Frančeškino dete. Boter je bil sreski načelnik. Bil je pravoslavno krščen in dobil ime Peter. Po moževi tragični smrti je šla žena s tremi otroci nazaj v Slovenijo.⁵⁹

Cigansko naselje pri Kruševcu je najbolj trpelo. Slabo zidane hiše niso mogle zadržati krogel. Med cigani je bilo nad 140 mrtvih. Padlo je tudi mnogo Nemcev, med njimi tudi komandant. Župan Krsta Novaković je mnogo pripomogel, da ni bilo med civilnimi osebami več žrtev. Po desetih dneh se je zopet vse pomirilo, le strožje odredbe so izšle. Preki sud, za vsakega mrtvega Nemca 100 Srbov, za vsakega ranjenega 50 Srbov itd. Policijska ura od 6. zjutraj do 5. popoldan. Šole so zaprli. Po ulicah je bilo vse polno vojske.

Dospela je tudi kazenska divizija.⁶⁰

Nekaj tednov po tem je bil napaden teren okoli Kraljeva. Mnogo naših Slovencev je delalo v delavnici državnih železnic, letalski delavnici in kurilnici. Ta napad je imel grozne posledice. Za padle Nemce in za ranjene Nemce je bilo postreljenih 2400 civilistov.⁶¹ Odpeljali so jih po 100 in 100 na morišče. Od Slovencev so bili ustreljeni: poslovodja Hübl Emil, uradniški pripravnik Kovačič Karol, poslovodja Fatur Stanko, skladiščnik Zorko Alojz, predelavec Gabrijelčič Janez, uradniški pripravnik Kramberger Mirko, mizarji: Vilfan Franjo, Rustja Josip, Čížek Karol, Če-

boklji Albin, Kozina Valentin, Novak Jože, ključavničarji: Godec Jože, Kunsto Franjo, Stalekar Karol, Koželj Jože, varilec Andrič Savo, pleskarja: Perhavec Florijan, Lorbek Ivan, učenec obrtne šole Bagatelj Janez, akademik Grinšek Borut, organist Čuk in ing. Pristovšek iz Celja. Samo železničarjev je bilo nad 700 postreljenih. Strašna žalost je zavladala po Kraljevem. Ni bilo hiše, ki ni bila v črnini. Celo nemški kurat se je zgražal nad tem početjem. Grinšek Edo, Steinbücher Rudolf in Hren Zmago so se po naključju rešili. Čudna je bila tudi rešitev Rutarja. Siromak je moral prisostvovati, ko so jih 640 ustrelili. Vse žrtve so pokopane ob delavnici državnih železnic. Vdovam smo priskočili na pomoč z denarjem in prehrano. Razdelil sem okoli 14.000 dinarjev, ki sem jih prejel iz Ljubljane od našega bivšega Udruženja železničarjev. Taki in slični napadi so se po vrsti izvršili na Užice, Čačak, Kragujevac, Šabac itd. Na 10.000 in 10.000 žrtev med civilnim prebivalstvom je šlo. V Kragujevcu so bili postreljeni vsi dijaki višjih razredov gimnazije, s profesorji vred. O vsem tem bo pisala zgodovina. Na nas vse so ti dogodki grozno vplivali. Bledi in zaskrbljeni smo se shajali in tolažili one, ki so ostali – obžalovali one, ki so padli.

Dopisovanje z domom se je začelo po dveh mesecih bivanja v Srbiji. Tudi drugi so se začeli oglašati in za nas je bil vedno največji praznik, če smo dobili pošto. Dopisovali smo se preko pošte ali pa preko Rdečega križa. To udruženje nam je napravilo velikanske usluge. Dolgo nismo prejemale pošte iz Hrvatske. Hrvati niso dopuščali nobene veze z nami. Tu in tam se je posrečilo vtihotapiti kako pismo preko Zemuna. V pismeni vezi sem bil z domom, taščo, Ervinom, ing. Jagodičem, Kolškom, Schwabovimi, dr. Korenčanom, Živkom Albinom, Ralco, Novakom – ta mi je tudi pisal iz Braunschweiga. Iz Ljubljane so mi pisali: Antrata Drago, ing. Vidic, ing. Završnik, Reiner, Lovre in Jesih. Iz Žužemberka Tomažinka, Artič Franjo iz Zaječara, Knaus, Belšak, Berjak iz Niša, Lukačič iz Rume, Gorinšek, Steinbücher itd. iz Kraljeva, Hočevlar Ciril iz Dudovice pri Lazarevcu, Kukec iz Šiligovca, Zorn iz Velikog Gradišta, Druškovič Franjo iz Beograda, Simončič Jože iz Kneževca, Lutmanovi iz Topčidera, Sprager iz Jagodine in še mnogi drugi.

MIKLAVŽEVANJE. Bil sem v Beogradu, službeno radi moje nastavitve. Nočil sem pri Druškoviču. Popoldan sva bila v mestu in tu sem videl izložbe in se spomnil, da je sv. Miklavž. Z Druškovičem sva kupila nekaj vina in slaščice. Obdaril sem Druškovičevo Vido. Posedli smo, popili vino in v dobrem razpoloženju, v mislih na dom smo sprovedli Miklavžev večer. Drugi dan sem obiskal v bolnici na Dedinju Steinbücherja. V Bivolju so mali begunki Olgi Popović napravili Miklavžev večer. Danilo se je preoblekel v pastalna in obdaril Olgico. Mileni, Danilu in ženi sem prinesel Miklavževo darilo iz Beograda.

OBLASTNI ODBOR
NARODNE ODBRANE
V MARIBORU

Maribor, dne 11. maja 1933.

Štev. 1557.

Gospod

Jože Volkač,
uradnik

Zadeva: Škol Narodno strokovne
zveze.

Maribor

Za Vaše izredno priporočanje, da se je neveljski škol
Narodno strokovne zveze, ki imponantno obnesel in s
svojo stvarnostjo in veslostjo dal naši narodni ideji
v Mariboru močne, nove smernice, se Vam v imenu Narodne
Odbrane iskreno zahvaljujem.

Z naravnim pozdravom

Predsednik:

gen. Mašker

Špoštovani urednik Primož Vresnik!

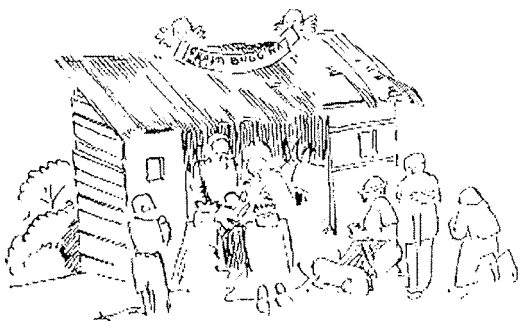
Pošiljam Vam kot domenjeno fotokopijo dokumenta mojega pokojnega očeta z zahvalo generala Maistra.

Ker je pečat poškodovan in tudi sicer je dokument v slabem stanju, je pač vidno, da je listina zelo slaba. Na pečatu je ime: OBLAŠTNI ODBOR NARODNE ODBRANE V MARIBORU.

Maribor, 26. julija 2000

Pozdrav
Danilo Vokač

BOŽIČ V BIVOLJU. Že nekaj tednov pred Božičem je Danilo izdeloval jaslice. Jaz sam sem mu narisal in naslikal vse figure za jaslice. Danilo jih je lepil na tenke deščice in jih z malo žagico izrezljal. Hlevček je napravil prav ličen iz skorje in vse lepo pokril s slamo. Vse figure in hlev je pritrdil na tenko desko, ki je bila ograjena s plotom. Žene so pripravile za sveti večer nekaj belega peciva in skuhale čaj. V naši kuhinji smo mize pognili. Kupili smo nekaj vina. Povabili smo gospoda župana Mladenovića. Ob 5. popoldan smo se zbrali vsi slovenski izgnanci. Na zid je Danilo pritrdil jaslice. Imel sem lep in pomemben nagovor na vse navzoče. Zahvalil sem se gospodu županu za očetovsko skrb. Spomnil sem se vseh naših doma in v izgnanstvu, spomnil se našega naroda in vseh v izgnanstvu umrlih. Opozoril sem na slogo in skupnost. Vsi so bili solzni. Na koncu smo zapeli večno lepo »Sveta noč, blažena noč«. Zapeli smo tudi lepe domače narodne in bili v duhu vsi pri svojih dragih. Drugi dan smo bili v Kruševcu pri sv. maši.

Tudi za želodec smo skrbeli. Z Danilom sva zaklala purmana, Danilo se je pokazal junaka. Žena je napekla potice. Povabili smo domače. Popoldan pa dr. Boštjančiča in ravnatelja Rodeta ter družino mojega dobrega prijatelja Stanka Mitića. Obed in večerja sta bila v izobilju. Manjkal nam je domači krov. Božičnico so tudi obhajali Slovenci v Kruševcu. Napravili so lepe jaslice. Prireditev je bila prisrčna. Navzoči so bili razni predstavniki Kruševca. Deklamacije, pesmi in lep nagovor prof. Špendala je zaključil slavlje. Omenim še, da je bil marsikdo obdarovan.

Novo leto smo počakali doma, z domačimi običaji in igrami. Bili smo tudi pri sv. maši. Popoldan pa z bivoljskimi Slovenci v gostilni. V upanju v boljšo bodočnost in mirnejšo dobo smo vkorakali v novo leto 1942.

Tudi pravoslavni Božič smo prav lepo obhajali. V to dobo spadajo slave.⁶² Povabljeni smo bili pri Tiletu, Mitićevih, Čirićevih, Kravšci itd. Prisostvovali smo na

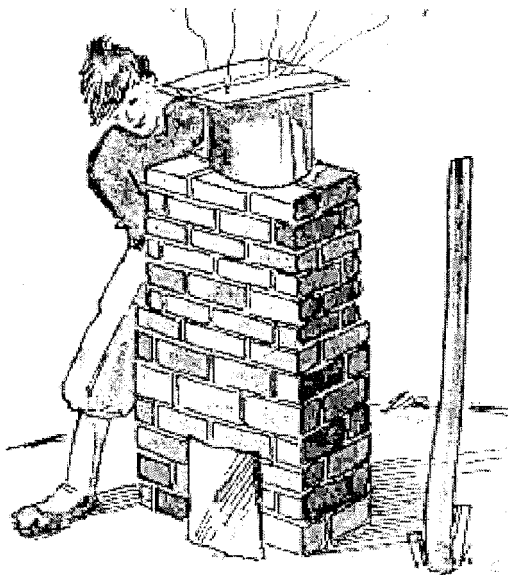

slavah pri Tiletu, Mitiću in Čiriću. Slava je največji domači praznik vsake srbske hiše. Na ta dan delo popolnoma počiva. Mnogo se pripravi in napeče. Hiša se očisti, doma se praznično oblečejo. V sredi sobe se pogrne miza. Na mizo se postavi sveča, ki je lepo okrašena, razna jedila in pecivo. Pred svečo sedi starešina hiše. Lepo obrit, v beli srajci in čisti praznični narodni obleki. Ta dan se sprejema goste, ki voščijo »Srečna ti slava«. Vsak gost se pogosti. V kotu, nad mizo in domačinom, visi slika patrona. Pred sliko visi luč. Starešina ima pred seboj »kandili«, to je posoda z žerjavico in kadilom. S to posodo pokadi domačin goste. Slava je za Srbe to, kar je pri nas imendan. Vsaka hiša ima svojega patrona in ta ostane iz roda v rod. Za Srba je to največji praznik. Na ta dan tudi največji revež potroši zadnje pare – samo, da se slavi. Goste, ki odhajajo, se obdari s slaščicami. Na slavah se vidi umetnost kuhanja domačice. V izdelovanju peciva so prave umetnice. Mnogo se poje prašičjega mesa, ako pade slava na postni čas, pa rib. Pije se mnogo kuhane rakije (slivovke) in črne kave. Z Mitićeve slave sem šel precej »okrogel«. Lepa in spoštljiva je bila slava pri Čirićevih. Bila je sicer postna, ali na mizi je bilo vsega dosti. Izvrstno so bile pripravljene ribe. Raznega peciva je bilo v izobilju. Na tej slavi smo bili tudi ginjeni, ker je bilo lepo videti starega Čirića, ki je ginjen sedel na častnem mestu.

BOŽIČ PRAVOSLAVNI PRI GOSPODARJU J. POPOVIĆU. Rano zjutraj nas je pozvala gospodinja. Soba je bila lepo pospravljena. Miza belo pogrnjena. Na mizi pečen mlad prašiček in polno dobrega peciva. Z domačima smo sedeli za mizo. Najprej čestitanje. Vsak je dobil skodelico pečene rakije. To je čaj, kuhan samo z lahko slivovko, v kateri je pražen sladkor. Potem smo se mastili s pečenim prašičem, pecivom, sarmo, vinom. Ta dan se mnogo jede in pije. Zabavali smo se s pripovedovanjem in igranjem kart. Radio nam je s sviranjem kratil čas. Godilo se nam je res prav dobro. Drugi dan Božiča smo bili povabljeni k Mitićevim. Tudi tu smo bili prav dobro pogoščeni. V prirejanju takih praznikov so Srbi pravi mojstri.

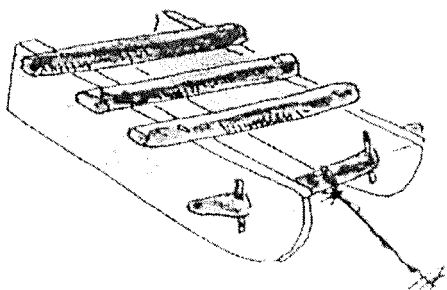
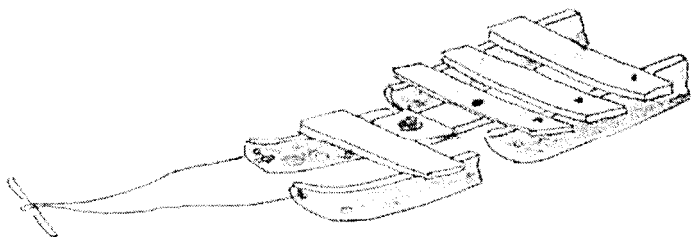
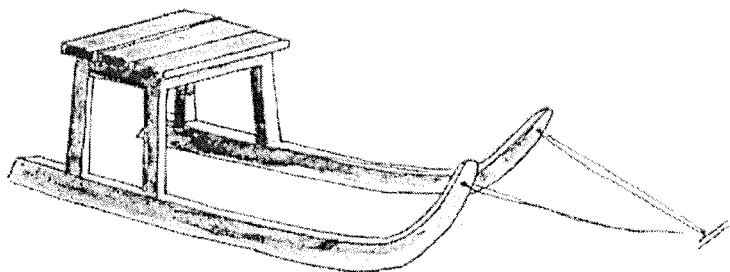
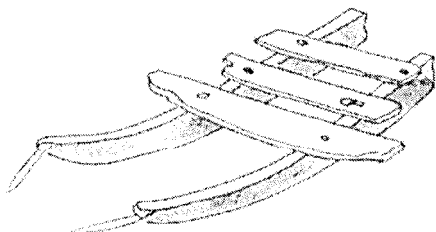
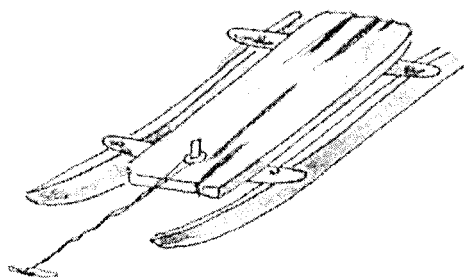
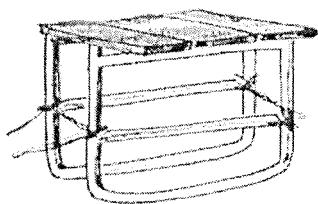
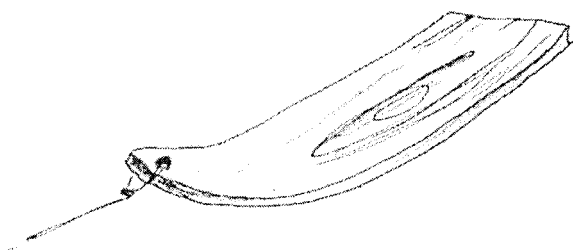
ZIMA. Po izjavah domačinov so zime v tem kraju prav mile in kratke. Ali to leto je bilo ravno obratno. Tako hude zime še jaz ne pomnim. Mnogo je snežilo. In to kaj čudno. En dan sončno, drugi dan je zapihal veter, nebo se je potemnilo in začel je padati gost sneg. Napadlo ga je 1,5 metra. Značilna je burja, tako zvana košava. Brije, da ti gre skozi kosti – sneg nese v celih oblakih in ga nanese na nekaterih krajih do 5 metrov visoko. Reka Rasina je popolnoma zamrznila. Najnižja temperatura je bila -35° . A najhujše v teh krajih je, da so hiše jako slabo zidane. Če zabrije košava, piha skozi vse špranje in ogreješ se le pri peči. Za zimo smo bili dobro preskrbljeni z gorivom. Kupil sem za 2600 din drv. Tri debele brezove hlode nam je dala občina. Od teh hlodov sem napravil z Danilom skoraj

tri metre drv. Štedilnik smo morali ložiti od 6. ure zjutraj do 10. ure zvečer. Mnogo so nam pomagale koščice od sliv, ki jih je Danilo pridno nosil iz električne centrale. Čistil je namreč vagone, v katerih so prevažali te koščice iz Obiličevega. Na ta način smo imeli bolj toplo in prihranili smo najmanj 4 m³ drv. Po zimskih večerih smo mnogo čitali slovenske knjige, ki smo jih nosili iz Knjižnice v Kruševcu. Igrali smo tudi »Človek ne jezi se« ali pa »Šusterja« na karte. Za zimo smo naribali 100 kg kislega zelja. Krušno moko smo proti ceni 7 din za kg dobili od »Socijalnega urada za iz-

beglice«. ⁶³ Mleka smo imeli dnevno po 2 litri, stalo je 5 odnosno 6 din. Govejega in svinjskega mesa je bilo dovolj. Svinjsko je stalo 30, 40, 50, 60, 80 in 90 din. Goveje pa 20, 30, 40, 45 in 50 din. Pozimi so tudi Nemci klali v klavnici pri elektro centrali. Tu smo dobivali lepe kosti in skuhalo dobro juho. Pomanjkanja nismo trpeli. Masti smo precej nabavili, in to po 100, 120 in 200 din za kilo. Od Mitića smo dobili česen, čebulo, beli fižol in po srbskem načinu vložen paradajz z drobno, oestro papriko. Tudi nekaj dobrega vinskega kisa sem dobil od Mitića. Kruh smo pekli čisti pšenični. Tu in tam tudi »projo«, to je kruh iz čiste koruze. Za novo leto smo tudi zaklali drugega purmana in petelina. Radost dece pozimi je tukaj ista kakor pri nas. Razlika je le ta, da je tukaj deca zelo slabo oblečena, in čudil sem se, da na pol gola izdrži tako strogi mraz. Rada se sank in drsa. Sank po našem pojmu seveda tukaj ni. Vidiš razne oblike. Tudi drsalk ne poznajo kakor naša deca. Napravljajo jih kar iz lesa. V naslednjem nekaj skic bivoljske dece pozimi.

Zima je bila huda. Kmetje so doma. Moški počivajo, dočim ženski svet pridno dela ročna dela, pletejo, vrtkajo, tkejo itd. Mnogo se kolje prašičev in druge živine. O kakšnih higijenskih predpisih tukaj ni govora. Govedo se ubije kar na cesti ali dvorišču. Na tleh se odstrani koža in meso se kar razobeša po drevju. Kupcem se meso reže kar od celega kosa. Seveda vse prav po mesarsko. Klobas krvavih ali jetrnih tu ne poznajo. Zato pa napravijo dosti kavurme – ki je jako dobra. Tudi se prešič ne raztelesi po našem. Pri Srbih je glavna stvar mast. Koline za to zimo smo dobili od Mitića, in sicer eno pleče, kavurme in ocvirkov. Koline so nam dali tudi Čiričevi. Precej svinjskega mesa smo kupovali pri »Crevarjih«. Zimo smo srečno pretolkli. Razen malega prehlada žene smo bili vsi zdravi. Prehrane

smo imeli dovolj. Ko je bila zima najhujša, so nemški oddelki odšli in stražo so prevzeli Bolgari.⁶⁴ Z njimi smo se čisto dobro razumeli.

Najhujše je bilo radi šole. Bivoljska ljudska šola je mnogo trpela. Šolski inventar je bil popolnoma uničen. Saj ni čuda. Nemci, Bolgari, četniki, Nedićevci, begunci – vse to je bilo po parkrat v šoli. Klopi so se razbile in z njimi se je kurilo. Iz vrat so se snemale medene kljuge. Šipe na oknih so se razbijale. Pouk se je vršil le nekaj dni. Učiteljstvo ni tako kakor naše. Deca razposajena, ne pozdravlja in divja – pa saj ni čuda, ko pa je preživljala tako strašne stvari. Po šolskih sobah ni nobenih obešalnikov. Klopi so razrezane, umazane. Okoli šole ni vrta. Učiteljstvo je bilo radi naše nesrečne politike nestalno in tako se nihče ni brigal za to, za kar je bil plačan.

Srednje šole v Kruševcu so bile zauzete od Nemcev odnosno Bolgarov. Le stara gimnazija je bila nekaj dni prosta. Pouka je bilo le dva dni. Potem so dijaki in dijakinje dobili napisana vprašanja iz običajnih predmetov in deca se je morala doma sama učiti. Knjig ni bilo za dobiti. Danilo in Milena sta bila pridna pri učenju. Danilo je napravil izpite iz vseh predmetov, dočim je imela Milena smolo iz prirodopisa in dobila ponavljalni izpit za 17. aprila.

19. III. 1942.

Sv. Jožef. Na predvečer smo bili doma. Žena je napekla potice in mesa. Imeli smo se prav dobro. Popoldan smo bili prof. Špendal, dr. Boštjančič, trgovec Koncilija in jaz v gostilni »Pri zlatem plugu« in popili nekaj dobrega župskega vinca.⁶⁵ Drugi dan smo bili pri sv. maši. Čez dan pa doma. Voščil sem prejel prav mnogo. V duhu smo bili doma, pri sv. Jožefu in pri mojem dragem očetu. Na njegovo zdravje smo izvrnili čašo.

Začetkom marca sem dobil pismo od Mire Nedeljkovićeve iz Niša.⁶⁶ Bili smo iznenadeni. Dolgo nismo vedeli, kaj je z njo in kje da je. Ona je slučajno zvedela o nas, in to v vlaku za Beograd od Osetove gospodične. Pisal sem takoj in jo povabil k nam. Res je prišla 7. III. in ostala pri nas cel teden. Pripovedovala nam je mnogo iz Sarajeva – kako je spravila stvari v Niš. Kako je mož prišel v nemško ujetništvo. Govorili smo tudi o vsem, kar smo doživeli. Urice njenega bivanja pri nas so bile zelo prijetne in vsi smo jo še bolj vzljubili. Sirota je ostala brez starišev in brez sredstev. Mož njen je Rade Nedeljković, aktivni artilerijski kapetan I. klase, doma iz Niša.

2. IV. 1942.

Odpotoval sem v Niš po Miro. Bil sem ljubeznivo sprejet. Godilo se mi je prav dobro. Mira mi je pripravila kraljevsko večerjo. Zvečer sem obiskal

Radejeve. Ogledal sem si tudi stanovanje, v katerem bi stanovali, ako bi pristal na premestitev za Niš. Prvi večer smo dolgo čuli in se razgovarjali z Miro, njeno taščo in gospo Marinković. Na veliki petek sem obiskal dr. Stajnka. Sestal sem se z vsemi Slovenci, ki živijo kot izbeglice v Nišu, in to zvečer pred katoliško cerkvijo. Bil sem tudi v prenovljeni pravoslavni cerkvi. Krasna je ta cerkev. Freske v cerkvi so naravnost divne. Toliko naroda še nikoli ni bilo v cerkvi in okoli nje kakor ta dan. Pač, znak časa. Tudi katoliška cerkev je bila polna. Pred enim in drugim božjim grobom je bila postavljena od strani Nedićeve vojske častna straža. Po večernicah smo se sestali Slovenci v gostilni »Panorama«, popili čašo vina in si voščili vesele, srečne praznike, z vročo željo, da bi bilo vstajenje tako, kakor si ga vsi želimo, to je mašo. Zvečer sem bil pri Mirinem gospodarju, majorju, ki se je ravno vrnil iz Nürnberga. Dolgo sva govorila. Potem smo še čuli pri Miri in pili črno kavo. Zvečer je Mirina tašča odločila radi bolezni njene matere, da Mira ne more z menoj. Na veliko soboto sem se sam vrnil v Bivolje. Miri je bilo težko, ker ni mogla z menoj.

Doma je bilo veliko iznenadenje, ker sem prišel brez Mire. Žena je napekla potice, kifeljce, fino pecivo. Danilo je napravil pušnico in sušil šunko in rebrca. Jajc smo skuhali preko 30 komadov. Danilo jih je slikal in barval. Jovo je kupil velikonočno jagnje in malega belega kozlička. Popoldan je gospod kaplan Kremžar blagoslovil velikonočni kruh. Pri blagoslovu smo bili jaz, Danilo in Milena. Blagoslov je nosila Milena. Zvečer smo zaužili blagoslov. Na velikonočno nedeljo smo bili pri petji maši. Gospod kaplan Kremžar je imel krasno in pomembno pridigo. Na veliko nedeljo smo bili doma – sekali pirhe in bili v mislih pri naših dragih. Na velikonočni ponedeljek nas je povabil Mitić. Tam sva bila z ženo. Pogoščeni smo bili s pitano raco, pecivom, sladkim in dobrim vinom. Vina sem precej popil, tako da sem bil prav dobre volje. Tako smo praznike prav srečno preživeli, v trdni veri, da bomo prihodnje doma, v svobodni domovini.

Po veliki noči so se cene življenjskim potrebščinam prav znatno dvignile.

10. IV. 1942.

Pri nas so bile vdove iz Kraljeva, g. Vilfan, Krambergerjeva in Lorbekova. G. Vilfanova je pri nas prenočevala. Pravile so nam o veliki tragediji v Kraljevu. So pa trdno prepričane, da so njih možje še živi nekje v Nemčiji.

11. IV. 1942.

Začel mi je zopet nagajati nos. Bil sem pri zdravniku. Dal mi je »Adrianol«. Eno noč sem se prepotil in bilo je zopet dobro.

12. IV. 1942.

Kruševac in Bivolje so blokirale srbske policijske oblasti. Od začetka nismo vedeli, kaj naj to pomeni. Potem smo pa izvedeli, da rekvirirajo koruzo pri bogatejših kmetih. Marsikomu je bilo to prav. Saj ti bogataši že niso vedeli, po kakšni ceni bi prodajali koruzo. Ceno so vzdignili kar na 30 din za 1 kg. Pa ne samo to. Niti prodati je niso hoteli in če bi krepal, nisi dobil koruze. Oblast jim je pa odvzela od 4000 kg do 8000 kg posamezniku, in to po ceni 1 kg za 2,50 din. Ta odvzeta koruza se je potem prodajala siromašnim slojem po 4 din za 1 kg. Kazen je bila zdrava, saj si potem dobil koruze, dočim poprej niti zrna.

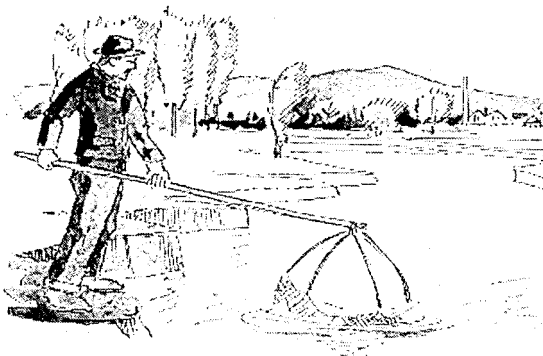
Dan je bil jako hladen in tudi deževalo je po malem.

13. IV. 1942.

Hladen in deževen dan. Od bogataša Stanoja sem zvedel sledečo njegovo dogodbo. Trgoval je z Grčko. Nekoč je imel mnogo turških zlatnikov, ki bi jih rad spravil čez grško mejo v Jugoslavijo. Kupil je konjsko opremo in dve košari rib, in to velike ribe. Mrtvim ribam je skozi gobec vrnil v papir zavite zlatnike. To je opravil le pri ribah v eni košari. Konjsko opremo in ribe je dal prinesiti na carinsko upravo. Opremo so mu vzeli – pregledali prvo košaro rib in videli, da ni nič sumljivega – drugo košaro so pustili nepregledano. Na ta način je spravil vse zlatnike preko meje. Riskiral je sicer konjsko opremo – rešil pa zlatnike.

14. IV.–3. V. 1942.

Vsaki dan dež. Rasina je poplavlila velike predele njiv in travnikov. Okoli Kruševca, Bivolja, Dedinj so nastala cela jezera. Tukajšnji ljudje ne pomnijo take slabe pomladi in toliko dežja. Poleg zabrane, da se ne sme 500 m levo in 500 m desno od glavne ceste ter železnice saditi koruze, paprike, konoplje, visokega fižola še to, slabo leto. Z grozo gledamo v bodočo jesen. Večina njiv ni zoranih. To, kar so nekateri sadili, začne vsled stalnega deževja gniti. Po ulicah in cestah je blato, da ti sega do gležnja.

Ob narasli Rasini in Moravi je vse polno ribičev. Tudi jaz sem hodil ribarit, ali brez uspeha, ker ne poznam mesta in tudi nimam strpljenja. Domačini ribarijo in polovijo vse, tudi najmanjšo ribico. Priletele so iz juga prvo štokrlje in lastavice. Po grmovju ob vodah je vse polno slavčkov.

Danilo in Milena hodita zopet v šolo. Danilo vsaki dan dopoldan, Milena vsaki drugi dan popoldan. Danilo se zelo pridno uči. Njegov karakter se spreminja in postaja bolj resen, bolj možat. Tudi Milena je marljiva. Škoda je le, da manjka nekaterih učnih knjig.

Nabavil sem masti, koruzo, kavo, jajca, slanino, krompir in fižol. Cene živil stalno rastejo. Mast 300 din, krompir 12–15 din, fižol 18 do 24 din, goveje meso 70 din, koruza 20–30 din, slanina 300 din. Težko se dobi živila. Nastala je borba za življenje. Hvala Bogu, da imamo še nekaj denarja. Kosara nam je podražila mleko od 6 na 8 din. Jovo nam pridno nosi kosti, da kuhamo juho. To nam mnogo pomaga. Kobilica je premeščen v Kraljevo. Šel je nerad. V službi se pričakuje premeščanje, reduciranje in racioniranje, in to radi reorganizacije ministarstva saobračaja. Sploh so jako čudne razmere po posameznih uradih. Marsikaj mi je komaj sedaj razumljivo. Popreje niti verjeti ne bi mogel, da so take stvari bile mogoče. In ni čudno, da smo tako propadli. Krivi pač nismo bili toliko Slovenci. Mi smo službo drugače pojmovali. Ako bi posamezni šefi, šefiči bili pri nas taki, bi vse odpustili.

Žalosten pojav so črnoborzijanci. Ljudje brez srca, brez kulture, odurni, kruti in nevredni, da jih nosi zemlja. Trgujejo z vsem. V petih minutah je Gvozden na primer zaradil pri jabolkah, ki jih sploh ni videl, 160.000 din čistega. Razcvela je trgovina z bakrom, plavim kamnom,⁶⁷ cigaretami, cigaretnim papirjem, lukacem,⁶⁸ volno, mastjo, slanino itd. »Crna borza«, to je cela organizacija propalic, imajo svoje agente, propale, lepe vlačuge. Trguje vse, tudi tisti, ki ne bi smeli – to so višji sloji na posameznih »merodavnih« uradih. Da se narodu »izbrišejo oči«, se izdajajo kuponi, živilske knjižice. Glavno, da si plačal kupon, ali na knjižice ne moreš ničesar kupiti. Radi te umazane trgovine smo trpeli pomanjkanja in cene so se dvignile v nedosegljivost. Ti brezvestni špekulanti sedijo po cele dneve po gostilnah in se mastijo. Ubogi narod pa trpi. K sreči so vlasti precej teh propalic pozaprle.

Mirinemu možu Radetu Nedeljkoviću smo poslali v robstvo v Nürnbergu paket. Javil se je dr. Vesenjaka iz Ljubljane.

5. V. 1942.

Dopoldan sem bil službeno v »Obiličevem«. Nekdaj velika vojna tovarna, sedaj žalostna razvalina. Videl sem metropolita Žiškega. Izvršile so se aretacije kruševskih bogatašev, verižnikov in plačkašev naroda. Robo, ki so jo pri njih našli, so nemške oblasti zaplenile, kar se je vsestransko odobraval. Ti ljudje so skrivali velike zaloge raznega blaga in čakali na »ugodnejše« cene. Kakor se je govorilo, jih bodo Nemci poslali na prisilno delo. Namesto da bi robo porazprodali med ljudi, ki trpijo pomanjkanja v vsem, so blago poskrili. Nemške vlasti so zaplenile pri Rajkoviću 1000

parov novih čevljev, pri »Parizu« 500 kg kave, v tvornici Merima 20.000 kg masti, pri Petroviću 300 parov čevljev, pri »Peskižu« 10.000 kg modre galice, pri Miletu 3000 parov nogavic, pri harmonikašu v Bivolju 300 kg hrenovk, 500 kg masti in 500 kg prekajenega mesa. Skupna vrednost približno znaša 12.060.000 din.

DJURDJEV DAN. Po našem »jurjevanje«. Dan poprej se zbira mlado in staro iz vasi in mesta, in sicer ločeno dečki, deklice in odrasli. Kakor črede ovčic se razletijo po okolici in poiščejo kraje, kjer rastejo vrbe (vrbnjake). Tu si natrgajo vrbovih vejic in jih nosijo v šopkih domov. Po ulicah prodajajo venčke, spletene iz različnih cvetlic in travic. Venčke obešajo nad domača vrata, z vrbovimi vejicami pa okinčajo domačijo in plotove. Zvečer hodijo dečki in deklice v vodenico (mlin) po vodo. Ta voda mora biti od mlinskega kolesa. Mlinarju, ki zajema vodo, dajejo po 1 in 2 dinarja. V to vodo denejo preko noči razna zelišča. Na djurdjev dan v jutru, predno solnce vzide, se vsi domači umivajo v tej vodi, da bi ostali čez leto lepi. V jutru gredo v šumo na usanah in uživajo, pečejo jagnjeta, pijejo rakijo in igrajo kolo. Seveda je letos ta usanah izostal. Milena in Danilo sta šla na usanah s šolo. Dan je bil krasan. Noč hladna, v jutru slana.

7. V. 1942.

Prišel je Steinbücher iz Kraljeva. Prenočeval je s sinčkom pri nas. Nakupil je mast in krompir. Tudi gospa Faturjeva iz Kraljeva je bila v Kruševcu. Vreme se je popravilo. Postali so lepi, sončni dnevi. Danilo in Milena se pridno učita.

11. V. 1942.

Dobil od občine košček zemlje. Obdelal sem jo v vrt. Pomagala sta mi Sivec in Rakar. Posadili smo 15 kg krompirja, nekaj graha, peteršilja, fižola in rumenega korenja. Delo je bilo mučno in trdo. Prav pošteno sem se utrudil. Spoznali smo, kaj smo zapustili in kaj nam je bil dom, domača slovenska zemlja.

12. V. 1942.

Pripravil sem se, da grem h Hočevarju v Arandjelovac, pa sem radi roditeljskega sestanka na gimnaziji potovanje odložil.

14. V. 1942.

Vnebohod. Krasen dan. Roditeljski sestanek na gimnaziji.

Kupil sem z mukami 1 kg govejega mesa po 70 din. Zvečer je prišel Zoran Hočevarjev, prinesel pismo, v katerem me Ciril prosi, da bi Zoran do izpita pri nas ostal. Dolgo v noč smo se razgovarjali o raznih doživljajih doma in v izgnanstvu. Žena v Kraljevem ustreljenega železničarja Žižeka je znorela in so jo pripeljali v umobolnico v Kruševac. Vreme krasno in prav toplo. Pridno smo obdelovali in polivali naša dva vrtova. Po vaseh in mestih so se vršila »Bogomolja«, to so procesije na ta način kakor pri nas »telovo«.

24. V. 1942.

Bogomolje v Bivolju. Po dolgih prošnjah so v zadnjem trenutku dopustile nemške in bolgarske oblasti, da se »Bogomolje« vrši. Z zastavo na čelu, popom, izbeglico iz Skopja, je krenila procesija izpred šolskega vrta. V prvih redih šolska mladina, okrašena z zelenjem okoli vratu, potem dečki z ikonami v rokah, pop, pevski zbor in narod. Litija (procesija) ide po vseh ulicah. Domačice obsipavajo mimoidoče z žitom, koruzo in sladkorjem. Na vsakem križišču se litija ustavlja. Crkveni zbor in mladina pojejo nabožne pesmi. Po blagoslovljenju in obhodu se litija zopet vrne na šolski vrt in tu se izvrši molitev za kralja, kraljev dom in rodovitnost zemlje. »Bog ohrani nam Kralja Petra II. in kraljico Marijo!« Tako se je glasila molitev. Bolgarska vojska je prostor zastražila. Crkvenem obredu bolgarska vojska ni izkazala časti, kar je na domačine slabo vplivalo. Na koncu se je vršilo sečenje kolača in izvolitev domačina za prihodnjo litijo. Binkošne praznike smo prav lepo praznovali. Z gazdom Jovom smo kupili kozlička, ga zaklali in spekli. Vsak je imel polovico. Kozlička smo jedli dva dni. Jovo nas je tudi počastil z dobrim vinom. Na binkoštni ponedeljek nas je obiskala bivoljska kolonija Slovencev. Zvečer smo bili povabljeni k Mitićevim. Prav dobro so nas pogostili. Dobili smo od Radeta Nedeljkovića iz Nürnberga obvestilo, da je paket, ki smo mu ga poslali 19. IV., v redu prejel.

27. V. 1942.

Kupili za 600 din prašička. Napravil sem hlev. Mitić mi je podaril nekaj desk, gazda Jovo pa ostalo, kar sem še rabil. Vreme strašno soparno in vroče. Zvečer smo pisali domov, Radetu Nedeljkoviću, Živku, Hočevarjem, Schwabovim in Miri.

1. in 2. VI. 1942.

Nevihta, toča in močan dež. Borba za »plavi« kamen, t.j. modro galico. V Dedinjah obstaja fabrika modre galice. Kmetje iz cele Srbije so prihajali in nosili bakreno posodo, za kar so dobili modro galico. Slika te »procesije«

je bila impozantna. Gledal sem jo v jutru, ko sem »riljal« – kopal nov kos zemlje za peso in ohrod.

3. do 8. VI. 1942.

Zopet topli in lepi dnevi. Tu pa tam malo dežja. Počenja skrb za živež. Narod tarna. Vse se vozi po vaseh in išče živila. Cene so poskočile. Koruza od 30 do 60 din za 1 kg. Krompir, stari in mladi, po 20 din. Ovčji sir 80 din za kg. Maslo 360 din. Goveje meso 70 din. Svinjsko po 120 din, ovčje po 100 din. Kruha primanjkuje. Oblasti so začele z rekvizicijo. Kmet skriva svoje pridelke in jih noče prodajati. Na trgu so cene maksimirali.

Radi tega je trg prazen. Seljak je neusmiljen, brez srca. Posebno so se nekateri v tem oziru izkazali. Če pred njem pogineš, on ti ne proda ničesar – dočim nemški vojski da vse in celo brez denarja. Kmet je za denar lakomen. Za 50 para bi napravil tudi zločin. Tako pokvarjenega kmeta v tem oziru še nisem videl. Tehnica mu je sveta. Ne daj Bog, da bi vagala v prid kupca. Dogodili so se tudi slučajji, da me je sram napisati. Razpoloženje Slovencev se je močno popravilo. Sva-ki željno pričakuje konca in vrnitev v domovino. Vera v našo boljšo bodočnost je postala močnejša – saj so začeli razni znaki, ki kažejo, da bo našega trpljenja kot izgnancev le enkrat konec.

Radi velike vročine se ljudje skrivajo po domovih. Na voglih ulic so se pojavili tako zvani »Bozandjege«,

ki prodajajo »Bozo«, limonado in malinovec. Domačini te pijače prav radi kupujejo in pijejo. Jako vroči dnevi, temperatura se je dvignila do +50°. Vreme jako spremenljivo. Veter, dež in toča.

12. VI. 1942.

V Kraljevem je v letalski delavnici ubilo sina Vlada od Kobilice. Hrenu Zmagoslavu pa je odrezalo desno nogo. Zvedeli smo tudi, da je do sedaj od vseh Slovencev, ki so bili izgnani v Srbijo, umrlo, se ponesrečilo ali bilo ustreljenih nekaj čez 300.

17. VI. 1942.

Obletnica, odkar smo bili s četrtnim transportom izgnani z rodne grude. Marsikaj se je med tem spremenilo in marsikaj zgodilo. Ob obletnici je vera v boljšo bodočnost in upanje na skorajšnji konec vojske močno porasla.

21. VI. 1942.

Ciril Hočevnar prišel iz Niša. Obletnica, odkar smo dospeli v Bivolje. Vzbujali smo spomine na naš dragi dom, v mislih smo bili pri naših doma. Spomnili smo se vseh onih, ki z nami trpijo, in posebno onih, ki so v teku leta izgnanstva preminuli. Sklenili pa smo tudi, da poplačamo vse z istim denarjem. Bodočnost bo naša in bodočnost mora biti taka, da se krivice in nečloveška ravnanja nikoli več ne smejo ponoviti. Mnogo smo tudi govorili s Cirilom o bodočih načrtih v Studencih. Mlačneže, mehkužneže in izdajice našega naroda se v bodočih vrstah ne bo smelo trpeti – kompromisa se nobenega ne bo smelo priznati in trpeti. Nova in mlada sila mora zmagati in nam zagotoviti mirno in srečno slovansko bodočnost. V to se zakolnemo in prisegamo. Raje smrt kakor pa sužnost in hlapčevanje.

22. VI. 1942.

Zopet transport nesrečnih Srbov iz Bosne, ki jih preganjajo katoliški Hrvati in bosanski muslimani.⁶⁹ Obupna slika na te ljudi. Sestradani, bledi, preplašeni in izmučeni obrazi. Deca, žene, nekaj starčkov in tu pa tam mlajši moški. Vse drugo je od Hrvatov poklano in pobito ali pa je iz obupa šlo v šume. Hrvatska krvoločnost in bratomorstvo sta dosegla

vrhunec. Iz Beograda poročajo očividci: »Dnevno priplavajo po Savi in Donavi žrtve. Pogled na te nesrečneže je grozen. Trupla, polna ran, roke, noge, glave posekane. Nosovi, prsa, odrezani. Po več nesrečnežev, vezanih z žico in z napisom 'Tovor za Beograd' ali 'Srpsko kolo'. Zaboji s samimi glavami, in to po večini otroškimi. Cela svadba: ženin, nevesta, stariši, priče, z žico vezani, grozno z nožmi obdelani, na bosih nogah železni podkovi, z žebliji pribiti, Beograjčani te nesrečne žrtve lovijo in jih pokopavajo.«⁷⁰ Isto mi poroča Zorn iz Nove Gradiške ob Donavi na rumunski meji. Pismo shranjujem. Mržnja in želja po maščevanju rasteta in gorje Hrvatom. Kje je tu rimsko katoliški nadškof Stepinac, kje so rimsko katoliški duhovniki s svojo božjo zapovedjo »Ne ubijaj!« Do sedaj je okoli 400.000 Srbov od Hrvatov pobitih, in to na najbolj ostudni način.⁷¹ Takega pokola svetovna zgodovina ne pozna.

2. VII. 1942.

Danilo se pripravlja za malo maturo. Milena za izpit II. razreda. Oba se zelo pridno učita in sta nadvse marljiva. Danilo je zbolel, imel je 40° vročine. Iz nosa mu je tekla kri v curkih. Bili smo v velikih skrbah.

4. VII. 1942.

Danila sem moral voziti na malo maturo s fijakerjem. Maturo je napravil: same odlične, razven francoščine, veronauka in srbohrvaščine. Zbolel je tudi Hočevarjev Zoran. Imel je malarijo. Pri mali maturi je padel iz matematike.

5. VII. 1942.

Zbolela žena. Zateklo ji je lice in imela je veliko bolečine.

6. VII. 1942.

Milena zbolela. Na izpit je šla z vročino. Izpit je položila z dobrim uspehom. Katoliški profesor verouka ji je dal 3, kar me je pustilo popolnoma mirnega.

NEKAJ TIPIČNIH SLUČAJEV NA TRGU. Kmetica ima race. Zahteva za komad 150 din. Račke so še skoraj gole. Žene barantajo. Prideta dva nemška vojaka. 50 din ponujata za 2 rački. Žena se smehlja in skoraj bi dala. Nemca nočeta race. Nato ostale žene: »Daj nama za 100 din.«

Seljanka odgovori: »Raje Nemcema race za 50 din kakor vam za 150 din.« Tako daleč so nekateri kmetje pokvarjeni.

PRED MESENICO VISI ZAKLANO TELE. Mi čakamo, da pridemo na red. Pred nami se tele deli in nosijo najlepši komadi za: doktorja, trgovca, fabrikanta itd. Narod se razburja. Vse ne pomaga nič. Gledali smo, kako se meso razdeli za »gotove« ljudi, a mi odšli smo praznih rok.

BORBA ZA KRÚH. Cene pšenice so se dvignile na 80 din za 1 kg. Koruze isto na 80 din. Narod se vozi v razne kraje z vlakom, vozom, hodi po več kilometrov peš. Nemške vlasti odvzamejo vse, kar najdejo v vlaku. Narod preklinja, joka, tarna, se pritožuje, ali nič ne pomaga. Ta beda je zadela samo delavce in uradniški stalež.

Vreme je stalno jako vroče. Termometer je kazal 50° in 48° v senci. Rasina ima polno kopalcev. Jaz sem hodil z deco na Moravo. Prispeli so Bolgari, ki so zavzeli stražo nad Kruševcem. Tudi ruski emigranti so prispeli v novi, Nemcem slični uniformi.⁷² Tukajšnji narod jih prezira.

Na trgu se maksimirajo cene živil. Krompir 15.-, koruza 4.-, jabolka 12.-, kutine 15.-, jajca 2.-, fižol 20.-, paradajz 20.- din itd.

10. VII. 1942.

Iz Bosne prihajajo pravoslavni begunci. Strašna je slika. Bledi, preplašeni obrazi, revščina. Rešili so le golo življenje. Oblasti so jih porazdelile po posameznih srezih. Kruševski milijonarji so trdi, brez srca – glavno, da je njih trebuh poln. Na eni strani strašna beda – na drugi strani pojedine in bogastvo. Odbornica ženskega društva »Kneginja Olga« se je izrazila napram bosanskim beguncem: »Zakaj se niste sami ubili, ko ste videli, da so vam Hrvati vse odvzeli in pobili!«

Upanje, da bo kmalu konec našega trpljenja, je porastlo. Širijo se razni ugodni znaki.

Bivoljski župan je našim beguncem odklonil vsako pomoč, prebaciva jim, da so bolje oblečeni kakor Bivoljčani, da se kopljejo v Rasini itd. To boli, to reže v srce.

Korupcija vse povsod, tudi pri srbskem rdečem krstu, ki pošilja pakete vojnim ujetnikom.

6. VIII. 1942.

Delo na vrtu. Suša. Vsak dan zalivamo zelje, paradajz, papriko itd. 1200 litrov vode znosimo iz Rasine, in to vsa slovenska kolonija. Od Ervina smo dobili pismo, v katerem nam poroča, da nam nemške vlasti prodajajo hišo in posest.⁷³ Radi tega ni nobenega razburjenja, ker smo trdno prepričani, da bo končna zmaga naša in da bo ves zločin drago poplačan.

13. VIII. 1942.

Sejali smo repo. Zvečer je prišel dr. Sotler. Bil je dve noči in dva dni pri meni.

15. VIII. 1942.

Prišla sta iz Kraljeva tovariša Može in Franko. Dal sem jima kosilo. Povedala sta mi, da sta Kristl in Golčar odpadnika našega naroda, da se družita samo z Nemci in da se jima vsled tega zelo dobro godi. Nihče od Slovencev z njima ne občuje. Obeležena sta kot izdajnika, in to celo od strani tamošnjih Srbov. Kupil sem 66 kg krompirja za 1000 din. Vreme oblačno, malo je deževalo. Bil sem z deputacijo pri okružnem načelniku radi moke. Življenje postaja vedno hujše, borba za živež pa vedno težja. Ali kljub temu vera v zmago in boljše bodočnost raste iz dana v dan.

22. VIII. 1942.

Z Danilom sva šla v Niš k Miri. Iz Niša sva se vrnila 24. VIII. Vlak natrpan. V Nišu so se zbrali Slovenci. Pomenili smo se o marsičem. Ženi Jaroša in Bezjaka sta v službi pri Nemcih kot kuharici. Slovenci v Nišu se trdno drže. Težkoče imajo glede prehrane. Razgovarjal sem se s poručnikom, ki se je pred 6 dnevi vrnil iz Nürnberga. Pripovedoval je o življenju naših vojnih ujetnikov. Reveži mnogo trpijo. Dobro je le onemu, ki dobiva pakete. Acimovićevo pisanje o naših ujetnikih ni odgovarjalo popolni resnici. Ogledali smo si tudi Niško Banjo. Vsi zasebni in državni hoteli so zavzeti po Nemcih in Bolgarih, katerih je mnogo. Videli smo tudi »Čele kulo«. ⁷⁴

26. VIII. 1942.

Kopali krompir. Naša nada v dobro letino je propadla. Računali smo vsaj na 350 do 400 kg. Izkopali pa smo ga le na enem »prostoru« 88 kg, na drugem »gruntu« pa 90 kg. Suhega fižola je bilo 11,5 kg, nekaj buč, mnogo paradajza in dovolj paprike. Tudi nekaj štokov koruze smo pridobili. Sadili smo tudi okoli 200 glav zelja in tri lepe kose repe. Stročjega fižola je bilo celo leto dovolj. Krompir smo prekasno sadili. Občina je namreč predolgo odlašala z dodelitvijo zemlje in tako smo zamudili prvi dež. Cela dva meseca ni deževalo. Z zalivanjem sem imel ogromnega dela. Dnevno sem nosil od 1000 do 1500 litrov vode, in to iz Rasine. Včasih sem bil zelo utrujen. Roke sem imel razpokane. V največji vročini sem zalival zelje. Vendar se je trud poplačal. Ako ne bi imeli vrta, ne bi dobro živeli, saj so cene zelo poskočile. 1 kg krompirja 24.-, stročji fižol 20.-, paprike 2 kom za 1 din. Paradajz 10 do 6 din, čebula 25 din, buče 1 kg = 4 din. Kuruza 1 kg 80 din, ravno tako pšenica. Omenim naj, da so

žena in oba otroka pridno pomagali pri obdelavi zemlje. Repo smo tudi pridno zalivali.

28. VIII. 1942.

Žena in Milena sta se peljali z gospo Boštjančičevo v Niš k Miri. Ostale so do 1. IX. Z Danilom sva si sama kuhala.

3. IX. 1942.

Bil sem v Kraljevem. Obiskal sem Hrena Zmagota, ki je izgubil nogo. Sestal sem se s Steinbücherjem, Verovškom in Gorinškom. Nerazumljivo se je ponašala gospa Faturjeva. Vdova po ustreljenem Stanku Faturju. Našminkana, nacifrana in vesela. Zdelo se mi je, da ni popolnoma zdrava. Med vožnjo sem opazoval Nedićevo vojsko in četnike. Človeku se srce lomi, ko jih gleda. Oblečeni so na vse mogoče načine, ponašanja pa nerazumljivega. Sploh se mi zdi vse skupaj pravi cirkus.

12. IX. 1942.

Zbolela Jovova svinja. Preobjela se je in morali so jo zaklati. Škodoval ji je ječmen. Po dolgem času smo imeli koline. Gospa nas je lepo pogostila. Svinjska pečenka je izborno teknila.

Čez 4 dni je zbolel naš »Gica« (prašič). Vsi smo bili preplašeni, kajti edina naša nada, da bomo imeli čez zimo masti, je padla v vodo. Stali smo okoli »Gicana«, ga gledali in jokali. Bil je tako slab, da smo ga že mislili zaklati. Če ne bi bilo Milene, bi ga tudi zaklali. Jaz sem ga »klistiral«. Po 4 dneh je bil zopet zdrav in vsi smo bili srečni in veseli. Milena pa najbolj. Borba za življenjske potrebsčine postaja vedno hujša in strašna. Kmet ne proda ničesar. Na trg se razen paprike in paradajza in drugih malenkosti nič ne donaša. To pa radi maksimiranja cen in radi popolne nesposobnosti srbskih oblasti. Kmet sedaj vrača milo za drago. Vsi bivši grehi, ki so se kmetom dogajali, se kruto maščujejo. Vaš-

čani hodijo po vaseh. Trgovci, obrtniki in bogataši preplačujejo vse – oni imajo zadostno zalogo in hodijo kot paše s polnimi trebuhi. Uradništvo od najvišjega do služitelja plačka in goljufa. Zbira za sebe zaloge živil in drv in vodi »crno berzo«. Pišejo se naredbe, ki se potem »toboša«⁷⁵ razglašajo narodu. Dovolj, da se naredba prečita – korupcija pa ostane. Pregreški malih in revnih se kaznujejo, dočim »gazde«, oderuhi, postopači prosto hodijo po ulicah in se v raznih gostilnah mastno gostijo. Ni čuda, da smo tako lahko propadli. Ti ljudje ne smejo nikoli več na površje. Hodil sem po vaseh. Ali živeža nisem dobil. Začela se je tako zvana »trampa«, izmenjava. Za 12 m novega blaga sem dobil 40 kg koruze. Kmet Žika nam je dal 70 kg krompirja. Čiričevi 50 kg, tudi Mitić nam je dosti pomagal. Satler nam je prinesel 80 jajc in 6 kg pšenice, 36 kg pšenice smo dobili od železniške uprave in tako smo se za zimo še precej dobro založili.

Nada na skorajšnjo vrnitev postaja vedno večja. Iz naše drage domovine dobivamo tužne, žalostne vesti. Ubogi naš dobri narod. Koliko gorja trpi – nedolžno, to je slovenska kalvarija – Albanija – Slovencev.⁷⁶ Ali duh naš je nepremagljiv. Borbe za svobodo se vršijo po celem svetu. Mi vstajamo in vas je strah.

20. IX. 1942.

Nedelja. Zjutraj sem šel po koruzo. Popoldan smo bili na grobu pokojnega Frančeškina. Njegov gospodar je dal spomin na »godišnico«. Po pravoslavni šegi smo na grob vžgali sveče in po grobu razložili razna jedila. Prisotni smo zaužili ponujeno hrano in se na ta način oddolžili pokojni duši.

Od 21. IX. do 12. X. 1942.

Skrb za prehrano. Zelje, ki smo ga vsadili in z veliko muko zalivali, ni rodilo. Pokvarila se nam je paprika. Od železnice smo dobili 36 kg pšenice. Delitev se je vršila v kurilnici. Porcija se je zmanjšala. Dobivali smo: aktivni po 7,5 kg moke mesečno, družinski člani pa po 4,5 kg mesečno. Narod hodi po vaseh za živež. Z denarjem ni mogoče ničesar kupovati. Začela se je zamenjava robe. Tako sem dobil za dve srajci 30 kg koruze in za mojo usnjeno suknjo 120 kg koruze in 30 kg krompirja. Nadalje sem kupil od kmeta Žike 75 kg krompirja in 24 kg koruze. Zamenjal sem tudi 12,5 m ženskega blaga za 40 kg koruze. Na ta način smo si pomagali in rešili največje skrbi, namreč prehrano za zimo 1942–43. Vsi smo bili potolaženi.

V noči od 9. do 10. X. je padla prva slana. Po Bivolju in Kruševcu se je pojavil tifus. Deca je bila drugič cepljena proti tej strašni bolezni. Izmed slovenskih izgnancev sta zbolela oba Furlanova otroka.

12. X. 1942.

S kartico se je javil železničar tovariš Cnajmer, to je oni izgnanec, ki je bil istega dne v Studencih z menoj aretiran in s katerim sva skupaj bila zaprta na studenški žandarmerijski postaji. Bil sem vesel, da je še živ in zdrav.

Gospod Konciliija, rodom iz Žužemberka, sedaj slovenski izgnanec, mi je podaril 1,5 l dobre slivovke.

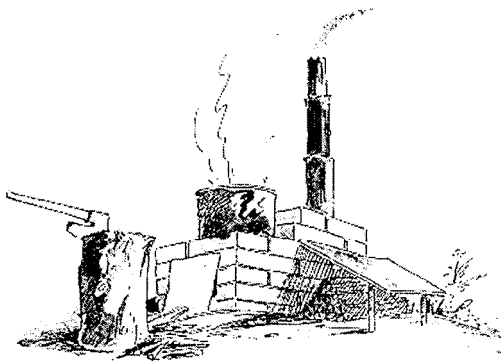
Bolgarsko stražo pri elektro centrali so zamenjali nemški vojaki, in to Banatčani, ki vsi govorijo popolno srbski.⁷⁷ Stehtali smo prašička in vagal je 38 kg. Za prašiča smo tudi kupili 260 kg buč in 20 kg drobnega krompirja. Danilo je sezidal kuhinjo za kuhanje prašičje hrane.

Kmetje so začeli skrivati žito, koruzo, krompir in fižol, to pa radi odvzemanja od strani nemških oblasti. Domačini morajo na prisilno delo v rudnik Bor. Narod se brani in beži. Po Kruševcu so Nemci odredili trgovce in obrtnike za sekanje drv na planini Jastrebac. Pojavilo se je prvo grozdje, cena 20–30 din za 1 kg.

23. IX. 1942.

Naše stanovanje. Hiša mestne občine Kruševac. V tej hiši smo bili gostoljubno sprejeti od g. Jova Popovića, električarja, rodom iz Bosne, a žena Marija je rodom Slovenka, iz Frama. V ozadju elektro centrala.

Bivoljski župan je odredil sekanje drv na Jastrebcu. Šli so slovenski in srbski begunci ter nekaj bivoljskih bogatašev. Značilnost: »izbeglice« so delale kakor živina, dočim so si bogataši pekli jagnje in pili žganje. Siromakom niso dali ne koščka hrane. Bili so pek Vasa, crevar Mile, Mickov itd.

18. X. 1942.

Bil s tovarišem Žolnirjem⁷⁸ v Dedinju na »trampi«, to je zamenjavi robe za življenjske potrebščine. Za sviter (320 din) dobil sem 26 kg krompirja, za navadne črne ženske nogavice pa 9 kg koruze.

28. X. 1942.

Dopoldan in popoldan v Makršanah na »trampi«. Za eno belo srajco in 3 m platna sem dobil 55 kg koruze, za 1 žepni robec 3 kg čebule, za 1 žepni

robca 3 kg dinje, za 2 žepna robca 3 kg čebule in 1/2 kg surovega masla. Krasen razgled na moravsko dolino.

Slučaj: domača hčer, bolna na pljučih, imela je vročino 38°. Bili so pri zdravniku, dal jim je termometer. Vprašali smo, če kaj pomaga, in dobili odgovor: »Kako da pomaže, džavo, več 14 dana metne Cana staklo pod ruku i ništa nije bolje!« Podučili smo jih, da je to termometer za merjenje temperature in ne zdravilo. V isti hiši drugi slučaj: lepa, stasita, mlada hčer bila je štiri dni poročena. Ker je htel mož, da mlado odvede v njegovo hišo, stariši mlade pa, da pride mož k ženi, se je po nesporazumu zakon pred popom razdril. V eni hiši so imeli samo moške, v drugi pa samo ženske. Tako bi morala mlada za deklo ali mladi za hlapca. V tem oziru vladajo zelo čudne razmere, za nas nepojmljive. Sploh, kar se zakona tiče. Poročijo se otroci in so zakoni radi tega precej zrahljani.

29. X. 1942.

Bil s kolesom po 30 kg koruze v Makršanah. Mira iz Niša nam je pisala, če potrebujemo denar.

30. X. 1942.

Selili kuhinjo v sobo. Za 2 m platna je žena dobila enega purmana in 6 kg čebule. Za komad »ruša« komad masla in jajca. Tehtali smo prašička – tehtal je 53,5 kg.

1. XI. 1942.

Popravil in okinčal grob pokojnega Frančeškina. Popoldan so prišli njegovi stariši iz Čačka. Spominjali smo se vseh naših dragih pokojnih in vseh onih, ki so dali življenje za našo svobodo.

2. XI. 1942.

Občina nam je dala 40 kg koruze.

5. XI. 1942.

Z dr. Boštjančičem sva bila v Lomnici. Ogledala sva si veleposest bratov Rajković iz Kruševca. Videla sva, da sta le izkoriščala ljudi, živino in zemljo. Tipično za tukajšnje bogataše.

10. XI. 1942.

Mira nam je poslala 10.000 din. Bili smo vsi veseli. Kupili smo 100 kg belega zelja in ga naribali. Zvečer je zapadel prvi sneg.

Od 14. XI. do 25. XI. 1942.

Slabo vreme, dež in sneg. Nemogoče posečanje vasi radi izmenjave robe. Izostajal sem večkrat iz službe, in to radi tega, ker nisem dobil podplatov. Šef in podšef kurilnice sta pokazala pravo lice; posebno šef, ing. Vukadinović. Samo, da on uživa, to je glavno. Omenjal je hinavski način ustanavljanja zadruga. Bil sem izvoljen za predsednika in to ga je zelo vznemirilo. »Delal« je tako dolgo za »hrbtom«, da sem končno odložil mesto. Jaz podplatov nisem dobil, ker sem bil 1. inostratec, 2. višji činovnik in 3. nepoznano lice. Prišel sem do zaključka, da smo morali radi takih uradnikov propasti.

Akcija šumskih je postala zopet živahnejša. Ugrabili so nemškega podoficirja in srbskega šoferja. Na večjih mestih proge Kraljevo–Stalač so porušili progo in mostove. Ustrelili v Kruševcu Nedičevega oficirja.⁷⁹ Zapalili več občinskih arhivov. Nemška okupatorska sila je podvzela nove varnostne mere, in to »streljanje in zapiranje talcev, pobiranje denarne kazni, straženje proge po domačinih ter požiganje celih vasi«.

21. XI. 1942.

Bili na Mitičevi slavi. Se prav dobro imeli. Tudi »Kovara« nas je povabila na slavo.

27. XI. 1942.

Koline v izgnanstvu. Cel teden smo uživali. Klal je Jovo, in sicer prašiča, ovco in kozo. Najeli smo se mesa in ocvirkov. Hvaležni bomo vedno našim gostiteljem. 27. XI. zjutraj je prišel mesar Žika. Milena je zelo jokala. »Gicana« smo zaklali. Tehtal je 68 kg. Masti smo dobili 20 kg. Napravili smo tudi kranjske klobase. Mastili smo se in pili, da je bilo veselje. Povabili smo tudi dr. Boštjančičeve na svinjsko pojedino. Zvedeli o strašni smrti dr. Benčana. Slovenska menza v Bivolju se je razpustila, ker ni hotela bivoljska občina ničesar več prispevati. Furlanovi so dobili službo pri Nemcih in so se tja preselili.

5. XII. 1942.

Pripravljali za Miklavžev večer. Obhajali 55. rojstni dan naše gospe. Zvečer se prav dobro imeli.

6. XII. 1942.

Dopoldan na »trampi« v Makršanah z dr. Boštjanom, Žolnirjem. Popoldan na Miklavževem večeru v slovenski menzi v Kruševcu. Deca so bila obdarovana.

Od 10. XII. do 16. XII. 1942.

Borba za prehrano postaja vedno hujša. Kmetje iz strahu pred rekvizicijo na eni strani a na drugi radi ničvrednosti denarja in požrešnosti do istega skrivajo živila in zahtevajo za ista skoraj nedosegljive cene ali pa robo. Pravi čudež, da ta mala Srbija zmore tako veliko breme. Vse jo molze, za vse mora skrbeti. Nemci, Bolgari, četniki raznih variant, Nedićeva vojska, bosanski, makedonski, hrvatski begunci, na zadnje še slovenski izgnanci. Bivoljska občina podari vsaki begunski in izgnani družini po 45 kg koruze. To nam je zopet podaljšalo živiljsko zalogo za 1 mesec.

11. XII. 1942.

Žena dobi vnetje in gnojenje 3 podnohtov na desni roki. Trpela je grozne bolečine.

12. XII. 1942.

Z Danilom sva zorala njivo. Na ta način se je naša »posest« zopet povečala. Orala sva z željo, da bi sadove iz te njive uživali drugi, mi pa bili doma na rodni grudi. »Oče Čuk« mi je zamenjal rokavice za 15 kg koruze. Narod hodi po vaseh za živež. Nosi obleke, srajce, razno blago in platno, šibice, petrolej, karbid in druge stvari. Če prideš v vas, srečavaš vsemogoče ljudi, ki nudijo razno robo za koruzo, fižol, krompir, jajca, sir, čebulo, mleko itd. Vidi se zopet, da je kmet gospodar situacije. Hudo je tako tavati in poslušati psovke in razne opazke. Posebno tu se vidi, da je tako zvani meščanski človek v mirni dobi zaničeval kmeta in delavca. Sedaj se je kolo zasukalo in kmet se kruto in neusmiljeno maščuje. Ker se bližajo prazniki, so nemške in srbske oblasti odredile odzemanje živil po cestah in železnicah. Obupni so bili slučaji. Trpel je zopet mali človek, ki je dal svoj zadnji imetek, da prehrani družino. Ta rob je ponekod tudi terjal žrtve. Znan je slučaj, da se je uboga žena z otrokom vrgla pod vlak, ko so ji vzeli 5 kg koruzne moke – in to srbska vojska.

Prehranjevalni urad je uvedel karte za meso. Posledica: mesa je zmanjkalo in črna borza je začela poslovati. Cena mesa se je dvignila od 40 din na 150 din za 1 kg. Ako si imel »dobre veze in dosti denarja, dobil si vsega in vsačega«. Oblasti pod vsako kritiko. Kaznujejo le male prestopke, dočim »mastne svinje« izpuščajo. Uradništvo podkupljivo in zelo domišljavo, vse le pol inteligentno in se še do danes ni moglo otresti turškega sistema. Za podkupnino ti napravi vse. Mi, Slovenci, se sedaj ne čudimo, da nas je radi takih razmer doletela tako strašna usoda.

24. XII. 1942.

Iz Niša je prišla Mira. Danilo je postavil jaslice. Vsi smo prepričani, da zadnjekrat v Srbiji in da bomo drugi Božič praznovali zopet v naši svobodni

domovini. Letošnji Božič je bil brez kuretine in svinjine. Bila je le govedina, in še to sem komaj za drag denar dobil na »črni borzi«. Na sveti večer smo bili v Kruševcu v slovenski menzi. V kotu naše jaslice. Vsa mladina je bila zbrana. Prof. Špendal je imel nagovor, deca so deklamirala in učitelj g. Bratuš je z zborom zapel nekaj slovenskih pesmi. Oči vseh so bile solzne in oprte na onega, ki se je rodil, da reši svet. Drugi Božič v izgnanstvu. Po obrazih si razbral misel posameznikov, ki je bila enaka: mir ljudem na zemlji, nam pa nazaj ono, za kar trpimo. Skupaj smo odpeli: »Sveta noč – blažena noč«. Vsak je na koncu dobil malo darilce. Na sveti dan smo bili pri sv. maši. Popoldan so bili dr. Boštjančičevi naši gostje. Na Štefanovo smo se spomnili naše Štefke. Mira je ostala do 28. XII. pri nas. Med tem časom smo se prav dobro imeli – vsaj eno našo dušo v naši sredi. Zima pritiska. Drv primanjkuje. Radi dogodkov po šumah nihče ne pripelje drv. Na Silvestrovo sem komaj in komaj dobil voziček drv, ca $1/2$ m³ za 850 din. Občina bivoljska nam je zopet dala 30 kg koruze in 10 kg krompirja. Prisiljen sem bil, da »vzamem« premog od elektro centrale, če ne bi zmrznili. Zima sicer ni tako huda kot lanska, pa vendar je padlo nekaj snega in temperatura se je sukala med -6° do -16° .

Za Silvestrovo sem dobil od tovariša Koncilija nekaj vina. Žena je napravila potice in skuhalo nekaj klobas. Večer je prav prijetno pretekel. Tako smo zaključili usodno leto 1942, ki nam je le prineslo upanje za boljšo bodočnost, mnogo tolažbe, da smo lahko prenašali vse hudo, kar se je okoli nas in z nami dogajalo. Bilo je leto tolažbe in dobro, da je bilo tako – če ne bi marsikdo od naših obupal. Tako pa vsi s trdno voljo in s popolno vero, da bo 1943 leto naše, prestopamo iz Silvestrovega večera v leto 1943.

Novo leto 1943.

Vse se obrača na bolje. Razpoloženje naših slovenskih izgnancev se izboljšava. Vesti postajajo vedno bolj ugodne. Le borba za vsakdajne življenje postaja hujša. Cene rastejo. Evo jih: meso 150.- din, krompir 40.-, koruza 80.-, pšenica 140.- din, ovčji sir 300.-, surovo maslo 500.-, mast 600.-, jabolka 70.-, suhe slive 120.-, eno jajce 20.- do 40.- din itd. Primanjkuje oblek in perila, najhujše je za obutev. Po ulicah slišiš le drven ropot cokel. Trgovine prazne, vse na karte. Na karte dobiš le 6 kg koruze za mesec dni na osebo. Olje smo le enkrat dobili, sladkor 2 krat, masti nič, meso le enkrat, in to 20 dg na osebo. Razpasla se je manija legitimacij. Fotografi zaslužijo. V okoliških šumah postaja živo. Vse je nervozno. Zima popušča. Pobirajo se talci. Civilno prebivalstvo mora stražiti železniške proge. Narod bega iz vasi. Razširjajo se vse mogoče in nemogoče vesti. Vojska se vozi. Po ulicah bega narod in išče živil. Dolge vrste ljudi čakajo od ranega jutra, v soncu, dežju in snegu na koruzo, krompir, meso pred trgovinami ali pa pred mlini. Tudi pri fotografu cele vrste – ker je naredba

radi »lične karte« zelo stroga. Tam se zopet trgajo za »Novo vreme«. Takšno je življenje skoraj vsak dan.

14. II. 1943.

Žena, Danilo in Milena so se peljali v Niš k Miri. Jaz sem doma. Dr. Boštjančič je bil pri meni – vršil je stražo. Vsak Slovenec je bil za časa stražarske službe na rasinskem mostu moj gost. Vreme se popravlja – bližata se pomlad in vstajenje Vsemogočnega. Misliti je treba na njivo. To bo zopet delo in garanje. Leto 1943 je bilo polno dela in truda. Glede prehrane bilo nam je najtrše leto. Radi pomanjkanja denarja si nismo mogli ustvariti zaloge. Tudi je bilo težko nabavljanje potom izmenjave. Vasi so bile polne raznih četnikov, in to Draže Mihajlovičevih,⁸⁰ Keserovičevih,⁸¹ Tomaševičevih.⁸² Te bande in krvoloki so klali, mučili in streljali nedolžne ljudi, partizane in vse simpatizerje slavne ruske vojske. Ubijali so ljudi tudi radi koristolovstva. Največji razbojniki in ubijalci niso taka zverstva delali kakor ti tako zvan »čopovci«, četniki, »vojska kralja Petra«. Evo nekoliko slučajev. Našega kaplana so ubili radi dobrih čevljev in nahrbtnika. Mrtvega so oropali in truplo vrgli v grmovje. Na desnem bregu reke Morave so imeli celo klavnico. Klet je bila prepojena od krvi. Tu so padale žrtve. Lovili so civilno prebivalstvo, ki je prihajalo iz Beograda v te kraje z obleko, posteljnino, čevlji in drugim blagom, da to zamenja za pšenico, koruzo, krompir, jajca in druga živila. Roba se jim je odvzela. Pobili in poklali so te nesrečnike – narodu pa povedali, češ, zaklali smo jih radi tega, ker so imeli vezo s partizani. Takih žrtev je bilo na stotine. Omenjam, da je srbsko prebivalstvo po teh vaseh imelo veliko simpatijo do teh četnikov, in to deloma iz istih nagonov, deloma radi nenaobrazbe, deloma pa iz strahu. Stanje je bilo tako: po mestih in trgih so gospodarili in strahovali Nemci, po okoliških vaseh pa koljaši. Oni del naroda, ki je bil za federativno demokratsko Jugoslavijo,⁸³ se je skrival po gozdovih in hribih in dajal ogromne žrtve na oltar svobode. Švabi so začeli igrati dvojno vlogo. Streljali so talce, in to od začetka komuniste in Dražine pristalice, sčasoma pa samo komuniste. Večina Slovencev izgnancev je šla pravo pot – pot, ki jo je začrtal naš veliki tovariš Tito. Mnogo mladih Slovencev je pobegnilo v gozdove. Naj omenim junaka Borisa Kurnika, Kocbeka itd. Stariši so mnogo pretrpeli. Mnogo zla so tudi učinili Bolgari. Upepelili so mnogo vasi. Na naše hrabre junake partizane vrglo se je vse, pretrpeli smo velike duševne muke. Stalno sem poslušal radio. Drug drugega smo hrabрили, da stvari dobro »stoje« in da se kmalu vrnemo domov. Obdelovali smo polje, se mučili. Zredili prašiča in tako srečno pretolkli leto 1943, ki nam ni nič posebnega prineslo. V družini smo bili vsi zdravi. Deca je dobro končala šolo. Jaz sam sem pa vsako službo na železnici sabotiral.

Leto 1944.

Od januarja do meseca avgusta je leto poteklo popolnoma običajno. Dnevnika nisem pisal, ker smo bili od strani Nemcev in Nedičevih agentov pod stalno kontrolo.

Avgust – september.

Partizanski odredi so se vedno bolj bližali Kruševcu. Veselje med Slovenci je porastlo. Vsi smo željno pričakovali partizane – rešitelje. Draže Mihajlovič se je pojavil na Ravni gori. S pomočjo Nemcev je proglasil splošno mobilizacijo, in to seveda v imenu izbeglega kralja Petra II. Mobilizirani smo bili tudi železničarji. Za to mobilizacijo se je najbolj eksponiral ing. Tomić, podšef XIII. železniške sekcije v Kruševcu. Zbirno mesto železničarjev je bila vas Jasika. Šel sem z Nardinom v Jasiko. Pred cerkvijo sem se pomešal med narod in jo potem »pobrisal« nazaj v Bivolje. Bil sem jedini železničar v kurilnici, ki sem ušel in se za vso dobo mobilizacije skrival.

V Jasiki sem videl vso zlobo in podlost Dražine vojske. To so bili pravi divjaki. Raztrgani, neobriti, kosmati, umazani, pijani, nesramni itd., torej banda, ki najbrž nikjer na svetu ni obstojala kakor ravno tu. Nemci so jih oborožili – dali so jim tudi stari, luksuzni avto. V tem avtomobilu so vozili »amerikanskega oficirja«. Ta oficir je govoril slabo angleško. V vsaki vasi se je moral narod sestati in poslušati »Amerikanca«. Vse skupaj pa je bila komedija in trik, da bi narod goljufali, češ, Amerika je na naši strani.

Tudi moj sin Danilo je bil mobiliziran. S pomočjo komandanta sela Bivolje sem ga skril in tako rešil narodne sramote. Mnogo Bivoljčanov je zbežalo na stran partizanov, med njimi tudi Slovenci: Turk, Saksida, Smrdu, Lah. Situacija je postajala vedno bolj napeta. Nemci so izvrševali vse ostrejšo kontrolo, policijska ura se je skrajšala. Mesto in okolico so »zasedli« zloglasni četniki, seveda vse sporazumno in s pomočjo Nemcev. V Kruševac sta prišla krvolog Keserović in njegov pomagač Tomašević. Začela sta lov na ljudi. Ubijanje je bilo na dnevnem redu. Samo en primer. Pod našim oknom so ubili ženo, jo zvelkli do Rasine in nihče je ni smel zakopati. Starca v Topoljaku so na licu mesta potolkli na tla, ker se je branil, da bi jim dal komad drva. Skoraj vsak dan je reka Rasina naplavila kako truplo žene ali moškega, in to strašno razmesarjeno.

Štiri dni pred prihodom bratov Rusov se mi je zgodil naslednji slučaj. Pred gostilno »Moskva« v Bivolju so stali četniki. Stanko Mitić me je povabil na čašo vina. Vsedli smo se k mizi. Nam nasproti je sedelo več koljašev, med njimi načelnik štaba odreda Tomašević. Ta me vpraša, kdo da sem in kam da grem. Ko sem mu odgovoril, vstane in zakriči: »Špijon, tebe in vse Slovence je Hitler poslal v Srbijo, da špijonirate! Stoj mirno!« In začel je peti slovensko pesem »Moje dekle je še mlado – staro

komaj 16 let ...«, rekel je nadalje: »Jaz sem aktivni oficir jugoslovanske vojske.« Nastavil mi je revolver na prsi in kričal: »Taka smrt ti je premila, pička ti majčina!« Porinil mi je revolver pod grlo in dejal: »Tako češ da pogineš, slovenački komunista. Ti si crveniji nego ovo bure!« (Na polici je stal sod, rdeče pobarvan.) Z nama je tudi bil učitelj Duško. Situacijo je za enkrat rešil pekar Vasa iz Bivolja. Popoldan sem bil po Vasi zaupno obveščen, da sem obsojen na smrt in da naj se skrijem, kjer koli mi je mogoče. Položaj je bil strašen. Kam? Bivolje je bilo zasedeno od četnikov koljašev. Nisi mogel iz vasi – povsodi zasede. Tako mi drugo ni ostalo kakor skriti se v hiši in biti stalno na preži – imeti pripravljeno sekiro in se s strašno usodo udomačiti. Duševno stanje žene in otrok je bilo obupno. Življenje je viselo na niti. Zopet me je Vasa obvestil, da me že iščejo in da mi je že določen dan smrti. Vsak korak okoli hiše nas je preplašil. Strašne so bile noči. Spal odnosno ležal sem stalno s sekiro v roki, pripravljen, da vsakega takoj pobijem.

V Kruševcu se je pojavil Gobec Emerik iz Studencev. Imel je Keserovićevo kobilo v oskrbi. Nekega popoldan (10. X.) pride k nam. Prestrašili smo se ga, tako je bil izpremenjen. Dolge lase, debel vrat, izbuljene, divjaške oči. Povedal nam je, da že tri leta služi v Keserovićevem odredu. Zahteval je, da mu napišem po zahtevi štaba lepak v nemškem jeziku, in to za nemško vojsko. Vsebina je bila sledeča: »Deutsche Kameraden! Die Russen sind in der Nähe. Wir četniki sind fest entschlossen den Kampf gegen unseren und euren Erbfeind, den Bolschewismus weiter zu führen. In euerem Interesse ist es sich unseren Formationen anzuschliessen und den Amerikanern oder Engländern entgegen zu gehen, die uns garantierten euch als Feinde des Bolschewismus zu behandeln. Besser ist es mit uns zu den Engländern oder Amerikanern überzugehen als aber in russische Kriegsgefangenschaft zu geraten, wo euch nur ein furchtbarer Tod erwartet.« [Nemški kameradi! Rusi so v bližini. Mi, četniki, smo trdno odločeni nadaljevati boj zoper našega in vašega dednega sovraga, boljševizem. V vašem interesu je pridružiti se našim oddelkom in se približati Angležem in Američanom, ki so nam zagotovili, da nas bodo obravnavali kot nasprotnike boljševizma. Bolje se nam je pridružiti Angležem ali Američanom kot pa pasti v rusko vojno ujetništvo, kjer nas čaka le grozovita smrt.]

Seveda mu tega nisem mogel napisati. Odšel je za pol ure, se je zopet vrnil in mi stavil ultimat. Izgovarjal sem se, naj pride za dva do tri dni, da mu vse lepo napišem in pripravim za tisk. In to je bila moja sreča. Vedno bliže in bliže so prihajali Rusi.

14. X. 1944.

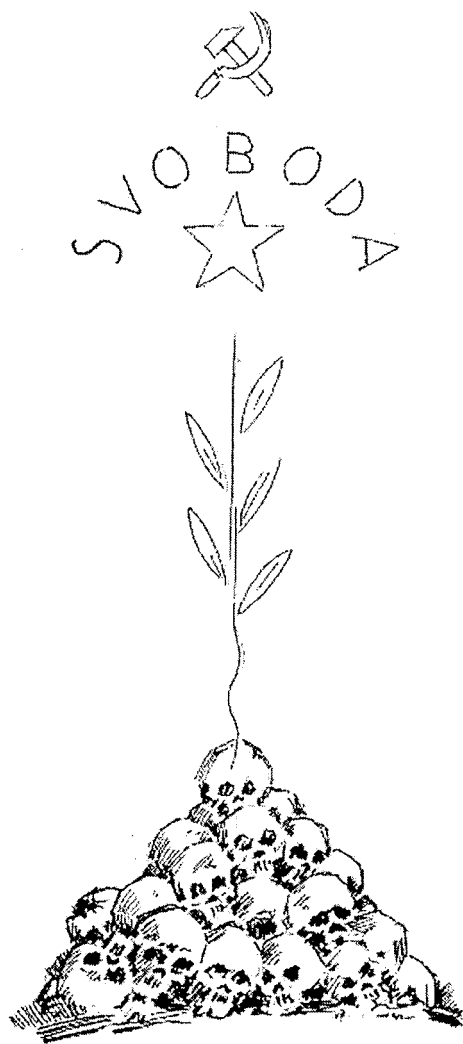
Sem šel po skrivnem potu v kurilnico. Tomaševičev odred je bil v zasedi levo od električne centrale. Mesto Kruševac je bilo zasedeno od Keserovićevih koljašev. Zasedli so vse rove in bunkerje, ki so jih bili Nemci

izgradili. V okolici so bila vsa drevesa posekana, mostovi podminirani, po cestah in dohodih v mesto postavljene prepreke. Nemška vojska in razne nemške komande so bile pripravljene na odhod. Gledal sem »junaške« Nemce iz »Polizeistelle«. [Polijska postaja.] Skakali so skozi okna, drveli v pripravljene avtomobile, vlekli razne predmete – vse je bilo preplašeno in brezglavo. Res smešna slika in prizori. Iz vseh strani je pokalo. Nihče ni vedel, kaj se prav za prav dogaja. Šel sem proti železniški postaji. Na sto in sto ljudi je ropalo vagone. Mast, sladkor, jajca, slanina, cigare, cigarete, tobak, marmelade, konzerve, mleko, čevlji, obleka, lopate, razni žebliji, razno železo, perilo, sanitetski material, knjige, tiskovine, vse to se je kradlo in raznašalo. Največ so pokrali četniki in Nedićeva vojska, strašna je bila slika – pobesnena drhal – prava »ljudska svoboda«. Staro in mlado, bogato in revno, vse je v slogi kradlo to, kar bi morala naša hrabra partizanska vojska dobiti in za sebe izkoristiti. Tu se je videlo, da je človek v takem slučaju hujši kakor živina. Posamezni

kmetje iz Bivolja in okolice so prišli kar z vozom in kravami, da izkoristijo »svobodo«, kakor so rekli. Škoda, ki je radi tega nastala, je bila ogromna. Nemci so imeli za odhod pripravljen cel specijalen vlak, tako zvani Technische Eisenbahntuppe, [Tehnični železniški oddelek] en sanitetski voz s specijalno vozovno garnituro za operacije. Vsa vsebina teh dveh vlakov je bila pokradena in deloma nasilno uničena. Ni je bilo sile, ki bi to strašno uničevanje preprečila. Videl sem višje Nedićeve oficirje, ki so na ramah nosili slanino in sami se ponašali zločinski. Nisem mogel verjeti, da je to mogoče. Človeška čast je padla na najnižjo stopnjo. Ker je postala situacija življenjsko opasna, sem se podal ob železniški progi domov. Tu smo nestrpno čakali na brate Ruse.

14. X. 1944.

PRIHOD RDEČE VOJSKE!⁸⁴ Po dolгих 4 letih težkega življenja, polnega muk in trpljenja, smo končno dočakali najsrečnejši dan, dan svobode, dan, ko smo potrgali težke verige iz rok, ko smo zopet svobodno spregovorili v domačem jeziku, dan rešitve vseh narodov naše drage demokratske federativne Jugoslavije, dan svobode vseh narodov poštenega in človečanskega mišljenja. S solzami v očeh smo objeli in poljubili prvega Rusa rdečearmejca, ki se je pojavil izza električne centrale. »Dobro došli naši rešitelji!« Stisnili smo si roke, se gledali v oči in verjeti nismo mogli, da je resnica. Svetlih las, modrih oči, odločnega izraza bil je prvi brat in tovariš. Vedno več jih je prihajalo. Posedli smo in jih pogostili. »Iz kosti naših najboljih vzknila je Svoboda!« – tako je govoril rdečearmjec. Gola resnica. Milijoni so dali mlado življenje za življenje potomcev za svobodo celega človeštva. Hvala jim! Prvi ruski tanki so se pokazali, ogromni kolosi. Narod jih je ogledoval in občudoval. Sedaj smo šele razumeli vso

strašno silo rdeče vojske. Tovarištvo in bratstvo vlada med njimi. Vse opravljajo z ljubeznijo. Delili so nam kruh in konzerve pa tudi rublje. Čudili smo se enostavnosti njihovega orožja in uniforme. Kruševac so zasedli in prečistili. Po ulicah sta vladala praznično veselje in navdušenje. Ali precejšen del domačinov je bil zelo iznenadenih, ker so le pričakovali Angleže, da jim vrnejo kralja. Mi pa smo rekli, »nikdar in nikoli več!« Rusi so davali krasen koncert. Prileteli so tudi ruski aviatičarji. Krasni dečki in junaška dekleta. Resnično zdrav narod! Vsi so bili dobro rejeni in rdečelični. Padla je še zadnja sumnja. Vse, kar se je pisalo in pričalo o Rusiji, je bila le nesramna in neresnična propaganda. Vsaki dan smo imeli po nekaj rdečearmejcev na gostih, in to iz raznih krajev in pokrajin Rusije. Mnogo je bilo pripovedovanja in mnogo izpraševanja. O vzgoji, šolstvu, veri, politiki, gospodarstvu, delavcih, inteligenci itd. Vse nas je zanimalo. Zadovoljni smo bili, ker smo slišali o življenju v Savezu ruskih republik⁸⁵ iz ust borcev, ki so stavili življenje na kocko za rešitev lastne domovine in celega sveta. Taki junaki ne lažejo. Neke Ruse smo dobro razumeli, neke pa skoraj nič. Bili so tudi taki, ki so iskali po sobah ikone in mnogo govorili o Bogu.

13. XI. 1944.

Danilo je bil mobiliziran, in to v »Radni bataljon«.

20. XI. 1944.

Bili smo na Mitičevi slavi. Imeli smo se zelo dobro. Ko smo se vrnili domov, je žena postala in začela tožiti radi srca. Od tega dne naprej je bilo ženi vse slabiji. Šla sva k zdravniku in ta ji je predpisal kalcijene injekcije. Oslabela

je revica toliko, da je komaj hodila. Dve injekciji je zdržala, potem je pa legla. Nepopisna je bila skrb. Neštetokrat sem šel po zdravnika. Razmere so bile strašne. Zdravniki niso hoteli na dom. Tako smo jo enkrat zapeljali s kravjo vprego k zdravniku, ki jo je pa le površno pregledal. Prave medicine⁸⁶ nisem mogel dobiti. Letal sem od ene lekarne v drugo. Šel sem tudi v bolniško lekarno, tu mi je na roko šla žena pokojnega Zupana, ki je bil od četnikov ustreljen. Začetkom meseca decembra se je stanje poboljšalo tako, da je vstala in mi pripravila vse za pot v Beograd.

14. XII. 1944.

Odpotoval sem na delegatsko konferenco vseh Slovencev v Beograd. Tu se je ustanovilo »Slovensko kulturno društvo France Rožman«.⁸⁷ V nadi, da mi je draga Anđelkejšda zdrava, sem se vrnil iz Beograda. Ali bilo je na žalost vse drugače. Bolezen se je poslabšala. Takoj sem šel po zdravnika. Po dolgem iskanju in prošnjah je prišla na dom zdravnica dr. Žiškovičeva. Močno je padal sneg, ko sem zdravnico spremljal domov. Vprašal sem jo, kaj misli o ženini bolezni. Odgovorila mi je dobesedno: »Vrlo opasno i ozbiljno. Ako se vračate do kraj meseca februara kući, onda može da još vidi Sloveniju!« Molče sem hodil ob njeni strani. Nož se je zaril v moje srce in težke, mračne slutnje so me napadale. Pred očmi je bilo vse crno in vijoličasto. Komaj sem dvigal noge. Ko sem stopil pred njeno posteljo, me je vprašala, kaj da sem z zdravnico govoril. Rekel sem, da bo kmalu dobro in da bo kmalu ozdravela. Pogledala mi je globoko v oči in se žalostno nasmehnila. Verjela ni. Obrnil sem se proč in debele kaplje so mi zmočile lice. Danilo in Milena sta me pogledala preplašeno. Strašni so bili trenutki. Reva je cel čas bolezni sedela v postelji. Srce ji je bilo tako slabo, da niti rok ni smela vzdigniti, prenašal sem jo iz ene postelje na drugo. Najhuje je bilo ponoči. Električne luči nismo imeli. Žgali smo repično olje. Kuhali smo cele dneve in noči čaj, napravljali razna jedila, samo da smo ji ustregli vsako željo. Mirno je prenašala bolezen. Klicala je: »Tatica, tatica.« Cele noči ni spala. Od začetka bolezni je še uživala jajca, meso, beli kruh, jetra itd., potem se ji je pa vse ustavilo in postala je samo žejna. Začela ji je otekati desna noga, potem leva. Ostal sem doma. Milena v šolo, Danilo pa v radnem bataljonu. Iskal sem ponovno zdravnike. Nihče ni hotel na dom. Voznika nisem mogel dobiti. Edini zdravnik dr. Gajić je prišel domov. Ta je konstatiral, da je srce jako slabo in da tudi jetra niso v redu. Dal ji je razna zdravila in dijetlo. Pomagali so mi Čirićevi in Mitićevi. Posrečilo se mi je celo dobiti 1/4 kg sladkorja in eno limono.

26. I. 1945.

Najstrašnejši dan v mojem življenju. Žena je bila izvanredno mirna, tudi noč je mirno prespala. Spodnji del telesa je bil zelo zatečen. Govorila je

zelo malo. Samo oči so iskale enkrat enega in zopet drugega. Milena je parkrat zajokala. Prosila je Danila, da gre po zdravnika. Danilo se je nekaj časa obotavljal, potem pa je le šel. Sama sva ostala z Mileno. Nervozno sva opravljala na videz razna dela in se pogledovala. »Tatice, malo vode,« in zopet tišina. Strašni trenutki in grozne slutnje. Vprašal sem: »Mamica, te kaj boli?« »Ne, tatice, je že dobro!« Pomirila se je popolnoma. Pogledovala enkrat Mileno, enkrat mene. »Bo Danilo z zdravnikom kmalu prišel?« »Tatice, malo vode.« Hodil sem na vrata, da vidim, ali prihaja Danilo. Mirno in kratko je dihala. »Tatice!« Stal sem ob postelji. Pogledala me je, ustne povabila, parkrat težko vzdihnila in ni je več bilo med živimi. Ura je bila pol dveh popoldan. Milena je padla v nezavest. Jaz sem poklical gospo Popović. Okamenel sem in gledal v mrtvo telo nadvse ljubljene mi drage, zlate ženkice. Gospa je vžgala svečo, zmolil sem očenaš in tolažil Mileno, ki je ležala na tleh in se bridko jokala. Strašni trenutki. Izgubil sem najdražje. 19 let in nekaj mesecev sva delila dobro in slabo, 19 let mi je bila življenjska družica. Hrepenela je, da vidi po dolgem izgnanstvu svoj rojstni kraj, svoj, da, njen dom, da uživa bar nekaj časa Svobodo. Siroti ni bilo usojeno. Večni jo je poklical k sebi, nas pa ostavil same, brez mamice, brez drage ženkice. Bog ji daj mir in pokoj. Med potom domov je Danilo zvedel za strašni udarec. Pogled na njega, ko je vstopil v sobo, je bil strašen. Bled in prepadel je stopil ob posteljo in si zatrl uči. Nisem vedel, kaj bi počel. Tolažil sem Mileno, potem fanta – gledal na blede obraz žene, ki je končala mlado življenje v izgnanstvu. Življenje, polno sreče in nesreče, življenje za otroka in moža. Zatisnil sem ji oči – popravil usta, ki so še mislila izpregovoriti nekaj besedi v slovo, ali srce tega ni dalo. Govorile so pa oči. Mrtva je ležala pred nami. Zapustila nas je – odšla je v večnost.

Gospa Marija je poklicala gospo Turkovo. Preoblekle so jo in položile na mrtvaški oder. V tej moji največji nesreči pomagali so mi Turkovi, domača gospa Marija in učitelj Bratuž. Danilo je telefoniral po Miro. Prvo noč je ostal Turk pri nas. Vse je bilo kakor v sanjah – verjeti nisem mogel, da je to strašna resnica. Drugi dan je prišla Mira iz Niša.

27. I. 1945.

Ob 1 uri je bil pogreb. Začel je močan veter, sneg je naletaval. Tudi nebo se je zjokalo. Pogreba so se udeležili vsi Slovenci v Kruševcu in tudi mnogo Srbov Bivoljčanov. Nagrobni govor je držal učitelj Bratuž. Pokojno so vsi spoštovali.

Trpko je bilo slovo ob odprtem grobu. Z Bogom zlata, dobra mamica in ženkica. Z Bogom za vedno. Presekano je življenje, uničena sreča – ostanejo le lepi spomini na najdražje, kar sem kedaj imel v življenju. Zaobljubil sem maščevanje nad vsemi tistimi, ki so krivi prerane smrti

moje največje sreče. Zaobljubil sem tudi, da bom otrokoma nadomestil dobro in skrbno mamico. Če ne bi bilo Mire, obupali bi. Prazna in pusta je bila soba, ko smo se vrnili. »Mame ni več. Kaj bomo začeli? Zakaj se nam je to zgodilo? Ali ni bilo dovolj trpljenja v izgnanstvu!« Tako smo vzdihovali. Mamin duh je plaval nad nami – in govorile so le oči – njene blage, mile oči.

28. I. 1945.

Zimski dan. Celo zemljo je pokrival sneg. Šli smo na grob in vžgali sveče. Sedaj komaj smo se zavedali, da smo ostali sami. Sami, brez dobre, skrbne mamice, brez mile življenjske drugarice. Sklonjenih glav smo zmolili očenaš za pokoj blage duše. Srce se nam je krčilo. Vsi lepi načrti so se razbili. Novo življenje brez barv se je začelo!

PRIPIS UREDNIŠTVA

Jože Vokač v svojem dnevniku uporablja različne zvrsti jezika, pogojene z dogodki in okoliščinami, ki jih opisuje v knjižnem jeziku, narečni govorici ali najpogosteje v mešanici obeh zvrsti. Velikokrat je čutiti tudi vpliv govorice okolja, bodisi nemščine oziroma južne avstrijsčine bodisi srbohrvaščine. To jezikovno raznolikost smo ohranili v največji možni meri – v besedilo smo posegli le na posameznih nerazumljivih mestih: smiselno smo zamenjali besedni vrstni red bodisi dodali opombe s pojasnilom, ki jih je pripravil dr. Damijan Guštin. Prav tako smo ohranili navedke v precej polomljeni nemščini in jih v opombi prevedli, kolikor je bilo mogoče.

OPOMBE

- ¹ Pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu, podpisanega 25. 3. 1941 na Dunaju, nova državna garnitura, ki je prišla na oblast z državnim udarom 27. marca, ni preklicala.
- ² Udruženje jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev, nerazredni sindikat zaposlenih na železnici in pomorskega delavstva, ustanovljen leta 1926. V Dravski banovini je delovala pokrajinska organizacija, ki je že leta 1925 imela 27 podružnic s 3500 člani.
- ³ Demonstracije v Mariboru so se začele že 26. marca in dosegle vrhunec s sprevedom po mestu, z začetkom na Aleksandrovi cesti, v katerem so se združila vsa slovenska društva, srednješolska mladina in ljudje vseh političnih prepričanj, z izjemo mariborskih Nemcev. Zvečer so posamezne skupine demonstrantov demolirale nekaj nemških objektov. Več glej M. Žnidarič: *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor 1997, str. 45–46.
- ⁴ Po sestrični Pavli Košiček, materi omenjenega, je bil Jože Vokač njegov sorodnik. Bil je član društva Rapid, veljal je za nemškutarja.
- ⁵ Alojz Kaloh, župan občine Studenci, socialist. Župan je ostal tudi med okupacijo do ukinitve občine julija 1941.
- ⁶ Podstarosta studenskega Sokola, učitelj telovadbe, član gledališke skupine.
- ⁷ Aludira na odstranitev kraljevega namestništva in proglasitev Petra, mladoletnega sina kralja Aleksandra, za kralja 27. marca 1941.
- ⁸ Gasilci.
- ⁹ Misli na pripadnike nemške manjšine, predvsem njen filonacistični del.
- ¹⁰ Schwabisch-Deutscher Kulturbund. Kulturna in politična organizacija državljanov nemške narodnosti v Kraljevini SHS / Jugoslaviji. Leta 1939 je bil v Dravski banovini oblastno priznan, torej legaliziran; januarja 1941 je imel v Dravski banovini 11.577 pravih in 5795 družinskih članov. Prim. D. Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana 1966.
- ¹¹ Ing. Ferdinand Frankl, najprej mladinski vodja Kulturbunda.
- ¹² Sorodstvo Jožeta Vokača. Sestra Valerija je bila samska. Sestra Ančka je bila poročena Pogačnik, Mara in Slava njeni hčeri, torej njegovi nečakinji. Sestra Štefka je bila samska.
- ¹³ Mulez.
- ¹⁴ Eden od družinskih prijateljev Vokačevih.
- ¹⁵ Družina njegove sestre Marije.
- ¹⁶ Območje Maribora je branila 7. armada jugoslovanske vojske. Njena Dravska divizija je imela nalogo, da vzdržuje obrambo na črti Ptuj–Maribor–Slovenska Bistrica–Slovenj Gradec. Pred to črto so bile še posadne enote. Nasproti ji je stala nemška 2. armada, ki je 6. aprila 1941 navsezgodaj začela prodirati v smereh Dravograd, Maribor, Radgona. Prodoru do Maribora še isti dan se je odpovedala, enote so prodrle do Pesnice. Enote

jugoslovanske vojske so se 7. aprila umaknile na desni breg Drave, popoldan istega dne so razstrelile mostove v Mariboru. Obrambo na desnem bregu Drave so vzdrževale do noči z 8. na 9. april, ko so se po ukazu začele umikati na črto Dravinja–Zidani most–Krka. Več enot 132. nemške divizije je 8. aprila vkorakalo v Maribor. Vojna se je za Maribor končala z nekaj topniškimi strelji jugoslovanskega topništva na mesto, ki so prišli s Pohorja naslednjega dne. Glej M. Žnidarič: *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor 1997, str. 53–60.

¹⁷ Verjetno nestor.

¹⁸ Srezko načelstvo – okrajni načelnik.

¹⁹ Zadnja železniška postaja pred Karlovcem.

²⁰ Postajo. To je bil dan, ko je bila proglašena Nezavisna država Hrvatska.

²¹ Navaden vojak.

²² V Dravski banovini so predvsem emigrantska društva sprožila zbiranje prostovoljcev. Voditelji akcije so bili dr. Drago Marušič, Ivo Sancin in Lavo Čermelj. Po napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 so pozvali po radiu k zbiranju vse primorske Slovence, ki niso bili jugoslovanski državljani in s tem ne vojni obvezniki. Soška legija je bila ustanovljena 6. aprila 1941 na zborovanju v Narodnem domu v Ljubljani. Za poveljnika legije je bil izbran prof. Ernest Turk. Študentje so ustanovili Akademsko legijo. Vojaške oblasti so prostovoljce le obotavljaje sprejele, niso jih opremile in oborožile. 8. aprila jim je bilo določeno zbirališče v Novem mestu, kamor je odšel štab Dravske divizije. Soška legija je 9. aprila v Novem mestu štela nad 2000 prostovoljcev, okoli 700 je bilo tam še članov Akademске legije. Med prostovoljci je bilo tudi precej levičarjev, zlasti članov KPS in SKOJ-a. Po dogovoru vodstva legije s poveljnikom 7. armade generalom Jurišićem so bili študentje obeh legij 9. aprila odpremljeni v Zagreb. Naslednjega dne so proti Karlovcu, kjer naj bi jih opremili in oborožili, začeli prevažati tudi ostale prostovoljce. Tja je došel le del prostovoljcev, saj so ustaši enega od vlakov zavrnil na postaji Kamanje. Po tem so se 11. aprila začeli prostovoljci razhajati. Komandant Turk je razpustil Soško legijo 12. aprila 1941. Večina prostovoljcev se je vrnila domov, bolj ogroženi so bili študentje v Zagrebu, kjer so jih preganjali ustaši.

²³ Alojzij Gangl, akademski kipar (1859–1935), rojen v Metliki, umrl v Pragi že pred šestimi leti.

²⁴ Verjetno je mišljena šajkača, tradicionalno vojaško pokrivalo srbske in nato jugoslovanske vojske.

²⁵ Govorica ne drži povsem. Ban in predsednik Narodnega sveta dr. Marko Natlačen je po neuspelem prizadevanju, da bi dobil zvezo z nemškimi vodilnimi ljudmi in zagotovil Dravski banovini podoben status kot Slovaški, 13. aprila obiskal bodočega civilnega komisarja Ljubljanske pokrajine Emilia Graziolija in ustno izročil pozdravno brzojavko za duceja Mussolinija; Grazioli mu je vrnil obisk 14. aprila. Nato je Grazioli 18. aprila od dr. Natlačna uradno prevzel civilno upravo. Prim. T. Ferenc: *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942*. Maribor 1987.

²⁶ Oportunost in deloma zavedenost dela delavstva sta spodbudili navdušen sprejem nemške okupacijske vojske in oblasti.

²⁷ Pomožna policija; domačini kulturbundovci, sprejeti v policijsko službo.

²⁸ Vetrinjska ulica.

- ²⁹ Sodni zapori okrožnega sodišča v Mariboru. Med vojno je to bil osrednji zapor za preiskovance urada komandanta Varnostne policije in varnostne službe v Mariboru, predvsem seveda tajne politične policije Gestapo.
- ³⁰ Vojašnica 26. domobranskega pehotnega polka Avstro-Ogrske v Melju.
- ³¹ *Varnostni zaporniki*. Temeljna kategorija aretiranca zaradi političnih razlogov v nemškem policijskem izrazoslovju.
- ³² *Sobna lista*, seznam zaprtih v prostoru.
- ³³ *Sobni starešina*, eden izmed zapornikov, zadolžen za vzdrževanje zahtevanega reda in discipline.
- ³⁴ Dr. Siegfried Ueberreither, voditelj (Gauleiter) državnega okrožja Štajerska v Gradcu, od postavitve območja civilne uprave na nemških zasedenih območjih v Sloveniji vodja civilne uprave v Mariboru in najvišji uradnik nemške države z velikimi pooblastili na Štajerskem in Spodnjem Štajerskem.
- ³⁵ Spovedni obrazec, knjiga grehov.
- ³⁶ Samostan trapistov nad Brestanico, tedaj že preurejen v preseljevalno taborišče.
- ³⁷ Govorice o spolnih stikih žensk z njihovimi stražarji so pogosto krožile med moškimi zaporniki.
- ³⁸ Počepanje z iztegnjenimi rokami.
- ³⁹ V nemškonacistični terminologiji po narodnosti Nemec; domači Nemci.
- ⁴⁰ Kakav.
- ⁴¹ SS-Sturmabführer Harald Löbius, drugi poveljnik taborišča v Melju (od 11. 5. 1941).
- ⁴² Družini njegovih sester. Glej opombo 12.
- ⁴³ 29. aprila 1941 je skupina mladine, med katerimi so bili skojevci, zažgala v Volkmerjevem prehodu v središču Maribora dva okupatorjeva osebna avtomobila. Policija je aretirala večjo skupino mladine, vendar ni odkrila storilcev. Aretirane mladince so zasliševali v meljski vojašnici. Prim. M. Ževart: Sabotažne akcije v Mariboru od konca aprila do začetka avgusta 1941. *Kronika* 1983, št. 2–3.
- ^{43a} Junija 1919 je vojska Kraljevine Jugoslavije v zadnji ofenzivi zasedla celotno južno Koroško skupaj s Celovcem. Koroški plebiscit, ki je odločil o pripadnosti južne Koroške Jugoslaviji ali Avstriji, je bil oktobra 1920.
- ⁴⁴ Nemška vojaška pesem. (v domovini imel sem kamerada... ptički v gozdu!)
- ⁴⁵ Vojni ujetniki, vojaki jugoslovanske vojske, ki so bili nameščeni v drugem delu meljske vojašnice.
- ⁴⁶ Jugoslovanska radikalna zajednica, režimska vsedržavna stranka, ustanovljena avgusta 1935 z združitvijo dela Narodne radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije. Predsednik M. stojadinović, prvi podpredsednik Anton Korošec. Po padcu Stojadinovićeve vlade je postopoma razpadala v sestavne dele.
- ^{46a} Pravilno je Brunndorf; obnovljeno nemško krajevno ime za Studence še iz časa Avstro-Ogrske.
- ⁴⁷ Hrvati so bili prav tako predvideni za izselitev, vendar so nemške oblasti iz ozirov do NDH z njimi postopale obzirneje. Po sporazumu med NDH in Nemčijo je slednja v Maribor poslala svojo delegacijo, ki je v taborišču v Melju pregledala tam zaprte. Preseljevalnemu štabu je

predlagala, da potrjene Hrvate izpusti, enako tudi bivše državne uradnike, doseljene Hrvate po letu 1914 pa naj preselijo v NDH. Delegacija pa je dobila le malenkostne koncesije za Hrvate, nekaj jih je res bilo izpuščenih, okoli 70 pa junija preseljenih v NDH. Šele 1. julija je NDH dosegla ob podpori nemškega zunanjega ministrstva dogovor, da Hrvatov v okviru »preseljevanja Slovencev« ne bodo izganjali. Glej T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968, str. 248–252.

- ⁴⁸ *Novo vreme*, srbski pronemški časopis, zrasel na tradiciji časopisa *Vreme*. Glej N. Damjanović: »Novo vreme«, prilog za monografiju. *Zbornik istoriskog muzeja Srbije*, 24, 1987, str. 87–116.
- ⁴⁹ Topola, simbolni sedež dinastije Karadžordževićev. V Oplencu je tudi njihova grobnica.
- ⁵⁰ Misli na kralja Aleksandra Karadžordževića, umorjenega 1934 v Marseillu.
- ⁵¹ Razkolniški pop.
- ⁵² Ker so bile Državne železnice na celotnem ozemlju razkosane države enotne, je bilo Vokaču lažje doseči zaposlitev. Pred izgonom je bil višji kontrolor kurilnic.
- ⁵³ Uradnik, nižji po rangju.
- ⁵⁴ Misli na jemanje premoga domov.
- ⁵⁵ Jajčevce.
- ⁵⁶ Misli na pripadnike partizanske vojske. Oddelki so množično nastali poleti 1941. V okolici Kruševca je nad dolino Rasine deloval Rasinski partizanski odred.
- ⁵⁷ Tovarna modre galice.
- ⁵⁸ Nekakšen objekt državnega monopola.
- ⁵⁹ Verjetno v Ljubljansko pokrajino, saj se izgnani pod kaznijo niso smeli vračati na nemško okupacijsko območje.
- ⁶⁰ Kot okrepitev je tedaj prišla v Srbijo 342. pehotna divizija. Verjetno pa misli na katerega od SS-policijskih bataljonov.
- ⁶¹ Nemški okupator je dobil ukaz načelnika štaba Vrhovnega poveljstva feldmaršala W. Keitela z dne 19. septembra 1941 o streljanju Srbov v razmerju 100 ljudi za vsakega mrtvega nemškega vojaka in 50 za vsakega ranjenega. Dve največji usmrtitvi sta bili 21. oktobra v Kragujevcu, kjer naj bi pobili okoli 7000 oseb, in v istih dneh v Kraljevu, kjer naj bi bilo postreljenih 5700 moških.
- ⁶² Slava, srbski ljudski praznik, god, tudi uradno obhajanje obletnice ustanovitve, npr. vojaških enot v jugoslovanski vojski.
- ⁶³ Organi srbske države so ustanovili posebne organe za skrb za številne begunce – po uradnih podatkih jih je bilo do septembra 1941 300.000, med njimi so bili predvsem begunci iz območja NDH.
- ⁶⁴ Ta del vzhodne Srbije (od Leskovca do Kragujevca) je zasedla bolgarska vojska na podlagi sporazuma z nemško vojsko januarja 1942, po aprilski vojni vojska Bolgarije.
- ⁶⁵ Vinorodno območje Župe.
- ⁶⁶ Mira Nedeljković, roj. Pšeničnik, Vokačeva sestrična. Poročila se je z aktivnim oficirjem jugoslovanske vojske, majorjem Radetom Nedeljkovićem, in se z njim pred vojno preselila v Sarajevo.
- ⁶⁷ Modro galico.
- ⁶⁸ Mažarski cigaretni papir.

- ⁶⁹ Ocenjujejo, da je med vojno s področja NDH pobegnilo ali bilo izgnanih okoli 180.000 Srbov. Sprva si je NDH prizadevala, da bi v soglasju z Nemčijo dosegla izmenjavo srbskega prebivalstva; ko pa tega ni mogla, so oblasti neformalno izganjale prebivalstvo preko Drine. Prim. H. Matković: *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb 1994.
- ⁷⁰ Bolj ali manj resnična poročila poleti 1942 se nanašajo na nasilje nad Srbi v Jasenovcu in Stari Gradiški in na operacijo čiščenja območja Kozare. Pričevanja pobeglih in zapisnike pokopavanja trupel je sistematično zbiral Komisarjat za begunce. Prim. *Koncentracioni logor Jasenovac: dokumenta*. (Ur. Antun Miletić). Beograd 1986–1987. Zv. 1–3.
- ⁷¹ Kolikšen obseg je imelo pobijanje Srbov (in Židov ter Romov) v NDH, še danes ni točnih podatkov. Prim. D. Guštin: Slovinci v taboriščih NDH 1941–1945. *Svobodna misel*, 37, 12. 2. 1999 – 12. 3. 1999, št. 3–5.
- ⁷² Jugoslavija je 1921 sprejela večje število emigrantov iz Rusije oziroma Sovjetske zveze, ki so se umaknili po porazu v državljanski vojni med pristaši revolucije in protirevolucionarnimi vojskami. Morda gre za katero od enot Srbske državne straže, oborožene sile Nedićeve vlade, sestavljene iz teh emigrantov.
- ⁷³ Vsa preostala premična in nepremična lastnina izgnanih je postala last urada komisarja za utrjevanje nemštva. Ta je nato po svoji uvidevnosti z njo gospodaril, jo dodeljeval različnim organizacijam bodisi nemškim naseljencem ali jo prodajal. Prim. T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968.
- ⁷⁴ Znamenitost, stolp z vzdanimi lobanjami usmrčenih vstajnikov v prvem srbskem uporu.
- ⁷⁵ Dobošar, bobnar.
- ⁷⁶ Aludira na trpljenje in izgube srbske vojske med umikom v Albanijo leta 1915. V kraljevi Jugoslaviji simbol za najhujše trpljenje.
- ⁷⁷ Banatske Nemce so po okupaciji Nemci izdvojili v samostojno upravno enoto; mnogi so vstopili v nemško vojsko; iz njih je bila formirana tudi SS divizija Prinz Eugen.
- ⁷⁸ Verjetno Bogdan Žolnir.
- ⁷⁹ Rasinski partizanski odred je v drugi polovici 1942 razvil živahnejšo dejavnost. Bolgarska vojska je izvedla več operacij čiščenja območja Malega in Velikega Jastrebca nad dolino Rasine januarja 1942, avgusta 1942, v katerih je odredu prizadejala občutnejše izgube, prizadeto pa je bilo tudi civilno prebivalstvo.
- ⁸⁰ Polkovnik Dragoljub »Draža« Mihailović (1893–1946), aktivni oficir jugoslovanske vojske. Aprila 1941 je organiziral sprva majhno skupino, ki se ni predala nemški vojski, pač pa se je zatekla v gorati predel Ravne gore v Srbiji, kjer se je hitro okrepila in pridobila tudi več drugih skupin, ki jih je povezal v organizacijo četnikov. D. Mihailović je postal najpomembnejši vodja četniškega odpora, z vstajo pod vodstvom KPJ v Srbiji pa tudi tekmec partizanskemu gibanju. Oba voditelja sta se dogovorila za sodelovanje, vendar pa so ga Mihailovićeve oddelki prelomili med nemško ofenzivo sredi novembra 1941. Od tedaj je med gibanjema vladala popolna izključljivost, ki se je prenesla tudi v vse druge jugoslovanske pokrajine. Dražo Mihailovića je jugoslovanska vlada v izgnanstvu 7. decembra 1941 povišala v brigadnega generala, 19. januarja 1942 v divizijskega generala in julija 1942 v armadnega generala. 11. januarja 1942 ga je imenovala za ministra vojske, mornarice in letalstva; hkrati je terjala podreditev partizanskih sil Mihailovićevemu poveljstvu. Junija 1942 ga je imenovala za načelnika štaba Vrhovnega poveljstva jugoslovanske vojske v domovini.

Četniško gibanje je ostalo močno le v Srbiji in Hercegovini, vojaško poraženo je bilo ob partizansko-sovjetski podreditvi Srbije jeseni 1944. Sam Mihailović se je s skupino četnikov še več kot leto skrival v težko dostopnem gorovju ob srbsko-bosensko-črnogorski meji. Končno je bil ujet in na javnem sodnem procesu 16. julija 1946 obsojen na smrt. Usmrčen je bil naslednji dan.

⁸¹ Dragutin Keserović, major jugoslovanske vojske, je bil od 1941 komandant Rasinskega četniškega odreda, ki je spadal v formacijo Koste Pečanca. Januarja 1942 je prešel pod poveljstvo D. Mihailovića. Do maja 1944 je bil komandant Rasinskega četniškega korpusa, nato postavljen za komandanta Rasinsko-topličke grupe korpusa; torej govori Vokač o tej formaciji. Po vojni ujet, obsojen na smrt in ustreljen.

⁸² Mirko Tomašević, komandant 2. rasinske brigade Rasinskega četniškega korpusa.

⁸³ Izraz je iz poznejšega časa. Demokratska federativna Jugoslavija je bila kot prehodna državna tvorba med Kraljevino Jugoslavijo in Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo ustanovljena 7. marca 1945 na podlagi sporazuma Tito–Šubašić. Prenehala je obstajati z razglasitvijo FLRJ 29. novembra 1945.

⁸⁴ Rdeča armada je prišla na mejo z Jugoslavijo septembra 1944. Na sestanku Josipa Broza Tita in Stalina so se dogovorili o modusih vstopa sovjetske Rdeče armade na jugoslovanska tla, predvsem da bi poudarili politični prestiž narodnoosvobodilnega gibanja. Sovjetska zveza je s posebno noto na NKOJ zaprosila za vstop na jugoslovansko ozemlje. Njene operacije so se začele konec septembra 1944, zajele pa so najprej vzhodno in nato osrednjo Srbijo. Preko Drine je že prej prodrlo več sil NOV in POJ. Operacija se je končala z osvojitvijo Beograda 20. oktobra 1944. Sovjetske sile so se nato pomaknile v Vojvodino oziroma na Madžarsko. Na jugoslovansko ozemlje so ponovno stopile marca 1945, ko so vkorakale v Prekmurje.

V okolico Kruševca je najprej, že avgusta 1944, prodrla 2. proletarska divizija NOVJ, ki pa si ni izborila dohoda v dolino Morave, najpomembnejšo prometnico za umik nemške vojske iz Grčije. Šele Rdeča armada je s 64. strelskim korpusom osvojila Zaječar, Paraćin in Stalać, prešla Moravo in skozi Kruševac skupaj z 2. proletarsko divizijo NOVJ prodirala proti Kraljevu. Zanimivo je, da so četniki v Kruševcu organizirali veliko proslavo osvoboditve mesta, slovesno sprejeli Rdečo armado in še nekaj časa nastopali kot zavezniki Rdeče (ruske) armade. Prim. Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Beograd 1983. Tom 14, knj. 4, str. 872–875.

⁸⁵ Zveza sovjetskih socialističnih republik.

⁸⁶ Zdravila.

⁸⁷ Slovensko kulturno-prosvetno društvo Franc Rozman - Stane so ustanovili na pobudo nekaterih slovenskih političnih voditeljev v Beogradu namesto nameravane ustanovitve Osvobodilne fronte za Srbijo. Ustanovna skupščina z več kot 100 delegati, ki so zastopali okoli 4850 prijavljenih Slovencev, je bila 17. decembra 1944 v Beogradu. Udeležili so se je tudi nekateri slovenski člani AVNOJ-a in NKOJ-a. Izvolili so odbor, ki je 19. 12. izmed sebe izvolil za predsednika kiparja Lojzeta Dolinarja. Društvo je pripravljalo radijske oddaje za Slovence, izdajalo list *Domovina*, v Beogradu osnovalo menzo in osnovno šolo, sodelovalo pa je tudi pri repatriaciji okoli 14.000 prijavljenih v Slovenijo junija in julija 1945. Prim. T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor 1968, str. 433–436.

SODNO IZVEDENSKO MNENJE
O OSEBNOSTNIH PODOBAH DVEH SLUČAJNOSTNO
IZBRANIH INTERNIRANCIH DACHAU

Prof. dr. Janko Kostnapfel, dr. med.,
specialist za nevropsihiatrijo,
sodni izvedenec za psihiatrijo
(zapisregel je 14. 11. 1959 pri Okrajnem sodišču v Ljubljani)
1000 Ljubljana, Gregorčičeva 9

Pravdna zadeva P 715/95
Predsednica senata T. M. A.
Okrožno sodišče v Celju

**Sodno izvedensko mnenje o duševni oziroma osebnostni podobi,
ki jo razodevata
prvi tožnik D. A., roj. 1925,
in
drugi tožnik B. A., roj. 1921 (sedaj že pokojni).**

Podpisani prof. dr. Janko Kostnapfel sem 17. 7. 1999 sprejel Sklep Okrožnega sodišča v Celju, datiran z dnem 24. 6. 1999. Podpisana je predsednica senata. V Sklepu sem določen za izvedenca psihiatrične stroke. Prosijo, da bi preučil sodni spis, pregledal dokumentacijo, poškodovanca in podal izvedensko mnenje v več izvodih.

V izvedenskem mnenju naj ugotovim, kakšne bolečine sta v času internacije trpela tožnika D. A. in B. A. kot slepa vzorca skupine 90 taboriščnikov v Dachauu in kakšne so njune duševne bolečine po izpustitvi oziroma vrnitvi domov ter – če te še vedno obstajajo – v čem se kažejo oziroma ali so pri tožnikih prisotne še kakršnekoli posledice zaradi psihičnega in fizičnega trpljenja.

Pravdno zadevo je začel odvetnik P. R. 7. 2. 1995, ko je Okrožnemu sodišču v Celju poslal akt tožeče stranke s spiskom 90 tožnikov proti toženi stranki Republiki Sloveniji. Tožba je predstavljena zaradi plačila denarne odškodnine.

S tožbo tožniki – interniranci zahtevajo naslednjo odškodnino: 1. za duševne in fizične bolečine ter strah v taborišču, 2. za duševne bolečine ob smrti svojcev, ki so jih pobili nacisti, 3. za duševne bolečine in psihično trpljenje zaradi morečih spominov po prihodu iz taborišča in vse do danes, 4. za delo v taborišču, 5. za uničeno premoženje, 6. za medicinske poizkuse pri konkretno prizadetih.

Obravnavana tožnika posamič dodajata še zahtevo: 1. po odškodnini zaradi duševnih bolečin za čas, prebit v taborišču, 2. za

delo v taborišču, 3. za duševne bolečine zaradi psihičnega trpljenja, saj sta interniranca trpela zaradi morečih spominov še ves čas po prihodu iz taborišča. Podobne posamične zahteve so navedli tudi ostali interniranci v spisku.

Tožečo stranko je zastopal najprej P. R., toženo stranko Republiko Slovenijo pa zastopa Javno pravobranilstvo Republike Slovenije. Tožena stranka naj bi bila pravna naslednica nekdanje zvezne države SFRJ, ki menda nikomur iz taborišča ni povrnila nobene odškodnine.

V sodnem spisu je tudi 17 strani besedila, v katerem tožniki oziroma zastopnik navajajo težko življenje v taborišču Dachau. Iz teh navedb povzemam le nekaj bistvenih pripovedi.

Že sam kraj Dachau je imel ostro, vlažno in izredno nezdravo podnebje. Bil je prvo taborišče v Nemčiji, kamor so napotili nasprotnike takrat nastajajočega nacističnega režima. Prvotni cilj koncentracijskih taborišč je bil predvsem odstranitev političnih nasprotnikov. Ločiti kaže med pravimi koncentracijskimi taborišči in taborišči za iztrebljanje, ki so bili zgrajeni v okviru akcije »končne rešitve«. V koncentracijskih taboriščih so jetniki umirali počasi, zaradi lakote in bolezni ter težaškega dela v nemogočih razmerah. V koncentracijskih taboriščih so morili počasi, v uničevalnih pa so ljudi pobijali takoj. Tudi v Dachauu je obstajal krematorij, v katerem so sežigali žrtve, ki so umrle zaradi bolezni, izčrpanja in telesnih naporov, ter tudi tiste, ki so jih pobili v taborišču. Taborišče Dachau je imelo tudi podružnice. Zapirali so tudi ženske in celo otroke. Leta 1944 je bilo v taboriščih v Nemčiji že 524 tisoč internirancev. V taboriščih je zaradi strahotnih razmer in nasilne smrti umrlo 8 milijonov ljudi. Potem akt navaja poročilo o delu v taborišču, ki je bilo obvezno in je za taboriščnike pomenilo popolno izčrpanje. To delo večinoma ni bilo smiselno in je bilo pravo suženjsko delo, brez ustvarjalne note. Pripadniki SS so si izmišljali vse mogoče, da bi jetnike pri delu čim bolj mučili in tudi osmešili. Bili so na primer vpreženi v vozove namesto konj in so morali vleči težka bremena ter pri tem prepevati. Ob koncu leta 1942 se je težišče dela premaknilo v prid gospodarstvu, zaradi katerega so hoteli mobilizirati vso razpoložljivo delovno silo jetnikov. Hoteli so povečati produktivnost dela in obenem so zmanjšali obroke hrane. Delovni čas se je povečal celo na 11 ur dnevno. Brezobzirno so izrabljali jetnike tudi podjetniki, ki so jih jemali v najem, in delovni dan je trajal v tovarnah tudi po 12 ur. Nemška podjetja so izračunavala vrednost jetnika, ki naj bi zdržal devet mesecev in potem končal v krematoriju. Po smrti so odvzeli in si prisvojili tudi zlate zobe, obleko in druge predmete, ki so bili

last internirancev. Organizirali so notranje delovne skupine, potem tiste zunaj ograje v raznih delavnicah in tovarnah ter še zunanje delovne skupine, ki so morale delati predvsem v oboroževalni industriji. V tem dokumentu je nadalje govor o prehrani, ki je bila pod življenjsko potrebnim minimumom. Življenjske razmere so bile pogubne, vladala je morilska lakota, garanje, tudi medicinski poizkusi, in bili so množični poboji. SS je uporabljal nesmiselne in samopašne disciplinske ukrepe in kazni so bile izjemno hude, tudi kolektivne. Večkrat je bil jetnik za majhen disciplinski prekršek obsojen na bičanje na tepežnem kozlu. Toplji so jih do nezvesti. V Dachauu so poznali še druge oblike nečloveškega ravnanja z jetniki, kot sta bila obešanje na kol in zapor v bunkerju. Uporabljali so tudi posebno celico, stoječi bunker, v katerem je jetnik lahko samo stal ali čepel.

Poleg neverjetne lakote ob čezmernem garanju sta pri zapornikih v taborišču vladala neprestana napetost in strah. Obleka je bila pomanjkljiva, zdravniška nega nezadostna. Posebej kaže poudariti strah in negotovost, saj so se jetniki bali srečanja z SS-ovci, bali so se bolezni in lakote in tudi smrtnih injekcij v smislu evtanazije ter poizkusov v revirju. Bali so se odbiranja za transport smrti, eksekucij, pretepanja in kazni.

Obleka je bila tanka in hudo so zmrzovali, še zlasti zaradi ostre klime.

Higiena je bila neprimerna, ležišča so postala prašna, umazana in polna mrčesa. Nastopala je griža. Zastrašujoče se je začel širiti mrčes in z njim epidemija tifusa.

Izredno hud pa je bil seveda glad, lakota, neprestana, morilska lakota. Jetnikom je primanjkovalo beljakovin, sladkorja in vitaminov. Bili so tudi pojavi kanibalizma.

Zdravljenje obolelih jetnikov je bilo slabo. Mnogo težkih bolnikov je obležalo kar na tleh. Niti jih niso mogli sprejemati in mnogi zavrtni bolniki so umirali v baraki ali na delovnem mestu. Če se »neozdravljivi« bolnik nikakor ni mogel posloviti od svojega bednega življenja, mu je pri tem večkrat »pomagal« kapo revirja s smrtno injekcijo, češ da bo sladko spal. To je bila seveda zločinska evtanazija. Dogajalo se je tudi, da so se absolventje dveletne medicinske akademije SS učili operirati na živih in zdravih ljudeh. Takšne operacije so se običajno končale s smrtjo. Hujše bolezni, ki so najpogostejše napadale dachauske jetnike, so bile: pljučnica, tuberkuloza, angina, kožne bolezni, griža in pegasti ter trebušni tifus. Pojavile so se tudi garje. Katastrofalne posledice pa sta povzročili dve epidemiji tifusa, še posebej tista v letu 1944. V celoti je od začetka epidemije v novembru 1944 do aprila 1945 v Dachauu zbolelo več kot 28 tisoč jetnikov.

V tem aktu so navedeni tudi medicinski poizkusi, ki so jih opravljali na dachauskih jetnikih.

Žrtve pa je Dachau zahteval tudi po osvoboditvi – predvsem zaradi tifusa in griže. In umrlo je tudi mnogo jetnikov zaradi preobilice hrane, ki je njihov izžeti organizem po osvoboditvi ni mogel prenesti.

Na sojenju v Nürnbergu so obsodili tudi ravnanje z jetniki v taboriščih in kot zločinski organizaciji sta bila definirana SS in gestapo, ki sta bila tudi organizatorja koncentracijskih taborišč.

Tožeča stranka ponovno poudarja, da je bila tožnikom prizadejana škoda z mednarodnim zločinom, katerega kazenski pregon ne zastara in s tem v zvezi ne zastara tudi izterjatev odškodnine.

V tožbi stoji, da je tožena stranka, torej država Republika Slovenija, dolžna izterjati od Zvezne republike Nemčije kot naslednice nacistične Nemčije odškodnino za svoje državljane iz naslova vojne škode za med vojno povzročeno škodo.

Društvo taboriščnikov – ukradenih otrok je obvestilo skupnost internirancev taborišča Dachau, da je ZR Nemčija dvakrat uradno zavrnila njihov dokumentiran odškodninski zahtevek z obrazložitvijo, da je leta 1973 na Brionih sklenila sporazum z nekdanjo SFR Jugoslavijo, na osnovi katerega je SFR Jugoslavija prejela v celoti plačano odškodnino s strani ZR Nemčije za vso med vojno povzročeno škodo.

Javno pravobranilstvo Republike Slovenije je v svojem odgovoru na tožbo št. P-III/1-329-5-B z dne 22. 3. 1995 predlagalo, da zadevo odstopijo v obravnavo Okrožnemu sodišču v Ljubljani in da pristojno sodišče izda vmesno sodbo ter tožbeni zahtevek tožeče stranke zavrne kot neutemeljen.

Odvetnik A. R. je 7. 2. 1997 poslal akt, v katerem navaja ugovor na navedeni Odgovor na tožbo in še opozarja, da je bila tožba vložena pred pristojnim sodiščem že pred dvema letoma, torej 7. 2. 1995.

Višje sodišče v Celju je z dne 24. 2. 1998 izdalo Sklep, s katerim je odločilo, da se pritožbi ugodi, in spoznalo Okrožno sodišče v Celju, da je krajevno pristojno za reševanje te zadeve.

V sodnem spisu sledi Pripravljalna vloga tožeče stranke, ki jo zastopa A. R. Okrožno sodišče v Celju je vlogo prejelo 15. 2. 1999. V tem aktu je obširno pravno utemeljevanje odgovornosti Republike Slovenije za to, da poplača škodo, ki jo je zaradi vojnega nasilja tujih okupatorskih sil utrpel določen krog ljudi, in da v krog oseb, za katere je dolžna plačati škodo, spadajo izrecno tudi tožeče stranke. V zvezi s tem pravnim vidikom so v Spisu še drugi dokumenti.

Na Okrožnem sodišču v Celju je bila 9. 3. 1999 glavna obravnava. Preložena je bila na 11. 5. 1999. V tem času naj bi tožeča stranka priskrbela vse odločbe o statusu žrtev vojnega nasilja.

V pripravljalni vlogi tožeče stranke – modifikaciji tožbenega zahtevka, ki jo je prejelo Okrožno sodišče v Celju 30. 4. 1999, se tožeča stranka pri nekaterih opisih škod delno sklicuje na nekatere navedbe iz tožbe, in sicer: 1. iz naslova nepremoženjske škode: a) telesne bolečine, b) duševne bolečine – zaradi okrnitve svobode, zaradi razžalitve dobrega imena in časti, zaradi okrnitve pravic osebnosti, zaradi zmanjšanih življenjskih aktivnosti, zaradi smrti bližnjega. Kot posebno kategorijo navaja še strah. Nadaljuje še s premoženjsko škodo za izgubljeni zaslužek in za uničeno premoženje.

V svežnju zajetne pravdne zadeve so še tri mape s prilogami individualnih tožnikov, mapa s pooblastili, mapa z dokumenti Arhiva Republike Slovenije in večje število aktov, dokumentov, dopisov ter člankov, ki zadevajo predmet obravnave.

Na glavni obravnavi na Okrožnem sodišču v Celju 11. maja 1999 je pristopil prvi tožnik D. A., rojen 1925, in podal svojo izjavo glede taborišča Dachau. Iz tega zapisa povzemam nekaj pripovedi:

17. 3. 1944 je prišel v Dachau, potem ko je že bil zaprt v Ljubljani, ker ga je decembra 1943 aretirala domobranska politična policija. Po prihodu v Dachau je bil nameščen tik pod strop, kjer je imel zelo tesnoben občutek. Bil je v karantenskem bloku. Čez dan so bili na prostem in so čepeli v dežju. Zvečer so šli v barake. Hrana je grozljivo smrdela. V Dachauu je bil en mesec in pol, potem so ga premestili v Allach, kjer so gradili tovarno in so opravljali zelo težaško delo. Nositi so morali železo in malto. Tudi pozimi so imeli samo tanke pižamaste obleke in zato so si včasih pod obleko dajali cementne vreče. Če je SS-ovec to videl, je bil zapornik pretepen. Tudi on je bil zaradi tega pretepen. Enkrat je zamudil zbor, zaspal je in potem se je zbudil v groznem strahu, da ga bodo pretepli. Kasneje je delal v tovarni in napačne dele je metal proč, ker se je bal. Ko so ugotovili, da deli manjkajo, so ga hudo prijeli in mu rekli, da ga bodo obesili. Kasneje je bil v drugi filiali Dachaua v Franciji, v Markkirchu. Jeseni so jih spet poslali v Allach in kasneje še v taborišče Trostberg, kjer so jih osvobodili Američani. V Franciji je puščalo skozi streho in sanitarije so bile zelo provizorične. V Trostbergu je delal v tovarni BMW, ki je bila bombardirana in so jo morali popravljati. V Franciji so spali na tleh, brez pogradov, ker ni bilo

dovolj prostora. Tiste, ki so ostali zunaj, pa so stražarji pretepli in tudi streljali. On je bil enkrat določen, da je obešence nosil na kamion, ki jih je peljal v krematorij. Po vojni je zdravnik ugotovil, da je prebolel vnetje rebrne mrene. To bolezen je imel tedaj, ko je delal v tunelu v Franciji. Takrat je mislil, da bo umrl. Tam so delali 12 ur podnevi in potem 12 ur ponoči. Po vojni se je ponoči prebujal, ko je študiral dodatne izpite za gimnazijo, in je moral poiskati pomoč celo pri nevropsihiatru. Kazni v taborišču so bile hude in nepredvidljive. Kaznovanega so položili čez posebno mizo, ga privezali za noge in roke ter je prejel 30 ali 25 udarcev s posebno gumijevko, v kateri so bili svinčeni delci. To kazen so izvajali zelo pogosto. Koža je pokala in kri je tekla. Enkrat je v taborišču srečal Nemca, ki mu je dejal, da ima tipično faco za Žida. Potem so mu v taborišču povedali, kaj počno z Židi. Zato je kasneje ves čas trepetal, kot če bi venomer hudo sanjal. V taborišču je videl obešence, samomorov pa ni videl. V taborišču je imel hudo grižo, vendar je vseeno moral delati. Enkrat je nekemu italijanskemu oficirju ušlo blato in dva SS-ovca sta ga tepla ter zahtevala, da se z blatom pomaže po telesu. Ker je bil skupaj s tem oficirjem, pa so nanj naščuvali psa, ki se je z gobcem približal njegovemu obrazu, SS-ovca pa sta se režala. Tisti italijanski oficir je kmalu umrl.

To je nekaj podatkov iz pripovedi prvega tožnika D. A. na glavni obravnavi 11. maja na Okrožnem sodišču v Celju.

Glede na prošnjo Okrožnega sodišča v Celju sem kot izvedenec za psihiatrijo poklical na pregled prvega tožnika D. A., rojenega 1925, in mojemu vabilu se je odzval 6. septembra 1999. V prostorih odvetniške pisarne A. R. je preiskovanec podal naslednjo

AVTOANAMNEZO:

Oče je umrl, ko je imel 11 let. Mati je dosegla visoko starost. Oče je imel bolezen. Najmlajši je od sedmih otrok. Še trije so živi, umrli so imeli različne bolezni. V družini ni bilo posebnih dednih ali drugih bolezni. Oče je delal kot brzojavni delavec na železnici. Mati je bila gospodinja. Živel so v Ljubljani, v Mostah. Imeli so svojo hišo in vrt, vendar so težko živeli, še zlasti po smrti očeta. Oče in mati sta se razumela, vzdušje v družini je bilo primerno. Posebnih bolezni ali poškodb kot otrok ni imel. Osnovno šolo je opravil v Mostah, potem se je vpisal na klasično gimnazijo v Ljubljani in do vojne opravil šest razredov. Bil je povprečen dijak.

Leta 1941, po okupaciji, je postal aktiven v Osvobodilni fronti na gimnaziji in tudi na terenu. Leta 1943 so ga izključili iz šole, ker so ga javljali domobranci, sošolci. Nekateri so bili tudi v uniformah. Obtožili so ga med drugim tudi, da je hvalil Prežihovega Voranca. Sporočili so mu, da je izključen iz vseh gimnazij v državi. Decembra 1943 ga je aretirala domobranska policija in odgnali so ga v prisilno delavnico, kjer je bil do odhoda v Dachau, marca 1944. Iz prisilne delavnice so ga vodili tudi na zasliševanje na policijo. Enkrat ga je zasliševal dijak iz gimnazije, ki ga je poznal.

Marca 1944 je prišel v Dachau in nameščen je bil v karantenski blok, kjer je ostal poldrugi mesec. Od tam so ga poslali v taborišče Allach, ki je bilo podružnica Dachaua. Delali so na velikem kompleksu in gradili velike tovarniške hale. Delali so v dveh izmenah, 12 ur podnevi, potem 12 ur ponoči. Prenašal je cement, opeko in podobno. Delo je bilo zanj zelo naporno, saj je bil slaboten in delali so v mrazu in dežju. Nad glavo je na primer moral držati trugo in iz višine so metali vanjo beton. Ni mogel zdržati te teže. To je bilo hudo. Potem je nosil železje.

Hrana je seveda bila slaba in bila so obdobja, ko je ni mogel požreti, čeprav je bil lačen in je vedel, da mora jesti. Vendar je hrana tako smrdela, da je ni mogel pogoltniti. Zvečer so dobili čaj in boren košček kruha, kot žagovina, ter malo margarine.

Čez nekaj mesecev so mlajše poslali v tovarno v istem mestu. Pri primežu je moral piliti železo. Delo mu ni šlo od rok in je zato pokvarjene dele metal proč. Nemec je bil ves divji, ker so deli manjkali, in je grozil, da ga bodo obesili. Potem je bila tovarna bombardirana.

Kasneje, leta 1944, so jih transportirali v Francijo. Tam je prebolel vnetje rebrne mreže. Takrat je težko dihal in bil je slaboten. Bal se je, da ne bo mogel priti na delo po deski preko nekega jarka. Ko je enkrat deževalo, je bil že prepričan, da bo pravkar po njem. To, da je imel vnetje rebrne mreže, so ugotovili šele po vojni. Še sedaj ga včasih stisne v pljučih. Francoski prebivalci pa so se lepo obnašali do njih.

Oktober so jih spet transportirali v Allach. Tedaj so ležali na cementnih tleh, ker barake niso bile gotove. Potem so jih poslali v Trostberg ob avstrijski meji. Delali so pri strojih. To je bilo preko zime in na pomlad 1945. Potem ko so tovarno bombardirali, so ostali le še v lagerju.

Ko so delali v Franciji, je bilo v barakah prostora le za eno izmeno, ker je bila druga izmena vselej na delu. Ker pa ob nedeljah

niso delali, v baraki ni bilo prostora za dvojno število internirancev. Vendar to ni oviralo Nemcev, da jih ne bi gnetli vanjo – tudi s psi.

Neki SS-ovec je enkrat zapisal njegovo številko in ga vlekel k nekemu obešencu.

Osvoboditev je dočakal v Trostbergu, ki so ga prej bombardirali in so interniranci morali čistiti ruševine. Osvobodili so jih Američani.

Kapoti v taborišču so bili interniranci. Nekateri so se grdo obnašali in so se vdinjali režimu, da so zato imeli ugodnosti. Po osvoboditvi se je osnovalo sodišče in kapote, ki so se grdo vedli, so kaznovali. Kapoti so kakšnega tudi sami pretepli, če je ta ušel. Ko so nekoč enega topli pa ga sozapornik ni hotel, a bi ga moral, so ga potem kaznovali. Če je kdo ušel, so ga Nemci obesili. Še prej so ga pretepli. Videl je enega, ki so ga obesili in se je strgala vrv. Kapoti so bili gospodarji. Ob koncu pa so se prilizovali zlasti ruskim ujetnikom, ker so mislili, da bodo oni imeli besedo. Taboriščno sodišče je ob osvoboditvi kaznovalo šest kapotov v Trostbergu in so jih neusmiljeno topli. Po vojni so pripeljali v taborišče tudi nekega Nemca in ga ustrelili, vendar ni bil takoj mrtev. Potem je prišel Američan in ga pokončal. On je to videl in ne ve, kaj ga je gnalo, da je šel gledat to grozodejstvo. In ta Nemec niti ni bil kaj hud v taborišču.

Junija 1945 je prišel v Ljubljano. Imel je pravico do posebnih izpitov v gimnaziji. Vendar po osvoboditvi ni mogel spati, imel je hude sanje in zato tudi ni mogel končati gimnazije. Vselej se mu je sanjalo, da ga nekdo potiska proti prepadu, in ko je prišel na rob, se je v strahu prebudil. Druge sanje pa so bile v tem, da se je čutil samega v neki čudni praznini.

V taborišču je enkrat zamudil na zbor in takrat sta ga popadla strah in groza in se je čutil kot v nekem brezzračnem prostoru. Bal se je, da ga bodo iskali in seveda našli. Sedaj je to praznino zelo boleče in neprijetno sanjal.

Ker šolanja ni mogel končati in mature ni opravil, je šel na Reko v pomorsko šolo in dosegel status srednje šole. Potem se je s sprejemnim izpitom vpisal na fakulteto, na romanistiko, ki si jo je vselej želel, vendar mu študij ni šel. Po vojni je odslužil tudi vojaščino in od vojakov je prišel leta 1950. Leta 1955 je dobil službo v TAM-u v Mariboru. Takrat je tudi učil angleščino po raznih šolah in tuje študente slovenščino. Jeziki so mu kar šli. Leta 1970 je nastopil službo v recepciji hotela Turist v Mariboru. Upokožil se je leta 1980, star 55 let. Sedaj je upokojen že 15 let in ima hišico in vrt. Žena živi v Mariboru, hčerka pa je poročena in diplomirana inženirka tekstilne tehnologije.

Zaprto je bil 18 mesecev. Včasih ga drobna stvarca spomni na cel kompleks reči v taborišču. Na primer, kako se je neki predelavec drl nanj pri delu 12 ur. Takrat je že mislil, da bi lopato vrgel proč in se s tem zapečatil. Včasih ima tudi občutek, da je čudno sam, kot takrat v taborišču. Teži ga spomin, ko so tistega Nemca ustrelili po osvoboditvi, in očita si, kaj ga je gnalo, da je to gledal, ko je bil še živ. Spominja se ogabne hrane. In v taborišču driske. In tistega italijanskega oficirja, ki mu je ušlo blato, in tistega, ko je moral leči in je SS-ovec naščuval psa na njegovo grlo. V taborišču je imel strah pred smrtjo, ampak pred smrtjo, pred katero so bili udarci. Ta strah je bil težak. Negotovost je bila v njem, kaj se bo zgodilo.

Po osvoboditvi se torej pojavljajo še neprijetni spomini, prej pa se je ponoči prebujal v hudih sanjah, da je pred prepadom v neki praznini. Včasih še vedno čuti tiščanje zaradi vnetja rebrne mreže, ki ga je prebolel v taborišču.

Sicer se počuti telesno in tudi duševno razmeroma dobro.

STATUS PSYCHICUS:

Preiskovanec je osebnostno urejen in ne kaže psihotičnih znamenj. Čustveno je adekvaten, z lahko depresivno noto. Inteligentnostno je primerno opremljen.

V taborišču je dolgotrajno prestajal negotovost, tesnobo, tudi velik strah in celo grozo pred kaznovanjem in smrtjo. Ta groza je bila posebno izražena ob njegovi bolezni, ko je moral delati in še enkrat pred zamujenim zborom. Prenašal je duševni pritisk in je trepetal. Gledal je obežanje interniranca in doživel naščuvanost psa nanj s strani SS-ovcev. Ob osvoboditvi taborišča je videl dvakratno ustrelitev Nemca, verjetno celo nedolžnega, kar ga je hudo prizadelo in se mu je boleče vtisnilo v spomin.

Hrana v taborišču je bila nezadostna ter včasih sploh neužitna, tako da je ni mogel pogoltniti, čeprav je vedel, da mora jesti.

Delo je bilo prisilno, suženjsko, uničujoče, on pa je bil telesno šibak.

V taborišču je ob delu prebolel pleuritis in grižo.

Po vojni se je ponoči pogosto prebujal in pojavljale so se hude, moreče sanje. Zavaljo tega ni mogel doštudirati in doseči poklicnega cilja. Po vojni so se mu javljali težki spomini in tudi sedaj mu kakšna drobna stvar dvigne v zavest cel kompleks hudih doživetij v taborišču.

Zelo je prizadet zaradi tega, ker je veliko število znancev in prijateljev umrlo v taborišču.

STATUS PRAESENS SOMATICUS:

Mešane telesne konstitucije, primerno raščen in prehranjen, prej droban kot debelušen.

Še sedaj ima občasno tiščanje na mestu prebolelega pleuritisa, ki ga je prebolel v taborišču.

DIAGNOZA:

Trajna osebnostna spremenjenost po ekstremni obremenitvi (ICD-10, F 62.0).

Weltgesundheitsorganisation – WHO: Internationale Klassifikation psychischer Störungen, Kapitel V (F). Verlag Hans Huber Bern / Göttingen / Toronto. 1. Auflage 1991. Str. 220.

Moji odgovori na vprašanja, ki mi jih kot sodnemu izvedencu za psihiatrijo postavlja predsednica senata, so naslednji:

1. D. A. je v času internacije trpel ekstremno hude bolečine, ki so se kazale v stalnem sindromu strahu (strah, anksioznost, fobije, panika) in še na telesnem ter čustvenem področju s posledicami uničujočega prisilnega dela ter še zaradi nezadostne prehrane, ki poleg prizadetega odvajanja, spanja in spolnosti predstavlja osnovno potrebo človeka.
2. Njegove duševne bolečine po izpustitvi oziroma vrnitvi domov so v anankastičnem sindromu, še zlasti v obsesivnosti hudih spominov, in tudi v nevrasteničnem sindromu, živčnosti ter v depresivni nagnjenosti. Imel pa je tudi hude motnje spanja ter posebej težke nočne more (nightmare).
3. Njegove duševne bolečine še vedno obstajajo v neki meri in se kažejo v navedenem anankastičnem sindromu ter še v nevrasteničnem in v depresivni legi.
4. Zaradi psihičnega in fizičnega trpljenja v taborišču pa preiskovanec kaže tudi jedrno osebnostno prizadetost, celo v smislu »občutka krivde preživelega«. (M. S. Bergmann, M. E. Jucovy: Generations of the Holocaust. Basic Books, Inc., Publishers – New York 1982).

Zaradi navedenih težav in motenj, še zlasti po izpustitvi iz taborišča, pa tudi ni mogel uresničiti svojega poklicnega oziroma življenjskega cilja, pomeni dokončanja študija in dosega namenjenega poklica na področju romanistike.

Na glavni obravnavi na Okrožnem sodišču v Celju 11. maja 1999 je pristopil tudi drugi tožnik B. A., rojen 1921, in podal svojo izjavo glede taborišča Dachau. Tudi iz tega zapisa povzemam nekaj kratkih pripovedi:

Takoj, ko je prišel v taborišče, je doživel udarce. Potem so odkopavali sneg. Kmalu so zaradi šoka po prihodu nastopili izpuščaji po celem telesu in te izpuščaje ima še sedaj. Kasneje je seveda moral delati, tudi pri težkem delu pri vrtenju kablov. Kasneje je moral vleči težak valjar in ko je šel mimo njega SS-ovec, je moral delo takoj pustiti in ga pozdraviti. Ob tem mu je na nogo padel težak ročaj valjarja, polomil mu je kost in od takrat šepa. Po vojni je bil operiran, šepanje pa je v neki meri ostalo. Enkrat ga je SS-ovec tudi hudo udaril po glavi in po rami in še sedaj ima bolečine v rami. V taborišču je gledal mrliča, ki so jih vozili v krematorij, gledal je kaznovanje s hudim tepežem, videl pa je tudi skok interniranca na električno žico v samomorilnem namenu. Hrana je bila zelo pičla, enkrat tedensko so imeli meso, menda je bilo to pasje meso. Ko se je vrnil iz Dachaua, je tehtal trideset kilogramov. Spomini na taborišče ga vedno znova pretresajo in še vedno se dvigujejo stari spomini. Če sliši pesem Lili Marlen, je ves iz sebe. Ne gre mu iz spomina vse to, kar so doživljali, in zelo hudo mu je, če vidi kakšen film v zvezi s taborišči. Po vojni je služil še vojsko in leta 1948 je prišel v civilno življenje ter delal kot novinar vse do upokojitve.

Z ozirom na prošnjo Okrožnega sodišča v Celju sem kot izvedenec za psihiatrijo poklical na pregled tudi drugega tožnika B. A., rojenega 1921, sedaj že pokojnega, in mojemu vabilu se je odzval 2. septembra 1999. V prostorih odvetniške pisarne A. R. je preiskovanec podal naslednjo

AVTOANAMNEZO:

V njegovi družini ni bilo posebnih bolezni. Oče je bil železniški uradnik, mati gospodinja. Po vrsti je tretji od petih otrok. Drugi po vrsti je umrl za rakom. V družini so ekonomsko težko shajali. Oče si je sicer zgradil hišo, vendar se je pri tem zadolžil in tako so težko živeli. Družina je sicer bila urejena in vzdušje primerno. Bratje so si bili enotni. Kot otrok in kasneje je bil zdrav. Ob začetku vojne je bil dijak na učiteljski šoli. Junija 1942 je opravil maturo, že pod italijansko okupacijo. Na učiteljski šoli je bil mladinski aktivist. Poleti in jeseni 1942 je poizkušal oditi čez blok v partizane, vendar mu to ni uspelo.

V kakšni akciji v mestu je bil tudi nekajkrat za krajši čas zaprt. Po maturi je šel delat na progo in spet poizkušal oditi čez blok v partizane. Tudi tedaj mu to ni uspelo. Potem je obiskoval telegrafski tečaj in še prometni tečaj na železnici. Tudi septembra 1943 ni uspel priti čez blok in oditi v partizane. Tako je bil v Ljubljani do začetka leta 1944.

Februarja 1944 so na njihov dom prišli domobranci. Kričali so nanj in mu odvzeli vse knjige. Starejši brat je že bil v partizanih na Hrvaškem, ostali pa so bili doma. Njega poimensko so domobranci iskali in ga od doma odpeljali v zapore na Poljanski nasip. Tam je bil nekaj tednov. Ponoči so ga vozili na policijo na Prešernovi cesti in ga zasliševali v kleti. Zasliševali so ga domobranci. Zvezali so ga, mu v obraz usmerili močne žarke svetlobe in ga topli. Hoteli so izvedeti za vsakršna imena, kaj je kdo delal in kakšne akcije z listki je počel. Vse to je bilo zaradi izdaje na učiteljišču. Pred odhodom v Dachau so ga na golo pretepli tako močno, da ni mogel sedeti. Imel je razrezano zadnjico. To so napravili v kleti na policiji na Prešernovi cesti. Z njim je bil zaprt tudi pevec Franci.

V začetku marca so jih domobranci peljali v Šentvid pri Ljubljani in jih tam predali Nemcem, ki so jih namestili v živinske vagone in odpeljali v Dachau. Transport je bil dolg in težak, še zlasti zanj, ker zaradi pretepanja ni mogel sedeti.

V začetku marca 1944 je prispel v taborišče Dachau ob spremeljavi psov. Tam je bil do osvoboditve. Seveda je izgubil vsakršno osebno svobodo, z zaporniki so ravnali drugi, pri predpostavljanih so morali biti tiho in ni bilo ugovora. Živel so v stalnem strahu, da jih bo SS-ovec likvidiral. Vse je bilo treba delati na povelje. Preveval ga je občutek nemoči, vendar je bil v notranjosti upor – ne se predati. Jugoslovani so bili dobro organizirani in eden drugemu so pomagali.

V njem je vladala grozna teža, »peza«, bil je izmučen od dela. Zvečer ga je bilo groza, kaj bo ponoči in kaj bo jutri. Vse to je vplivalo na njegovo razmišljanje, na celotno njegovo notranjost. Vse to je bila huda duševna bolečina. Imel je strah pred smrtjo, tudi zato, da bi v življenju ne napravil tistega, kar bi lahko.

Prehrana je bila zelo pičla, odvajanje le na redke čase. Spolnost je docela ugasnila, nobenih tovrstnih občutkov ni bilo več. V taborišču so med zaporniki bili tudi kakšni homoseksualci in o njih se je govorilo. Spali so v treh nadstropjih in bili so zelo natlačeni. Spanje je bilo bolj dremavica. Ponoči so bili apeli, ko so morali vstajati. Zvečer nisi vedel, kaj bo s teboj jutri.

Opravljeni so morali prisilno delo. Delal je tudi na plantaži, bilo je spomladi 1944. Vlekel je valjar in ko je prišel mimo SS-ovec, je moral vse pustiti ter povedati svojo številko. Takrat mu je težak železni ročaj valjarja padel na desno nogo. Zelo ga je bolelo. Imel je hudo bojazen, ker je racal, da ga bodo dali v invalidski blok, kjer so invalide prej ali slej likvidirali. K sreči pa je bil premeščen k delu v čebelnjaku, kjer je napisal tudi svoje pesmi iz Dachaua. Nogo so mu operirali leta 1974 in potem je bilo nekaj bolje.

Ko je enkrat imel gumb pritujen z žico, ga je zaradi tega SS-ovec udaril po glavi in rami. Ker pa je nastopil alarm, je SS-ovec hitro zbežal. Še sedaj ga boli desna rama in sploh cela desna stran telesa. Luskavica pa se je pojavila kmalu po prihodu v lager in od takrat ima vse življenje težave z luskavico.

Po povratku iz Dachaua je šel v vojsko za 32 mesecev in bil je v KNOJ-u. Seveda tudi v vojski ni bilo pravega sproščenega življenja, kot je v civilu. Po odpustu iz vojske je nastopil službo novinarja pri Ljudski pravici. Maja 1948 se je poročil. Hči je že poročena.

Zaradi internacije v Dachauu ima seveda posledice. Noga ga stalno opominja in tudi rama, ki ga boli. Pravzaprav ima težave s celo desno stranjo telesa. Mogoče je to v zvezi s poškodovano desno nogo. Vse to ga stalno spominja. Zaradi poškodovane noge ne more nositi kratkih hlač in zaradi luskavice ne more nositi kratkih rokavov. Tudi hodi težko dalj časa.

Žena pravi, da ponoči še vedno kar zakriči. Stvari iz taborišča mu ne gredo iz spomina in pozabe, še zlasti ne ob kakšnem filmu. Ko kdaj prebere, da v Nemčiji ni bilo taborišč, pa se razjezi. Smrt ga ne gane več, ne pride mu več do solza. Spremenil se je. Sicer pa bolj spoštuje Nemce kot Italijane, ki so bili reve. V taborišču je opazoval tudi različne narode. Največji egoisti so bili poljski duhovniki. Dobivali so pakete, vendar niso nikomur prav nič dali. Francozi se niso umivali in so rekli, da bi prišli bacili v telo, če bi se umivali.

V taborišču pa se je tudi bogatil. Gledal je krivice, ki so jih doživljali, ker so jih zaprli. Že tam se mu je spremenil odnos do ljudi. Izoblikovalo se je nekaj novega. Težnja za pravico in pravičnost se mu je povečala in ta mu še sedaj ostaja.

V podzavesti pa ima bojazen, ta je ostala. Ko srečuje človeka, drugače gleda nanj. Vselej sede tako, da ima »zavarovan hrbet«. To je značilno za »lageraše«.

Vračajo se težki spomini iz Dachaua, zlasti o tistem, kako so jih mučili z delom. Ne gre mu iz spomina, še posebno ne ob kakšnem filmu. In strah je imel v taborišču, še posebno takrat zaradi šepanja, da bi ga ne dali v invalidski blok.

STATUS PSYCHICUS:

Preiskovanec želi sesti tako, da ima steno za svojim hrbtom. Osebnostno je urejen in brez psihotičnih simptomov. Čustvena lega je primerna, vendar imponira nekaj manj živahen in lahko depresiven. Miselno je malo okorn, morda raztresen, in razodeva blažjo spominsko opešanost. Inteligentnostno je na primernem nivoju.

Februarja 1944 so ga domobranci aretirali, zasliševali in hudo pretepali. Kmalu po prihodu v Dachau je spet prestal udarce in takrat je tudi izbila luskavica, za katero trpi še danes.

V taborišču je imel občutek nemoči, odvzeli so mu vsakršno osebno svobodo. Ves čas internacije je občutil grozno težo, »pezo«. Ves čas je imel težko razmišljanje in to je bila duševna bolečina. Zvečer ga je bilo groza, kaj bo ponoči in jutri. Pravega spanja ni imel, to je bila nekakšna dremavica s strahom, kaj bo jutri. Ponoči so bili apeli in so morali vstajati. Stalno ga je bilo strah, da ga bo SS likvidirala. Imel je strah pred smrtjo in da v življenju ne bo mogel opraviti tistega, kar bi lahko. V taborišču je videl kruto pretepanje in tudi skok na električno žico ter kako so mrličje vozili v krematorij.

Doživljal je težko prisilno delo. Pri tem mu je železni ročaj valjarja zdrobil nogo. Bal se je, da ga bodo po tej nezgodi dali v invalidski blok in likvidirali. Ko je SS-ovec enkrat videl, da ima gumb pritrjen z žico, ga je močno udaril po glavi in rami, ki ga boli še danes.

Prehrana je bila nezadostna, odvajanje na redke čase, erotičnost in spolnost sta povsem ugasnili. Enkrat tedensko so dobili meso, menda je bilo pasje.

Po vrnitvi iz Dachaua je tehtal trideset kilogramov. Zaradi poškodbe v taborišču so mu leta 1974 operirali nogo. Noga in rama ga stalno opominjata in sploh cela desna stran telesa. Dolgo časa pa ne more hoditi.

Še sedaj ima moreče spomine, kako so jih mučili z delom. To mu ne gre iz glave. Odnos do življenja je spremenil. Smrt ga ne gane več. V podzavesti ima bojazen. Vselej sede tako, da ima »zavarovan hrbet«.

STATUS PRAESENS SOMATICUS:

Primerne gradnje in rasti. Splošna podoba odgovarja njegovim letom (78). Na desno nogo šepa po poškodbi v taborišču. Po telesu ima luskavico (psoriasis). To kožno bolezen štejejo za psihosomatsko, torej za takšno, pri nastanku katere bi bil psihični dejavnik pomemben sovzrok.

DIAGNOZA:

Trajna osebnostna spremenjenost po ekstremni obremenitvi (ICD-10, F 62.0).

Moji odgovori na vprašanja, ki jih postavlja predsednica senata, so naslednji:

1. B. A. je v času internacije trpel izjemno hude bolečine zaradi stalnega strahu pred smrtjo. Bolečine so bile povezane tudi s hudim prisilnim delom (težka poškodba!) in še z nezadostno prehrano. Zelo so bile prizadete vse osnovne biološke potrebe človeka.
2. Po izpustitvi oziroma vrnitvi domov so se duševne bolečine kazale v podoživljanju morečih spominov, še zlasti glede na suženjsko delo v taborišču, in v nevrasteniji (splošna živčnost, nemirno spanje) ter v depresivni legi.
3. Njegove duševne bolečine še vedno trajajo in se kažejo v obsesivnih težkih spominih in v nevrasteničnih ter depresivnih pojavih.
4. Zaradi psihičnega in fizičnega trpljenja v taborišču ima preiskovanec tudi jedrne osebnostne motnje, ki se kažejo v spremenjenem odnosu do življenja in ljudi. Še posebej razodeva »sindrom zavarovanega hrbta«, ki je pojav stalne in globlje anksioznosti (ICD-10, F 41).

Potrditve njegovih hudih duševnih bolečin v taborišču pa zelo nazorno in prepričljivo prikazuje njegova knjiga z naslovom Dachauske pesmi, ki je izšla pri Dolenjski založbi v Novem mestu leta 1996. V njej so tudi poglavja kot Lakota, glad, smrt in Strah ter Spomin, ki boli in druge pesmi.

KOMENTAR:

Glede na isto diagnozo, ki sem jo postavil po pregledih obeh vzorčnih tožnikov, D. A. in B. A., sedaj navajam njeno obrazložitev iz že citirane zadnje mednarodne klasifikacije duševnih motenj ICD-10, F 62.0 trajna osebnostna spremenjenost po ekstremni obremenitvi (andauernde Persönlichkeitsänderung nach psychischer Erkrankung) na strani 220:

»Trajna osebnostna spremenjenost je lahko posledica ekstremne obremenitve. Obremenitev mora biti tako skrajna, da sama ranljivost prizadete osebe še ne zadošča za razlago posledice osebnostne

spremenjenosti kot osnovnega vzroka. Na primer, sem sodijo doživetja v koncentracijskem taborišču, mučenje, katastrofe, dolgotrajne življenjsko ogrožujoče situacije kot žrtev terorizma (talec, dolgotrajno ujetništvo z grozečo smrtno nevarnostjo).

Motenost po duševnem pretresu (F 43.1) je lahko predhodna oblika osebnostne spremembe. Potem jo je razumeti kot kronično, ireverzibilno posledico takšne motnje. Trajna osebnostna motnja se lahko razvije tudi brez predhodne motenosti po duševnem pretresu.«

Glede na mnenje, ki sem ga podal, navajam še opis duševnega pretresa in odgovor nanj (stres in distress) iz članka Duševni pretres in posledice – s posebnim ozirom na vojno (Janko Kostnapfel, Zdrav. vestn. 1997; 66: II–23–8):

»Duševni pretres predstavlja zelo močen čustveni odziv zlasti negativnega doživetja. V širšem in poglobljenem strokovnem pogledu ga obravnava nauk o stresu (Hans Selye). Stres predstavlja telesno in psihično obremenitev organizma, ki izzove nespecifično alarmno reakcijo z organizacijo t.i. adaptacijskega sindroma s sodelovanjem simpatikusa in endokrinih organov. Če pride do preboja adaptacijskega sindroma, se pojavi izčrpanost (ekshavstija). Katerikoli dejavnik, ki je odgovoren za spremembe sicer uravnoteženega zunanjega in notranjega okolja ter je tako močan in trajen, da čezmerno obremeni normalne prilagoditvene sposobnosti, povzroči distress, ki predstavlja odgovor na stres in manifestira stisko in motnje.

V tem pogledu obravnava deseta revizija mednarodne klasifikacije bolezni iz leta 1991 (ICD-10) dve kategoriji: motenost po duševnem pretresu oziroma potravmatsko stresno motnjo (F 43.1) (»post-traumatische Belastungstörung«, »posttraumatic stress disorder – PTSD«) in trajno osebnostno spremenjenost po obremenitvi ekstremne stopnje (F 62.0).«

Zaradi širšega razumevanja problema naj citiram še dva strokovna članka:

Janko Kostnapfel: Stress and Distress – Especially Regarding to the War. World Veterans Federation: The 1st International Conference on Psycho-social Consequences of War. Under the auspices of the European Society of Traumatic Stress Studies. Dubrovnik, April 26.–30. 1998. Str. 32.

Janko Kostnapfel: Psihosocialne posledice vojn. ISIS 1998; 7: 59–61.

Ker je v zvezi z življenjem v Dachauu in tudi v drugih koncentracijskih taboriščih govor o trpljenju internirancev oziroma o njihovi bolečini, včasih celo ločeno in poudarjeno o »duševni bolečini«,

predstavljam definicijo bolečine, ki jo je postavilo Mednarodno združenje za preprečevanje samomora – IASP: Ad Hoc Subcommittee of the IASP (International Association of Suicide Prevention) Task Force on Taxonomy. Pain terms. A current list with definitions and notes on usage. In: Merskey H. Bogduk N., eds. Classification of chronic pain. IASP 1994: 207–13:

»Bolečina je neprijetna senzorična in čustvena izkušnja, povezana z dejansko ali možno okvaro tkiva, ali pa se kot takšna vsaj kaže.«

Prof. dr. Janko Kostnapfel

Ljubljana, 15. septembra 1999

Zoltan JAN, doktor literarnih znanosti, profesor slovenščine na Tehničnem centru v Novi Gorici in zunanji sodelavec filozofske fakultete v Trstu

BOGOMIR MAGAJNA – PISATELJ IN ZDRAVNIK

Borec, Ljubljana, LII/2000, št. 583, str. 7, slov. (angl.)

Bogomir Magajna ni pesnik, čeprav je kot pastir pričel pisati pesmice in je celo verzificiral Finžgarjev roman *Pod svobodnim soncem*, nekaj verzov pa je objavil tudi v dijaških glasilih. Tudi v tej številki Borca objavljeni priložnostni verzi *Tovarišu polkovniku Igorju za poroko na Rogu 16. septembra 1944*, ne kažejo posebne umetniške prepričljivosti, čeprav so zanimiv dokument tistih vojnih časov, sredi katerih so nastali, in pričajo o vrednotah, na katere danes prepogosto pozablamo. Neprimerno večjo izpovedno moč je Bogomir Magajna dosegel v svojih pripovednih delih. Ustvaril je nekaj pomembnih romanov, najbolj zanimive pa so njegove novele, v katerih se je znal poglobiti v psiho pretresljivih človeških usod (zbirka *Zaznamovani*), in dela za mlade bralce, ki se jim je znal približati, čeprav svojih otrok nikoli ni imel (*Povestice o punčki Maji, Racko in Lija, Brkonja Čeljustnik*). Pomembno je tudi njegovo delo na področju zdravstvene prosvete.

Doma je iz tistih »primorskih« krajev, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod italijansko oblast, tako da je bil že kot gimnazijec odtrgan od doma, kamor se je vračal le med počitnicami. Rodil se je 13. januarja 1904 v vasi Gornje Vreme blizu Divače. Doma so bili lastniki srednje kmetije, ki jo je po smrti staršev prevzel brat France, nekdanji izseljenec v Ameriko in tudi pisatelj. Ena izmed sester (Danica) se je kmalu po 1. svetovni vojni odselila v ZDA, druga (Pavla) je ostala na domačiji. Starši – France in Marija Ambrožič so umrli kmalu po osvoboditvi (1946). Prve štiri razrede je Magajna obiskoval v Vremskem Britofu, nato pa je nadaljeval šolanje v Ljubljani. Leta 1923 je maturiral na ljubljanski klasični gimnaziji in se vpisal na medicinsko fakulteto. Kasneje nadaljuje in dokonča študij medicine v Zagrebu, kar pusti precejšnje sledi v njegovem literarnem ustvarjanju.

Od septembra 1930 do oktobra 1931 služi vojaški rok v jugoslovanski vojski kot vojaški zdravnik v različnih krajih. Pomembno je njegovo službovanje v Sarajevu, kjer je dokončal roman *Gornje mesto*, ter v Logatcu, kjer je nastala njegova zbirka novel *Graničarji*. Iz teh življenjskih doživetij črpa snov za nekatere svoje novele.

Po odsluženem vojaškem roku prične prakticirati po različnih oddelkih Splošne bolnišnice v Ljubljani in sicer v ženski bolnišnici ter v Šlajmarjevem domu. Tu dela tri leta, najprej leto dni kot volonter. Stalne zaposlitve ne dobi celih pet let. 1935 prične delati v psihiatrični bolnišnici na Studencu pri Ljubljani, štiri leta kot uradni pripravnik. V tej ustanovi ostane zaposlen vse življenje in iz tega sveta črpa snov za nekatere svoje najboljše novele.

Leta 1933 prične intenzivno delati na področju zdravstvene prosvete. Posamezne takšne objave opazimo že v prejšnjih letih (npr. *Kofein v kavi*, Narodni gospodar 1932, str. 59), to leto pa postane priljubljen sodelavec pri Modri ptici, Našem rodu, Naši radosti, Ženskem svetu. Temu področju se posveča tudi med NOB kot urednik *Partizanskega zdravstvenega vestnika*, še posebej pa se to delo razmahne po osvoboditvi, ko poleg predavanj na radiu vrsto let piše *Kotiček za zdravje* v *Kmečkem glasu* ter rubriko *Naše zdravje* v reviji *Naša žena*. Eno leto ima podobno rubriko tudi v *Ljubljanskem dnevniku*. Poleg objavljenih odgovorov je po lastni izjavi »razposlal na domove na tisoče pisem«. Hujša oblika sladkorne bolezni mu v drugi polovici petdesetih let onemogoči tovrstno dejavnost.

Predsednik terenskega odbora OF v psihiatrični bolnišnici postane že 1941. Kot dezerterja italijanske vojske so ga 18. maja 1942 aretirale okupatorske oblasti ter ga v Trstu obsodile na leto dni zapora in na pet let odvzema državljskih pravic. Odženejo ga v različne kraje v

Italiji: Este, Firenze, Poggio Imperiale, Pistoia, Buriano pri Volterri. Nekaj mesecev dela kot bolničar kaznjenec v bolnišnici v Firencah, nato je vključen v 306 in 305. »specialni delovni bataljon«, kjer deluje kot propagator in organizator OF.

Okrog 10. septembra 1943 je dezertiral iz italijanske vojske s skupino primorskih fantov. Peš pridejo iz srednje Italije in se pridružijo Snežniški brigadi. Ustanovil je bolnišnico na Snežniku, delal je tudi v različnih drugih partizanskih ambulantah in bolnišnicah: Mašun, Leskova dolina, Stari trg. Decembra 1943 ga pokličejo v sanitetni oddelek Glavnega štaba NOV in POS, dobi čin kapetana in postane član KPJ. V sanitarnem oddelku Glavnega štaba vodi odsek za propagando in kulturo ter prične urejati *Partizanski zdravstveni vestnik*. V juniju 1944 postane zdravnik 20., potem pa 14. zaščitne brigade Glavnega štaba. Pozimi ga odlikujejo s kolajno za hrabrost. Po osvoboditvi prejme še red bratstva in enotnosti II. stopnje, red za zasluge za narod III. stopnje, red dela II. stopnje.

Dne 5. maja 1945 je premeščen v SNOS in imenovan za delegata Bolnišnice za duševne bolezni Ljubljana – Studenec. Sodeluje v *Slovenskem zborniku*, objavi vrsto člankov v reviji *Priroda, človek in zdravje*, ki jo pomaga ustanoviti in ji da tudi naslov. Z objavljanjem poljudnih člankov o zdravstveni vzgoji nadaljuje v *Kmečkem glasu*, *Babiškem vestniku* in seveda v *Priroda, človek in zdravje*. V teh letih deluje tudi kot mentor mladih literatov ter sodeluje pri različnih literarnih večerih na »terenu«.

Pri založbi Lipa v Kopru izide 1953. leta njegova zbirka novel s partizansko tematiko - *Odmev korakov*. Predsednik založniškega sveta založbe Lipa v Kopru postane 1954 in ga vodi do konca življenja. Precej je zaposlen z ocenjevanjem rokopisov. Ob njegovi petdesetletnici se pojavi vrsta jubilejnih člankov.

Pisatelj premine 27. marca 1963 po večletnem bolehanju. Slovenska javnost se od njega poslovila kot od priznanega pisatelja ter uglednega zdravnika. Čez dve leti izda založba Lipa izbor pisateljevega dela v knjigi *Življenje in sanje*. Uredil in spremno besedo je napisal France Vodnik, temeljito bibliografijo pa je pripravil Marijan Brecelj. *Izbrana mladinska dela Bogomira Magajne* so izšla pri Mladinski knjigi 1980 (uredil in komentiral Zoltan Jan); v novejšem času sta izšli tudi dve študiji o pisatelju: *Mirko Križman – Cankarske slogovne prvine in motivika Zagreba v lirični socialni prozi Bogomira Magajne* (Sodobnost 43/1995, št. 6/7, str. 582-594); *Zoltan Jan – Trojna spirala literarnega ustvarjanja Bogomira Magajne* (Primorska srečanja 24/2000, št. 231/232, str. 551-559).

UDC Magajna B. 616-051:821.163.6

Zoltan JAN, PhD Lit, teacher of the Slovene language and literature at the Centre of Technical Sciences of Nova Gorica and external associate of the Faculty of Arts of Trieste

BOGOMIR MAGAJNA –WRITER AND DOCTOR

Borec, Ljubljana, LII/2000, no. 583, p. 7, Slov. (Eng.)

Bogomir Magajna is not a poet, although when still a shepherd in his youth, he wrote short verses. He even versified Finžgar's novel *Pod svobodnim soncem* (Under the Sun of Freedom) and published a few poems in student magazines. The verses entitled *Tovarišu polkovniku Igorju za poroko na Rogu 16. septembra 1944* (To Comrade Colonel Igor for his wedding in Rog on 16 September 1944) which are published in this issue of Borec do not display much artistic value although they are an interesting document of the wartime period they were written in and as such, are a testimony of values which today are too often ignored. Bogomir Magajna achieved much greater literary force in his prose. He wrote several prominent novels, but most interesting are his short stories, in which he plunged deeply into the psyche of people facing the trials of life (*Zaznamovani* /The Marked Ones/ collection of short fiction). Of equal significance are his works for young readers whom he approached with great success despite the fact that he did not have children of his own (*Povestice o punčki Maji* / Tales about a little girl called Maja/, *Racko in Lija* /Racko and Lija/, *Brkonja Čeljustnik* / Moustache Bigjaw/). His work in the area of health education must also be mentioned. He came from the Primorska region, which after the First World War was annexed by Italy. Consequently when he was a grammar school student he found himself separated from his family whom he could visit only during holidays. He was born on 13 January 1904 in the village of Gornje Vreme near Divača. His family owned a mid-size farm, which after his parents' death was inherited by his brother France, a former expatriate in the USA and also a writer. One of his sisters (Danica) moved to the USA soon after the First World War, while his other sister (Pavla) remained on the farm. His parents France and Marija Ambrožič died soon after the end of the Second World War (1946). Bogomir attended the first four years of primary school in Vremski Britof, after which he continued his studies in Ljubljana. In 1923 he graduated from Ljubljana Grammar School and enrolled in the Faculty of Medicine. Later, he continued and finished his studies of medicine in Zagreb, which left a considerable trace in his literary opus.

From September 1930 to October 1931 he served as a physician in the Yugoslav army in different towns of Yugoslavia. Here, his service in Sarajevo must be mentioned, for during that time, he finished his novel *Gornje mesto* (Uptown). While he was stationed in Logatec, he wrote the *Graničarji* (Border Guards) collection of short stories. The experiences gained in these towns provided material for some of his short stories.

Having been discharged from the army, he started work as a doctor in different wards of the Ljubljana General Hospital: in the women's ward and in the Šlajmar Centre. He worked there for three years, the first as a volunteer. For five years, he could not find permanent employment. In 1935 he started working at the psychiatric hospital in Studenec near Ljubljana, where for four years, he was officially employed as a trainee. He continued working for this hospital his entire life and the everyday life there was a source for some of his best short stories.

In 1933 he became actively involved in health education. Even before that, he published several educational articles (such as, *Kofein v kavi* /Caffeine in Coffee/, *Narodni gospodar* 1932, p. 59). However, in 1933 he gained popularity as an associate writer of *Modra Ptica*, *Naš Rod*, *Naša Radost* in *Ženski Svet* magazines. During the Second World War, he continued working in the area of health education as the editor of *Partizanski zdravstveni vestnik*

(Partisan Health Journal). He became particularly active after the war, when for several years he gave lectures on the radio and wrote the columns *Kotiček za zdravje* (Health Corner) for *Kmečki glas* and *Naše zdravje* (Our Health) for *Naša Žena*. For a year, he wrote a similar column for *Ljubljanski dnevnik*. He stated that he had "sent thousands of letters to private addresses" in addition to publishing his replies to readers' letters. But in the late 1950s severe diabetes prevented him from continuing this kind of work.

In 1941 he became president of the Liberation Front fieldwork committee of the psychiatric hospital where he worked. On 18 May 1942 the occupying forces arrested him for desertion from Italian army and in Trieste sentenced him to one year of imprisonment and deprivation of civil rights for the term of five years. He was exiled to different towns in Italy: Este, Florence, Poggio Imperiale, Pistoia and Buriano near Volterra. For a few months while he was a prisoner, he worked as a nurse in a hospital in Florence, after which he was transferred to the 306th and 305th "special labour battalion", where he secretly engaged himself in the promotion and organisation of the Liberation Front.

Around 10 September 1943 he joined a group of young men from the Slovene Primorska region and deserted from the Italian army. They walked all the way to Slovenia from central Italy and joined the Snežnik Partisan brigade. He founded a hospital on the slopes of the Snežnik mountain and worked in several other Partisan medical centres and hospitals: Mašun, Leskova Dolina and Stari Trg. In December 1943 he was transferred to the medical department of the NOV and POS Headquarters, was promoted to the rank of captain and became a member of the Communist Party of Yugoslavia. In the medical department of the army headquarters, he was in charge of public relations and culture and was the editor of *Partizanski zdravstveni vestnik*. In June 1944 he became the doctor of the 20th Defence Brigade and later the 14th Defence Brigade of the army headquarters. In winter of the same year, he was decorated with a medal for courage. After the war, he also received the Order of Fraternity and Unity (2nd degree), the Order of National Merit (3rd degree) and the Order of Labour (2nd degree).

On 5 May 1945 he was transferred to SNOS (Slovene National Liberation Council) and appointed delegate of the Hospital for Mental Disorders of Ljubljana-Studenec. He wrote for *Slovenski zbornik* and published a series of articles in the magazine *Priroda, človek in zdravje* (Nature, Man and Health) which he co-founded and named. He continued to publish popular articles on health education for *Kmečki glas*, *Babiški vestnik* and, naturally, *Priroda, človek in zdravje*. All these years, he also worked as a mentor for young writers and took part in various literary events around Slovenia.

In 1953 his collection of Partisan short stories entitled *Odmev korakov* (Echo of Steps) was published by the Lipa publishing house of Koper. In 1954 he was appointed president of the board-of-editors of the same publishing house, keeping the position until the end of his life. During this time, he was kept very busy revising manuscripts. For his 50th anniversary, a series of articles written in his honour were published.

The writer died after a long illness on 27 March 1963. The Slovene public bade him goodbye by acknowledging him as writer and distinguished doctor. After two years, the Lipa publishing house published his selected works in a volume entitled *Življenje in sanje* (Life and Dreams). The publication was edited and the introduction written by France Vodnik, while a comprehensive bibliography was compiled by Marijan Brecelj. In 1980 Mladinska Knjiga publishing house published *Izbrana mladinska dela Bogomira Magajne* (Selected Works for Youth by Bogomir Magajna; edited and introduction written by Zoltan Jan). Recently, two studies about Bogomir Magajna as a writer have been published: *Mirko Križman – Cankarske slogovne prvine in motivika Zagreba v lirični socialni prozi Bogomira Magajne* (Cankarian stylistic elements and motifs from Zagreb in the lyrical social prose of Bogomir Magajna; *Sodobnost* 43/1995, no. 6/7, pp. 582-594); *Zoltan Jan – Trojna spirala literarnega ustvarjanja Bogomira Magajne* (The triple spiral of Bogomir Magajna's literary work; *Primorska srečanja* 24/2000, no. 231/232, pp. 551-559).

Jože VOKAČ, nekdanji uradnik, ilustrator in kulturni delavec mesta Maribor
SI-Slovenija, 2000 Maribor, Primčeva 26

DNEVNIK 1941–1945

Borec, Ljubljana, LII/2000, št. 583, str. 9, slov. (angl.)

Dnevnik Jožeta Vokača iz let 1941 do 1945 do sedaj ni bil še nikjer objavljen in predstavlja nov vir in dokument za preučevanje pregnanstva. Glavnina dnevnika beleži dogodke v južni Srbiji, kamor ga je med drugo svetovno vojno skupaj z njegovo družino izgnal okupator. Dnevnik je pisan v dokumentaristični maniri in je bogato ilustriran. Vokač kot uveljavljeni risar staroavstrijske razglednične tehnike ni pozabil s svinčnikom zabeležiti vojnega vsakdanjika in upodobiti južnosrbskih folklornih motivov. Dnevnik je »zgodovina iz žabje perspektive«, ki brez olepševanja in na realističen, na nekaterih mestih pa že na naturalističen način opisuje dogodke, v katere je bil vpleten proti svoji volji.

Delo ob svojem nastanku ni bilo pisano za založnika in ni »veliki tekst«, je zgolj dnevnik, vendar glede na skrb in vestnost, s katerima je dokument nastajal, nikakor ne moremo reči, da je to povprečna stvaritev malega človeka. Ilustracije v dnevniku se lahko primerjajo z znanimi slovenskimi ilustratorji tedanjega časa, kot so Ivan Vavpotič, Gvido Birola, Saša Šantel in drugi. Jože Vokač (1894–1970) je že pred drugo svetovno vojno opozoril na svojo likovno nadarjenost in njegov dnevnik jo samo še potrjuje.

Zgodovinar dr. Damijan Guštin z Inštituta za novejšo zgodovino je dnevniku pripisal spremno besedo (*Vojna kot boj za preživetje*) in opombe; s svojim prispevkom je dokument umestil v tok, kakor sam piše, različnih resnic o drugi svetovni vojni.

UDC 929 Vokač J. (093.3) "1941-1945"

Jože VOKAČ, former editor, illustrator and cultural organiser of the city of Maribor
SI-Slovenia, 2000 Maribor, Primčeva 26

DIARY 1941-1945

Borec, Ljubljana LII/2000, no. 583, p. 9, Slov. (Eng.)

The diary of Jože Vokač from the period from 1941 to 1945 has not been published to date and represents a new source and document for research into the topic of exile. Most of the diary speaks about events in southern Serbia where during the Second World War the author and his family were exiled by the occupying forces. The diary is written in a documentary style and is richly illustrated. As a renowned draughtsman who worked in the old Austrian postcard style, Vokač depicted in pencil everyday life during the war and folk motifs from southern Serbia. The diary is a "worm's-eye-view of history", which realistically and without embellishment – in certain places naturalistically even – describes events that the author was part of against his will.

The diary was not written to be published and it is not a "great text". But although it is merely a personal record, the precision and meticulousness with which it was written raise it above the average work of an ordinary man. The illustrations can be compared with the work of other famous Slovene illustrators from that time, such as Ivan Vavpotič, Gvido Birola, Saša Štanjel and others. The talent of Jože Vokač (1894-1970) was recognised even before the Second World War and is confirmed by the diary.

The introduction (*Vojna kot boj za preživetje / War as a Struggle for Survival*) and notes were added to the diary by historian Damijan Guštin PhD from the Institute for Recent History, thereby placing it in the "current of various truths about the Second World War".

Janko KOSTNAPFEL, doktor medicine in znanosti

SI-Slovenija, 1000 Ljubljana, Gregorčičeva 13

SODNO IZVEDENSKO MNENJE O OSEBNOSTNIH PODOBAH DVEH SLUČAJNOSTNO IZBRANIH INTERNIRANCEV DACHAU

Borec, Ljubljana, LII/2000, št. 583, str. 103, slov. (angl.)

Tožeča stranka A. D. in nadaljnjih 89 tožnikov v tožbi so pri Okrožnem sodišču v Celju vložili tožbo zoper toženo stranko Republiko Slovenijo zaradi plačila odškodnine za čas, ko so bili jetniki zloglasnega nacističnega taborišča Dachau.

Tožniki – interniranci zahtevajo odškodnino: za duševne in fizične bolečine ter strah v taborišču; za duševne bolečine ob smrti svojcev, ki so jih pobili nacisti; za duševne bolečine in psihično trpljenje zaradi morečih spominov po prihodu iz taborišča in vse do danes; za delo v taborišču; za uničeno premoženje; za medicinske poizkuse pri konkretno prizadetih.

Janko Kostnapfel, specialist za nevropsihiatrijo, stalno zapriseženi sodni izvedenec za psihiatrijo (zapisregel 14. novembra 1959 pri Okrajnem sodišču v Ljubljani), je bil imenovan za sodnega izvedenca v obravnavani pravdni zadevi z nalogo, da preštudira sodni spis, pregleda prva dva interniranca po abecednem spisku – kot slučajnostna vzorca vseh tožnikov – in odgovori na vprašanja, ki mu jih zastavlja okrožna sodnica.

Dr. Janko Kostnapfel je to nalogo opravil po uveljavljenih psihiatričnih načelih za izdelavo ekspertize: študij zelo obširnega sodnega spisa s heteroanamnestičnimi podatki internirancev; avtoanamnezi obeh preiskovancev; njun psihiatrični pregled; orientacijski telesni pregled, diagnoza; odgovori in mnenje; komentar.

Pri obeh »slučajnostnih« preiskovancih je dr. Kostnapfel, glede na deseto revizijo mednarodne klasifikacije bolezni, ugotovil enako diagnozo: TRAJNA OSEBNOSTNA SPREMENJENOST PO EKSTREMNI OBREMENITVI (ICD-10, Kapitel V /F/. Verlag Hans Huber Bern / Göttingen / Toronto. 1. Auflage 1991. F 62.0 andauernde Persönlichkeitsänderung nach Extrembelastung. Stran 220.)

Avtor je študijo osredotočil na raziskavo duševnih bolečin. – »Bolečina je neprijetna čustvena in čutna izkušnja, povezana z dejansko ali možno okvaro tkiva ali z opisom v smislu takšne okvare.« (IASP – International Association for the Study of Pain)

Janko KOSTNAPFEL, MD and PhD Sc

SI –Slovenija, 1000 Ljubljana, Gregorčičeva 13

**EXPERT COURT OPINION ON THE PERSONALITY PROFILE OF TWO ARBITRARILY
SELECTED DACHAU PRISONERS**

Borec, Ljubljana LII/2000, no. 583, p. 103, Slov. (Eng.)

Plaintiff A. D., together with 89 other plaintiffs, has pressed charges at the District Court of Celje against the defendant the Republic of Slovenia, demanding damages for the period of their imprisonment in the notorious Nazi concentration camp of Dachau. The plaintiffs, who are all former prisoners, demand damages for mental and physical suffering and fear endured in the camp and furthermore for the mental suffering inflicted on them by the death of their family members who were killed by Nazis, for mental suffering caused by terrible recurring memories since their departure from the camp, for their labour in the camp, destroyed property and medical experiments performed on individual plaintiffs.

Janko Kostnapfel, a specialist in neuropsychiatry and a permanent sworn court expert in psychiatry (he was sworn in on 14 November 1959 at the District Court of Ljubljana), has been appointed court expert for the matter in dispute and given the task of studying the court records, examining the first two plaintiffs on the alphabetical list – representing a random sample of all plaintiffs – and answering the questions of the district judge.

Dr Janko Kostnapfel performed his task according to the psychiatric requirements in force for compiling an expert opinion. These requirements are: study of the extensive court records including heteroanamnesic data of the plaintiffs, furthermore their autoanamnesis, results of a psychiatric examination and general physical examination, diagnosis, answers, opinion and commentary.

In accordance with the tenth revision of the international disease classification, Dr Kostnapfel diagnosed both "randomly" selected plaintiffs with the same disorder: PERMANENT CHANGE OF PERSONALITY FOLLOWING AN EXTREME HARDSHIP (ICD-10, Kapitel V /F/. Verlag Hans Huber Bern /Göttingen/Toronto. 1. Auflage 1991. F 62.0 andauernde Persönlichkeitsänderung nach Extrembelastung. Page 220.)

In his study, the author focused on the research of mental suffering. – "Pain is an unpleasant emotional and sensual experience resulting from an actual or possible damage to the tissue or a reference to any such damage." (IASP – International Association for the Study of Pain).

borec

583 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO **2000**

ustanovitelj

Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

izdajatelj

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije

urednik

PRIMOŽ VRESNIK

namestnica urednika

TANJA VELAGIČ

Revija izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije

uredniški odbor

TILKA BLAHA, JOŽE DEŽMAN, DR. BOŽIDAR JEZERNIK, DR. LEV KREFT, MIHA NAGLIČ,
DR. DUŠAN NEČAK, ZORAN RADONJIČ, DR. BOŽO REPE, MILENA ŠTRAJNAR,
RAPA ŠUKLJE, DR. CVETKA TÓTH, TANJA VELAGIČ, PRIMOŽ VRESNIK

oblikovalka in tehnična urednica

DARJA CJUHA

lektorica

TANJA VELAGIČ

uredništvo in uprava

1104 Ljubljana, Zemljemerska 12, poštni predal 2056, telefon (01) 134 42 43

Naročniška cena te številke je 2.000 SIT, v prosti prodaji 2.500 SIT

žiro račun pri NLB d.d. Ljubljana

50100-678-000-0093214

devizni račun pri NLB d.d. Ljubljana

50100-620-133-900-27491-705-112270/3

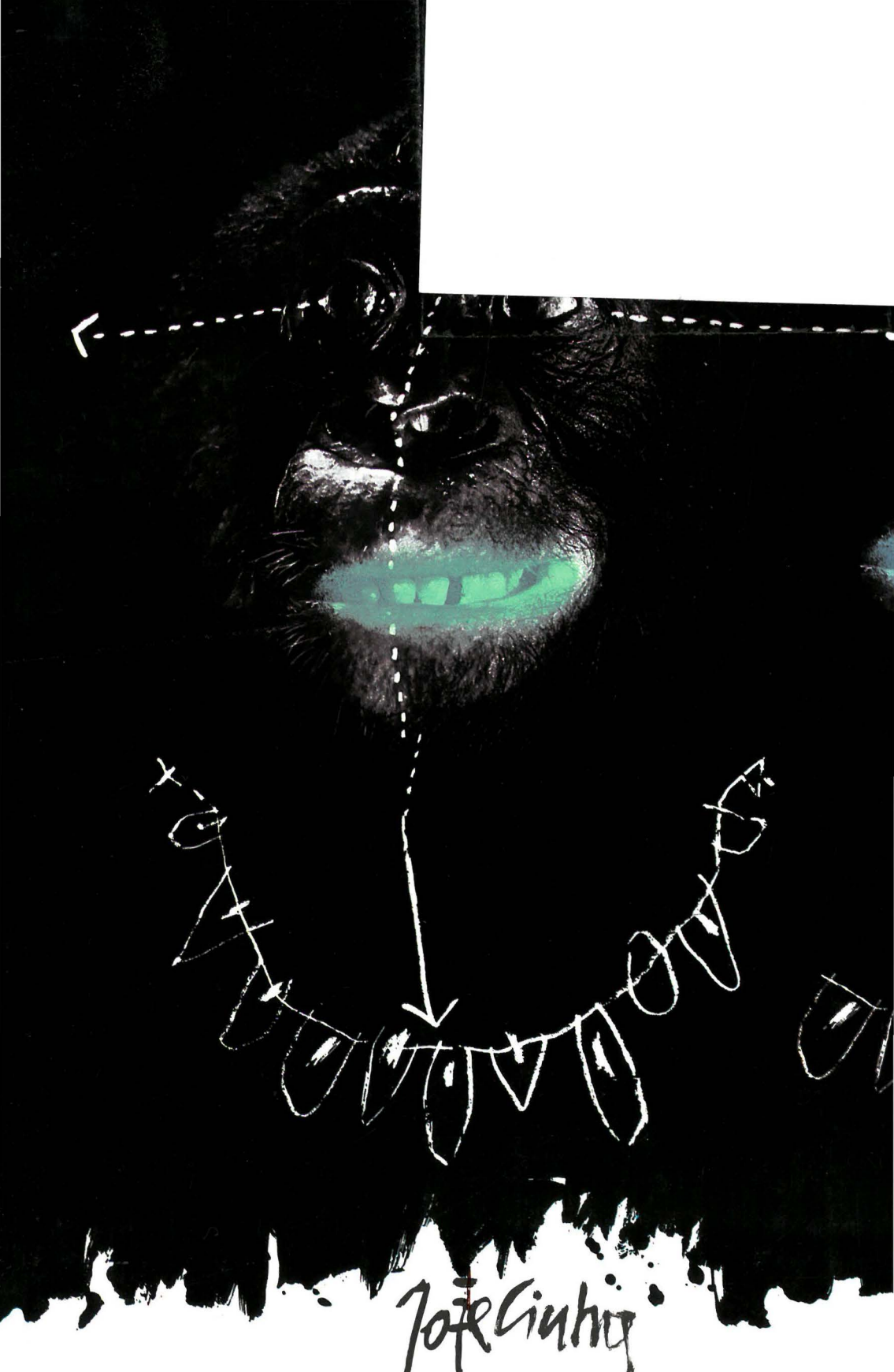
tisk

Tiskarna Tone Tomšič d. d., Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

UDK 949.712+82(05)

ISSN 0006-7725

Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Ur. l. RS 89/99) šteje revija Borec med proizvode,
za katere se plačuje 8 % DDV

Joe Reinhart